

**ЎЗБЕКИСТОНДА
ИЖТИМОЙ
ФАНЛАР**

**ОБЩЕСТВЕННЫЕ
НАУКИ
В УЗБЕКИСТАНЕ**

7-8

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ЎЗБЕКИСТАН

ЎЗБЕКИСТОНДА
ИЖТИМОЙ
ФАНЛАР

1992

7—8

ОБЩЕСТВЕННЫЕ
НАУКИ
В УЗБЕКИСТАНЕ

Издается с мая 1957 г. по 12 номеров в год

ТАШКЕНТ
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ФАН» АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
1992

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Акад. АН Узбекистана И. И. ИСКАНДЕРОВ (*главный редактор*), чл.-кор. АН СССР Э. Ю. ЮСУПОВ, акад. АН Узбекистана А. А. АСКАРОВ (*зам. главного редактора*), акад. АН Узбекистана С. К. КАМАЛОВ, акад. АН Узбекистана Ш. З. УРАЗАЕВ, акад. АН Узбекистана М. М. ХАЙРУЛЛАЕВ, чл.-кор. АН Узбекистана А. А. АГЗАМХОДЖАЕВ, чл.-кор. АН Узбекистана Б. А. АХМЕДОВ, чл.-кор. АН Узбекистана Х. П. ПУЛЛАТОВ, чл.-кор. АН Узбекистана Ж. Т. ТУЛЕНОВ (*зам. главного редактора*), чл.-кор. АН Узбекистана А. Х. ХИКМАТОВ, чл.-кор. АН Узбекистана М. Ш. ШАРИФХОДЖАЕВ, доктор ист. наук Б. В. ЛУНИН, доктор ист. наук Р. Я. РАДЖАПОВА, доктор юр. наук Х. Р. РАХМАНКУЛОВ, доктор ист. наук Г. Р. РАШИДОВ, доктор ист. наук А. У. УРУНБАЕВ, доктор экон. наук К. А. ХАСАНДЖАНОВ, доктор филос. наук С. Ш. ШЕРМУХАМЕДОВ, доктор ист. наук А. М. ЮЛДАШЕВ, Б. И. КНОПОВ (*ответственный секретарь*).

Адрес редакции: 700047, Ташкент, ул. Гоголя, 70.
Телефоны: 32-73-29, 4-83.

„Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги ва ижтимоий-гуманитар фанларнинг вазифалари“ мавзусидаги илмий сессиянинг материаллари

И. И. ИСКАНДАРОВ

КИРИШ СУЗИ

Биз олимлар жамоаси билан собиқ Иттифоқ мустақил республикаларида ва республикамызда юз бераётган муҳим сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, ижтимоий-гуманитар фанларга мутлақо даҳлдорлигини ва унинг бу жараёндаги муҳим ролни ҳисобга олиб, шу қийин бир даврда фанмизнинг мавжуд имкониятларини республикамыз мустақиллигини янада мустаҳкамлашга сафарбар этиш мақсадига, унинг долзарб вазифаларини кенг муҳокама қилиш асосида аниқ дастурини ишлаб чиқишга ва устивор йўналишларни белгилаб олишга келишиб олган эдик.

Бугунги анжуман ушбу масалаларни атрофлича кўриб чиқишга бағишланган.

Маълумки, ҳар қандай ижтимоий тараққиёт жараёнида унга монанд тафаккурни ташкил топишида ва уни инсон онгига сингдириш ва бу туфайли унинг куч-қудратини буюк ишларга сафарбар этишда илм-фаннинг, айниқса ижтимоий-гуманитар фанларнинг хизмати беқиёсдир.

Ижтимоий-иқтисодий ҳолат. Биз ҳозирги даврда вужудга келган иккита муҳим ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий вазиятни ҳисобга олган ҳолда фанмизни вазифасини ва унинг истиқболини аниқлаб олишимиз керак:

— биринчидан, асрлар оша не машаққатлар билан эришилган мустақилликни мустаҳкамлашга аниқ ёндашиш;

— иккинчидан, мақбул бозор иқтисодиёти тизимини шакллантириш асосида жаҳон бозори таркибига кириб бориш.

Ҳар иккала масала, айтишга осон туюлса ҳам, уни амалга ошириш учун республикамызнинг катта имкониятларини сафарбар этиш лозим бўлади.

Бу соҳада республикамызнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ҳукумат томонидан Президентимиз И. А. Қаримов раҳбарлигида Ўзбекистонда сиёсий ва иқтисодий барқарорликни таъминлаш, аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимоялаш ва барча фидойи кучларни бу садоқатли ишга сафарбар этиш зарур.

Ҳозирги даврда бошқа республикаларда юз берганидек, СССР парчаланиб кетгандан кейин республикамыз ҳам оғир дамларни бошидан кечирмоқда. Чунки ҳаётда дуч келинмаган ва синовдан ўтмаган мураккаб муаммолар билан тўқнашишга тўғри келмоқда.

Бунинг асосий сабабларидан бири пухта тайёргарлик кўрмасдан туриб бозор иқтисодиётига зудлик билан — 500 кунда ўтиш мафқурасини олға суриш бўлса, унинг устига СССР парчаланиб кетиши оқибатида вужудга келган сиёсий ўзгаришлар бу жараёни мураккаблаштириб юборгани бўлди. Бунинг натижасида ҳамкорлик асосида бунёд этилган иқтисодиётнинг тизими мустақилликка кенг йўл очиб беролмай унга, аксинча ғов бўлиб қолмоқда.

Ҳар бир республика маҳсулотга бўлган талабини, ўзининг ҳисоби-

га, яъни бозор талаби асосида бошқа республикалар шартларига кўнгиш асосида амалга оширадиган бўлиб қолди.

Бундай тартиб, биринчидан, нарх-навонинг кескин кўтарилишига, иккинчидан, мавжуд иқтисодий алоқаларнинг барбод бўлишига олиб келиб, ишлаб чиқариш даражасини барча республикаларда камайиб кетишига ва халқ турмуши фаровонлигининг пасайиб кетишига сабабчи бўлди.

Шуни айтиш керакки, бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзига хос тартиблари ва қондалари бор, унга риоя қилмасдан туриб, ундан кутилган натижани олиш мумкин эмас.

Бу борада хорижий мамлакатларнинг орттирган тажрибасини ўрганиб уни ўзимизга мақбул даражада ўз шароитимизда қўллаш мақсадга мувофиқдир. Шу боисдан Туркиянинг кейинги йиллардаги тараққиёти эътиборга сазовор. Биз яқинда ҳукумат делегацияси таркибиде Туркияда бўлиб, бундай ривожланишнинг гувоҳи бўлдик. Туркияда жон бошидаги миллий даромад 1987 йилда 1628 долларни ташкил этган бўлса, 1990 йилда 2525 долларни, АҚШда эса 19 минг долларни ташкил этган. Шу давр ичида собиқ СССРда ва республикаимизда ўсиш юз бермай, аксинча пасайиш содир бўлди ва жон бошига 1990 йилда СССРда 2100 сўм ва республикаимизда 1100 сўм миллий даромад яратилди, холос. Рақамлар бу мамлакатни ривожланиш тажрибасини ўрганишни тақозо этади. Шу боисдан ҳам Туркия моделини республикаимизда қўллашга алоҳида урғу берилмоқда, чунки у бизнинг шароитимиз учун анча қулай.

— биринчидан, Туркия бозор иқтисодиёти тизимига ўтган мамлакатларнинг деярли энг кейингиларидан бўлиб у ўз моделида энг мақбул йўللари жиқлаштирган;

— иккинчидан, бу икки халқ ўртасидаги қадимий ва ҳозирги умумий миллий қадриятлар бирлигидир. Бу халқларни қадимийлигининг инсоният тараққиётида кўшган ҳиссаси Ўрхун дарёси бўйларидан тортиб Дунайгача, Ёқутистондан то Гобигача бўлган масофада тарқалган Ўрхун-Енисей ёзуви ёдномаларида ва Ўрта Осиё туркий алломаларининг буюк кашфиётларида ва бой маданиятида мужассамланган. Бу беқиёс маънавий бойлиқдир. Шу боисдан ҳам ўзбек ва турк ўзлари эришган ютуқларини «олди-сотди» шартисиз, балки қон-қардошлик меҳри аму билан баҳам кўришадилар ва самимий ҳамкорлик қилдилар. Биз ўз сафаримизда буни ҳақиқий гувоҳи бўлдик; Бинобарин, Туркия моделининг биз учун мақбуллиги ҳам худди мана шундадир;

— учинчидан, тил бирлиги. Бу жиҳатдан ҳам Туркия тили орқали жаҳон иқтисодиёт маданиятини эгаллаш бизнинг мутахассисларимизга қулай ва арзон бўлади.

Қайд қилинган омилар Туркия «моделини» бизнинг шароитимизда оқилона татбиқ этишни тақозо этади.

Албатта, ижтимоий-гуманитар фанлар мана шундай мураккаб шароитда, унинг тавсияларига талабчанлик кўчайган даврда мамлакатимизда қайта қуриш туфайли вужудга келган айрим демократик силжишлар ва бошқарилиши қийин бўлган ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-руҳий инқирозлар таъсири доирасида ривожланди ва ривожланмоқда.

Эндиликда, у кейинги ўн йиллар ичида жамиятимиз тараққиёти жараёнларини ўрганиш, ҳозирги танглик ҳолатига олиб келган бир қанча муҳим зиддиятларни етарлича аниқлаб олиши зарур. Ана шу зиддиятлар асосида, энг аввал, ишлаб чиқарувчи кучлар ривожланиши даражасининг мавжуд ишлаб чиқариш муносабатлари характерига номувофиқлиги ётадики, бу вақт ўтиши билан тобора чуқурлашиб борди. Биз ҳозирги турғунлик ва қайта қуриш деб атаётган йиллар мобайнида бу номувофиқлик янада кучайди. Бу даврда иқтисод жўшқинлиги тобора кўпроқ йўқота борилди ва амалда сарф-ҳарajatларга зўр

берилди. Устига-устак шундай жараёнларга йўл очиб берилдики, улар узоққа чўзилган озиқ-овқат ҳамда халқ истеъмол моллари танқислиги ортишига олиб келди. Пулнинг қадрсизланиши кучайиб, қадр-қиммати пасайиб кетди. Нарх-навони тинмай ислоҳ қилишлар халқ турмуш даражасига салбий таъсир этди. Бу, ўз навбатида, ўзаро иқтисодий алоқаларга путур етказди. Натжидада ишлаб чиқариш воситалари бозори сингари истеъмол бозори ҳам тамомила номутаносиб ҳолга тушиб қолди. Бу эса мамлакатдаги ижтимоий вазиятни, миллатлараро муносабатларни хавфли даражада кескинлаштириб юборди. Юзага келган вазиятнинг туб сабабларини аниқлай олмай туриб ундан қутулишнинг пухта механизмини ҳам ишлаб чиқиш мумкин эмас. Зикр қилганимиздек, бунинг сабаблари кўп, ammo менинг назаримда, энг асосий сабаб мавжуд тизимнинг тоталитар ва бюрократик ҳолатга келтирилиши, мазкур тизумни бошқаришда йўл қўйилган қатор кўпол хатоликлар ва инқилобий ўзгаришларни, яхши идрок қилиш учун халқнинг тафаккури маънавий-руҳий жиҳатдан етарли даражада тайёр эмаслигини ҳисобга олинмаётганликдадир.

Бунинг устига иқтисодий оқибатлари чуқур асосланмаган ҳолда устивор йўналишлар бўйича «буюк» дастурларни ишлаб чиқиш собиқ мамлакатнинг раҳбариятига хос хусусият бўлиб қолган эди. Табиатни ўзгартириш Сталин дастури, бўз ва қўриқ ерларни ўзлаштириш Хрущёв дастури, БАМни бунёд этиш, Брежнев дастурлари — булар ҳаммаси юз-юз миллиардлаб давлат хазинасига зарар келтирди, ўз навбатида эса озиқ-овқат дастури ҳал этилмади. Ноқоратупроқ ерларни тинимсиз «буюк кўчиришлар» вайронага айлантирди.

Мамлакатимиздаги иқтисодий бошқаришни такомиллаштириш йўлидаги тинимсиз, беҳуда уринишлар, ўйланмаган ва илмий асосланмаган Горбачевнинг иқтисодий ислоҳоти охириги зарбани етказди. Бунинг устига қайта қуриш шаронтида ҳам хўжалик юритишга онд пухта ўйланмаган қарорлар қабул қилиндик, улар азалдан йўл қўйилган ўзаро иқтисодий алоқаларни амалда издан чиқариб юборди. Бу эса, мамлакатни таназзулга олиб келишнинг асосий сабабларидан бири бўлди.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, собиқ иттифоқ республикалари билан биргаликда бунёд этилган бойликларнинг аксарият қисми СССРнинг Оврупо қисмида, хусусан Россияда жойлаштирилган эди. Урта Осиё республикалари ҳиссасига эса жуда кам миқдор тўғри келади. Масалан, Ўзбекистон Республикасида жон бошига сарфланган капитал сармоялар собиқ Иттифоқдагидан 2 баробар, унинг Оврупо қисмидагидан эса, 3—4 баробар камдир.

Илгари юритилган мақуравий сиёсат бўйича бу фарқ унча сезилмас эди, чунки бу бойликлардан қисман бўлса ҳам биргаликда фойдаланилар эди. Эндликда бу мулклар республикаларга ўтказилганлиги натижасида ҳисоб-китоблар бозор принципи асосида амалга ошириладиган бўлди. Демак, ўзимизнинг қонуний улушимизни бозор нархида сотиб олишга мажбурмиз. Бу ҳол республикамизни оғир иқтисодий муҳитга олиб келди. Мамлакатда юзага келган бундай нохуш ҳолат илм-фан тараққиётига ҳам салбий таъсир этди (ҳозирги кунда бу соҳада республикамизда 9 мингдан ортиқ илмий ходимлар, шу жумладан 340 фан докторлари, 3200 фан номзодлари фаоллик кўрсатмоқда).

Бинобарин, мана шундай оғир шаронтда бизнинг кўп сонли ижтимоий-гуманитар фани жамоалари ҳам ўз изланишларига танқидий кўз билан қарашлари лозим. Чунки бизлар ўз вақтида хаёлпарастларга бундай пишиб етилмаган тадбирларни қандай нохуш оқибатларга олиб келишини атрофлича таҳлил қилиб огоҳлантира олмадик. Биз юз бераётган воқеаларни олдиндан чамалашга қодир бўлаолмай, уларнинг кузатувчилари бўлиб қолдик. Шошма-шошарлик, талабар тазйиқи остида ҳали чуқур ўрганилмаган, пишиб етилмаган тавсиялар тақлиф

этиш анъанага айланиб қолди. Бунинг натижасида, айниқса, фалсафа, тарих, иқтисодиёт, ҳуқуқий фанларнинг айрим соҳалари ўз фундамен-тал йўналишларининг жиловини йўқотиб қўйди.

Боз устига ижтимоий фанлар йўналиши марказдан тавсия этил-ган ва маъқулланган ҳар хил ақида моделлар ва норматив далолатно-малар асосида таркиб топди. Булар ҳаммаси, ягона халқ ҳўжалиги комплекси манфаатларига монанд эди. Масалан, нарх-наво сиёсатини олайлик. Ҳозирги пайтда 1 тоннаси 120 минг сўмга сотилаётган пахта толаси аввал сув текин 2 минг сўмга сотилган. Шундай йўллар билан республика иқтисодиётига пугур етказилди. Фан изланишлари эса ана шундай услубларга мослаштирилган эди.

Қолаверса, ҳозирги ижтимоий ривожланиш талаблари билан фан-нинг имкониятлари ўртасида вужудга келган жиддий эзидиятни ҳам алоҳида таъкидлаш лозим. Фаннинг йўналишлари ва уни ташкил этиш услублари институтларимизда ўн йиллар давомида эски мафкура асо-сида қурилганлиги ҳеч кимга сир эмас. Натижада, илгари бажарил-ган кўпчилик ечилмаларга эҳтиёж кун сайин камайиб бормоқда. Бун-дай янги шароитга кўникиш жараёни эса жуда қийинчилик билан кеч-моқда.

Бозор муносабатлари туфайли юзага келган ижтимоий-сиёсий ва маънавий инқирозларни таҳлил этиш биринчи навбатдаги вазифалар-дандир.

Кўз олдимизда турмушимизда тез суръатлар билан янги ижтимо-ий табақаланиш юз берди. Оқибатда жамият «бойлар» ва «камбағал-лар» табақасига ажралиб, зўравонлик ҳар хил кўринишда намоён бўлмоқда. Олимларимиз мутахассислар билан ҳамкорликда бу иллат-лардан қутулиш имкониятларини тавсия этмоқликлари, улар янги ус-лубий принцип асосида такомиллашган бозор иқтисодиёти тузилишини таклиф қилишлари жоиздир.

Республикаимиз учун яна энг муҳим масалалардан бири ўсиб бо-раётган аҳолини иш билан таъминлаш ва шу асосда халқ ҳўжалиги тузилишини ўзгартиришдан иборат. Чунки, аҳоли сони ҳозир 21 мил-лион киши бўлса, 2010 йилларга қадар 40 миллионга етиши кутилмоқ-да, шу муносабат билан янги муаммолар кутилмоқда, айниқса ишсиз-лар сони, бозор талаби асосида 10 миллионга етиши мумкин. Бу ҳам сиёсий, ҳам ижтимоий-иқтисодий масала.

Олимларимиз олдида турган муҳим вазифалардан бири бой тари-хий ва юсак маданий меросимизни кенг қўламда таҳлил қилиш ва уни умуминсоният тараққиётига қўшган ҳиссасини атрофлича ёритишдир.

Ижтимоий-гуманитар фанлар ютуғи тўғрисида атайлаб тўхталма-дим, чунки бу ҳақда бўлимнинг шу йил январь ойида бўлиб ўтган йил-лик мажлисида батафсил гапирилган эди.

Шуни айтиш керакки, 1991 йилги Беруний номидаги республика Давлат мукофотининг бештасидан иккитасининг ижтимоий-гуманитар фанлар соҳибларига берилиши бу соҳанинг катта ютуғидир.

Хуллас, бугунги анжуманда юқорида қайд этилган ва бошқа дол-зарб масалаларни ҳал этиш тўғрисида батафсил фикр юритилади.

М. М. ҲАЙРУЛЛАЕВ

ЖАМИЯТНИ ЯНГИЛАШ ДАВРИДА ФАЛСАФА ФАНИНИНГ МУҲИМ МАСАЛАЛАРИ

Собиқ СССРда барпо этилган социализм шакли барча соҳада ягона синф ҳукмронлигини таъминлаш, ягона мафкура, ягона фирқа, ягона мулк шакли, барча республикаларни ягона марказга бўйсунди-риш асосида қурилган эди.

Барча ижтимоий фанлар шу сиёсий мақсадларга қаратилган, социализмни мафкуравий асослашга бўйсундирилган эди.

Мамлакатимиздаги социалистик ўзгаришларнинг назарияси бўлиб хизмат қилувчи марксча-ленинча фалсафа эса, фалсафа фани ривожининг сўнгги олий якуни, барча халқлар, барча даврлар учун ягона ҳақиқий фалсафа деб эълон қилинди.

Маълумки, фалсафа энг қадимги фанлардан бўлиб, икки минг йилдан ортиқ ривожланиш даврида, унинг вазифаси, тузилиши ўзгариб, бойиб борди. Қадимги Юнонистонда милоддан аввал V—VI асрларда у ягона фан сифатида вужудга келди, ундан аста-секин бошқа илмлар ажралиб чиқа бошлади. Хусусан, илк ўрта асрда Шарқ Урта Осиё мутафаккирлари фалсафа илмининг сўнгги даври учун буюк хизмат кўрсатдилар. Уларнинг, хусусан Хоразмий, Фарғоний, Форобий, Ибн Сино, Ибн Рушд кибларнинг илмий-фалсафий мерослари Оврупода Уйғониш даври (Ренессанс) маданияти шаклланишида муҳим роль ўйнади. Оврупода сўнгги асрларда фалсафа илми катта ютуқларни қўлга киритди.

Марксизм фалсафаси XIX асрнинг охиридаги табиатшунослик ҳамда ижтимоий тараққиёт ютуқларини ўзда ифодалади ва ўз даври учун борлиқни, ижтимоий ҳаётни янгича талқин этадиган илғор концепция яратди.

Эндиликда эса СССРда зўравонлик билан барпо этилган социализмнинг кулаши, ягона мамлакат парчаланиб, унинг ўрнига мустақил миллий давлатларнинг вужудга келиши, жумладан Ўзбекистоннинг мустақил давлат бўлиши, бу тузумнинг сиёсий, мафкуравий, фалсафий асослари тарихан ўзини оқлай олмаслигини, инсониятнинг сўнгги тараққиёти талабларига жавоб бера олмаслигини исботлади.

Сўнгги йилларда барча ижтимоий-фалсафий ойнамалар саҳифаларида марксча-ленинча фалсафанинг деярли барча асосий масалалари, унинг ўзагини ташкил этувчи материализм ва диалектикадан тортиб ижтимоий фалсафанинг барча соҳалари кенг муҳокама этилмоқда ва янгидан кўриб чиқилмоқда. Турли дунёқараш, фалсафий таълимотлар ҳақидаги чет эл олимлари асарлари, ўз вақтида қувғинга учраган файласуфларнинг ишлари кенг эълон этилмоқда.

Авалло шуну айтиш керакки, биринчидан, марксизм-ленинизм классиклари асарларида келтирилган қатор фалсафий хулосаларнинг ўзи ўз даври XIX асрнинг иккинчи ярми XX асрнинг бошлари билан чекланганлиги, ҳозирги XX асрнинг иккинчи ярмидаги тараққиёт анъаналарини тушунтириш учун ожизлиги маълум бўлиб қолди.

«Диалектик ва тарихий материализм» номи билан машҳур бўлган бу марксизм фалсафасидаги материализм ҳам, диалектика ҳам ҳозирги замон табиатшунос фанларининг буюк ва узлуксиз ютуқлари, ижтимоий тараққиётнинг тез ўзгарувчан янгиликларини тушунтириб беришга, илмий талқин этишга қудратсиз эканлигини намоян этмоқда.

Иккинчидан, марксизм ижтимоий фалсафанинг кўп қоидалари, масалалари бизнинг мамлакатда социализм қуриш жараёнида сохталаштирилди, замонавий ривожланишдан ажраб қолган ақида қуруқ шаклга айланиб қолди.

Марксча фалсафадаги бу замонга мос келмаслик, ақидапарастлик КПСС томонидан зўрлик билан ниқобланиб келинган бўлса-да, сўнгги ижтимоий ривожланиш томонидан фош этилди.

Учинчидан, фалсафа фани мамлакатимизда қурилган тоталитар социализмни асослаш ва оқлашга қаратилган мафкуранинг назарий асосига айлантирилди, натижада сиёсатга қарам бўлиб қолди, фан сифатида объектив илмий ривожланиш хислатидан деярли маҳрум бўлди.

Марксизм-ленинизм тоталитар мафкураси эркин фалсафий фикрни КПССнинг ғоявий қуролига айлантирди. Ҳукмрон мафкура ва сиёсат

кишанига тушиб келган фалсафий маданият эркин ва ҳақиқий ривожланишдан маҳрум бўлди.

Эндиликда марксча-ленинча фалсафа ўтмишдир, у тарих саҳифаларидан ўрин эгаллайди, лекин фалсафа илми инсонларнинг маънавий юксалиши учун хизмат этишда, ўз ривожланишида юксалишда давом этади.

Марксистик фалсафий ривожланишнинг сўнгги ютуқларини ўзида умумлаштириб, ақидапарастликдан қутулиш ўрнига нима биринчи вужудга келган: Материями, ғоями? Дунёни билиб бўладими, бўлмайди-ми? каби схоластик саволларга жавоб қидириш билан шуғулланиб келди, мавҳум тушунчаларга ўралиб қолди.

Идеалистик ва диний билиш неча минг асрлардан бери мавжуд ва ўз аҳамиятини, ўрнини йўқотгани йўқ. Марксча-ленинча фалсафа ҳам уларга қарши шиддатли курашда ожиз эканлигини, уларни йўқота олмаслигини кўрсатди.

Шуни унутмаслик керакки, диалектиканинг марксизмда қайд этилган асосий қонун ва принциплари авваламбор Гегель идеализми асосида олға сурилди. Мавжудотга идеалистик ёндашиш, унинг реал, моддий умумий қонуниятларини кўриш ва очиш имконини берди. Демак, мавжудотни билиш жараёнида унга турли таълимот, усуллар, фанлар ёрдамида ёндашиш бир-бирини тўлдирди, бойитади, чунки мавжуднинг ўзи ранг-баранг, турли-туманликда ҳам чексиздир.

Фалсафий фикрнинг турли-туман йўналишида, ранг-баранг шаклларда намоён бўлиши, унинг мунозараларда ривож топиши фалсафанинг моҳиятидан келиб чиқади.

Плюриализм фикр эркинлиги фан ва фалсафа ривожининг энг муҳим принципи эканлиги ва бу принцип марксча-ленинча назария ҳукмрон бўлган йилларда қўпол бузилгани, инкор этилгани маълум бўлди.

Ҳозир марксча-ленинча фалсафанинг асосий принциплари, тартиби, моддий объективлик, диалектик принциплари ҳақида асосли танқидий фикрлар, уларнинг чегаралангани ҳақида мулоҳазалар олдинга сурилмоқда.

Марксча-ленинча фалсафа аниқ фан ютуқлари ва усулларидан ажраб, орқада қолди.

Барча масалаларда ҳам асосан зиддиятларни аниқлаш ва уни кучайтиришга қаратилган формулаларни қидириб топиш асосий вазифага айланган эди; идеализм ёки материализм, социализм ёки капитализм, дин ёки фан, жамоа ёки индивидуализм, байналминаллик ёки миллийлик масаласи ана шундай қўйилиб келинди. Эндиликда турли-туман, ранг-баранг ижтимоий ҳодисалар бир-бирини тўлдириш асосидагина ҳақиқий илмий билишни эмалга ошириши мумкинлиги тасдиқланмоқда.

Қарама-қарши томонларни топиш, уларнинг курашишини очиш, зиддиятларни аниқлаш — билишнинг асосий мақсади шу эмас, балки воситадир, зиддиятларни топиш, уларни ҳал этиш, умумий мувозанатдаги тизимнинг хислатларини аниқлашга хизмат қилиш ҳозир илмда устунлик нуқтаи назарини ташкил этади.

Айниқса марксча-ленинча ижтимоий назария — тарихий материализм принциплари ҳозирги жамиятдаги ўзгариш олдида кўп жиҳатдан ўзининг ожиз эканлигини, реал ижтимоий ўзгаришларга мос келмаслигини, улардан ажралиб қолганлигини кўрсатмоқда.

Ижтимоий ривожланишда турли зиддиятли ижтимоий синфий кучлар кураши тараққиёт манбаи деб талқин этилган бўлса, эндиликда бирга ривожланиш, турли кучлар муносабатларининг бир тизимини вужудга келтириш ва бу билан инсонлар жамиятини қулашдан сақлаш умуминсоний қадриятлар шаклланишининг, узлуксиз универсал тараққиётнинг асосий қонунига айланмоқда. Бу синфий, ғоявий, сиёсий

зиддиятларни ман этмайди ва йўқотмайди, балки уларни умумий универсал тизим умуминсоний қадриятлар ва манфаатларни сақлашнинг заруриятига бўйсундиради. Зиддият ролининг бундай ўзгариши умум тизимнинг, инсоният жамоасининг мустақамланувига хизмат қилади, бунда давлат, ижтимоий кучларнинг масъуляти, роли кучаяди.

Тарихий материализмнинг асосий қондаларини ташкил этувчи мулк шакли асосида жамиятни турли формацияларга ажратиш, тарихга формацион ёндашув жамиятимизни олдинги ва ҳозирда мавжуд бўлган жамиятлардан бутунлай ажратиб қўйишга олиб келди. Шунингдек, базис ва суперструктура, иқтисодий детерминизм, шахс ва жамоа муносабатлари, маънавийликнинг ролига бир томонлама баҳо бериш кабилар марксча-ленинча фалсафанинг ўта ожизлигини, ривожланишнинг янги анъаналардан узилиб қолганини намоён қилади.

Тоталитар социализмни мустақамлашга қаратилган ва фалсафага янгилик сифатида киритилган «социалистик ҳаёт тарзи», «шаклан миллий, мазмунан социалистик маданият» каби тушунчалар ўзининг сунъий, фанга алоқаси бўлмаган сиёсат учун хизмат қилувчи уйдирмалар эканлигини кўрсатди.

Дин масаласида ҳам тасаввур тамоман ўзгарди: динни инкор этиш, маданиятни динга қарама-қарши қўйиш, эндиликда улар муносабатига, плюрализм, дунёни билиш, инсоннинг маънавиятини шакллантиришда бир-бирини тўлдирувчи усуллар, таълимотлар сифатида талқин этишга ўз ўрнини бўшатмоқда. Диннинг ахлоқий масалалар билан узвий боғлиқлиги, у ахлоқ-одоб, маънавиятни бойитишда муҳим манба эканлиги намоён бўлмоқда.

Инсон ва унинг шахсияти, инсон эркинлиги масаласини талқин этишда ҳам муҳим ўзгаришлар рўй берди.

Шахснинг индивидуал хислатлари, руҳияти, маънавияти, унинг ички олами, камолоти, юксалиши, келажаги кабилар ҳозирда турли фалсафий таълимотлар, диний оқимларнинг марказий масаласига айланиб бормоқда.

Маданият ривожининг муҳим меваси бўлмиш фалсафанинг ўзи маълум синфнинг, фирқанинг манфаатини ҳимоя этиш, унинг бошқа синфларга қарши кураши қуроли эмас, балки инсоният камолоти маънавий юксалиши ва ҳамдўстлигининг муҳим қуроли бўлмоғи зарур.

Инсон ҳар доим фалсафий илмларнинг марказида бўлиб келган ва яна шундай бўлмоғи керак. Унинг дунёқарашини шаклланишида, илмий, маънавий, ахлоқий, эстетик юксалувининг усуллари, вояталари, имкониятларини аниқлаш, ўрганишда фалсафа етакчи роль ўйнамоғи зарур. Инсон ижтимоий ҳаётни, тарихни, маънавиятни вужудга келтирувчи фаол, ижодкор, яратувчи, реалликни узлуксиз янгилаб турувчи қудратли кучдир. Шундай экан фалсафа, илмий-фалсафий, ижтимоий фикр ҳам узлуксиз янгилиниб, кенгайиб, чуқурлашиб боради.

Фалсафа соҳасида марксистик назариянинг универсаллигидан воз кечиб, унинг ўз даври билан чегараланганлиги, фалсафий таълимотлар ривожидagi тарихий босқич эканлигини тан олиш, ҳозирги замон илмий ижтимоий таълимотларидан кенг ижодий фойдаланиш ҳозирда фалсафа ривож олдида турган асосий вазифадир.

Маданий, маънавий меросни, бошқа ижтимоий-гуманитар фанларни ўрганишда ҳам эндиликда марксча-ленинча назария ўзининг методологик аҳамиятини йўқотади. Биз ўтмишни ва ҳозирги ижтимоий ҳодисаларни марксча-ленинча гоёвийлик, синфийлик, партиявийлик сиртмоғида бир томонлама ёритиб, илмийлик, объективликдан чекиниб келган бўлсак, энди бундай заруриятдан қутулиш имкониятига эга бўлдик. Ҳозирда эски методологиядан воз кечиб, тарихни ҳозирги талаблар асосида ёритиш Исмонил Бухорий, Амир Темур, Машираб, жадидлар, босмачилар ҳаракатлари кабиларни янгича талқин этишда ўз ифодасини топмоқда.

Марксча-ленинча философиянинг ҳар томонлама танқиди, фалсафий билимларни тубдан янгилашни тақозо этади:

Биринчидан, фалсафий синфийлик, фирқачилик принциpidан, сиёсат сиқувидан озод этиш, уни инсоният тафаккури ривожига ҳақидаги ва инсоният тараққиёти учун хизмат қилувчи фан сифатида талқин этиш гоёси ётади.

Иккинчидан, фалсафанинг асосий фундаментал масалалари категория, принциплари, тузилишининг ҳозирги илмий тафаккур ютуғи, ижтимоий ривожланиш анъаналарини илмий объективлик асосида янгилаш масалаларини олға суради.

Учинчидан, фалсафани ўрганиш, ўқитишга стандарт ёндашиш, бир хилликдан воз кечиш, унга ижодий қараш, ҳар бир халқ музофотининг маънавий бойликларини, хусусиятини назарга олган ҳолда ёндашиш принципи олға сурилади.

Тўртинчидан, фалсафани ўқитишни демократлаштириш, ягона гоё тарғиботчилигидан қутултириб, уни турли миллий маданий қадриятлар, таълимотлар билан бойитиш кўламини кенгайтириш ҳамда инсонпарварликнинг, умуминсоний маънавият ва тафаккурнинг ҳозирги ривожланиш йўлига олиб чиқиш зарурияти олға сурилади.

Бешинчидан, эндиликда фалсафани ўрганиш, ўқитиш ва тадқиқ этишда ягоналикдан, бир хилликдан кўп хилликка, кўп қирраликка, плюрализмга ўтиш гоёси асосланади — бу йўл фалсафанинг қадимдан ривожланган тарихий йўлидир. У ҳар доим мунозарада, турли фикрлар тўқнашувида янгиланиб борган: бу фикрлар фалсафий тафаккурнинг турли қирраларини очиш, чексиз дунёнинг фалсафий тасавури ва таълими учун хизмат қилган.

Бу принциплар ҳозирда мустақиллик йўлида қадам қўяётган Ўзбекистон Республикасида фалсафанинг тараққиёт йўналишларини белгилашда, демак, бу соҳадаги илмий тадқиқот ишлари учун ҳам ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади.

Фалсафанинг марксизм-ленинизм назарияси, КПСС сиёсати сиртмоғидан қутулиб, кенг ривожланиш йўлига чиқиб олиши, ўқитув, илмий тадқиқот, таълим-тарбия, тарғибот-ташвиқот турли маданият ташкилотлари олдига қатор муҳим вазифалар қўяди.

Афсуслик билан шуни таъкидлаш лозимки, ҳозирда ижтимоий фанлардаги рўй бераётган ўзгаришлар айрим доиралар, баъзи табиатшунос олимлар орасида фалсафага нисбатан нигилизмни, унинг ижтимоий-маънавий ривожлантиришдаги аҳамиятига шубҳа билан қарашни уйғотмоқда. Бу фалсафани олий ўқув юртларида ўқитиш соатларини қисқартириш, камситиш, бўладиган имтиҳонларни йўқ қилиш каби ҳаракатларда ўз ифоласини топмоқда.

Бу қадимий тарихга эга бўлган ва турли мамлакатлардаги маданий юксалишнинг олий даражасини ўзида ифодаловчи фалсафа фанини марксизм-ленинизм фалсафаси билан тенглаштиришдек тор фикрда бўлиш, савиясизликнинг натижасидир. Фалсафа — дунёқараш илмидир.

Дунёқараш, фалсафий тафаккур принципларидан беҳабарлик ҳар қандай мутахассисни ўз соҳасининг аҳамияти, унинг инсон билимлари тизимидаги тугган ўрни ва улар билан муносабатини тушуниб етмаслигига, умумий маданий тасаввурнинг тор бўлишлигига олиб келиши табиийдир.

Умуман фалсафа эмас, марксча-ленинча фалсафа инқирозга учради, фалсафани узоқ йиллик социалистик сиёсат диктатурасидан қутултириш, уни ҳозирги табиий, илмий, янги ижтимоий-сиёсий ривожланиш билан бойитиш, илм-фан, жамият, инсоният тараққиёти, ютуқлари асосида янгилаш ва тўғри йўлга тушириб юбориш талаб этилади.

Янги ўзгариш ва талаблар асосида фалсафа соҳасида илмий тадқиқот ишларини тамоман қайта кўриб чиқиш, унинг йўналишлари мавзунини ўзгартириш зарур.

Фалсафани унинг тармоқларини ўрганиш бўйича барча дастурлар, ўқув қўлланмалари, дарсликлар эскирди. Шунинг учун олий ўқув юртлари учун янги дастурлар ва ўқув қўлланмалари яратиш етакчи файласуфларимиз, олий таълим маориф вазирликларининг, академик Институтимизнинг энг муҳим вазифалиридир.

Мутахассислар тайёрлаш соҳасида аспирантура, докторантураларда фалсафа тармоқлари бўйича мутахассисликни қайтадан кўриб чиқиш ва янгилаш талаб этилади. Шунингдек, янги республика олий аттестация комиссияси (ВАК) вужудга келиши билан махсус кенгашдаги мутахассисликларни ҳам янгилаш зарурияти туғилади.

Бу соҳада маълум ишлар олиб борилмоқда, хусусий илмий йўналишлар кўриб чиқилди, структура қисман ўзгарди. Академиямиз ходимлари иштирокида «Мантиқ» илми, «Маданият назарияси ва тарихи», «Ўзбекистон халқлари фалсафий мероси» бўйича дастурлар, ўқув қўлланмалари тайёрланди ва нашрга топширилди. Лекин булар олдимизда турган катта вазифаларни бажаришдаги бошланғич ишлардир. Бу вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш олимларимиздан фаоллик, уюшқоқлик, ташаббускорлик талаб этади.

О. ҲИКМАТОВ

БОЗОР ШАРОИТИДА ИҚТИСОД ФАНИНИНГ ДОЛЗАРБ ВАЗИФАЛАРИ

Маълумки, Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақилликка эришган даври собиқ СССР иқтисодий тизимининг чуқур инқирозга учраган даврига тўғри келди. Шунинг учун ҳам бу камчиликлар мустақил Ўзбекистон халқ хўжалигида намоён бўлибгина қолмай, балки кескинлашди ҳам, чунки Совет даврида республикамиз марказнинг хом ашё базаси бўлиб келди.

Ҳозирги шароитда Ўзбекистон иқтисодий мустақилликка қадам қўйганда иқтисод фани ҳал қилиши лозим бўлган муаммолар, бунда қўлланиладиган услублар, илмий тафаккур асос бўлувчи сиёсий кўрсаткичлар ва бошқа воситалар тубдан ўзгарди. Аввал иқтисод фани қандай муаммолар устида ишлаш кераклиги КПСС қурултойлари, пленумлари ва бюрократик марказ қарорларида кўрсатилиб, ҳатто уларни қайси услубий йўл билан ҳал қилиш (марксча-ленинча методология) ҳам чизиб бериларди. Ундан яна муҳим бир услубий таянишлардан бири собиқ иттифоқ халқ хўжалигини бузилмас ва мустаҳкам комплекс деб тан олишдан иборат бўлиб, шунга кўра иқтисод фанининг ҳар қандай тақлифи биринчи навбатда ушбу комплекснинг самарадорлигини оширишга йўналган бўлиши шарт эди. Собиқ иттифоқ халқ хўжалиги комплексининг қанчалик мустаҳкамлиги ва унинг мустақил республикалар халқларига нима берганини ҳозирги иқтисодий ҳаёт яққол кўрсатиб турибди.

Умуман олганда Ўзбекистон иқтисод фани олдида турган муаммолар, сиёсий ва услубий асослар тубдан ўзгарди. У мустақил давлатга хизмат қилиш учун ўзининг биринчи қадамларини ташламоқда.

Бу дегани республика иқтисод фанининг аввалги ютуқларини бутунлай инкор қилиш эмас, балки уларни янгича тафаккур билан муқим давлат талабларига мос келтириш йўлларини ишлаб чиқиш керак деган маънони билдиради. Бу соҳада республика иқтисодчи олимлари томонидан 70—80-йилларда илмий асослаб берилган бир қатор тақлифларни келтириш мумкин. Улар жумласига халқ истеъмол буюмлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш учун хўжалик тармоқлари таркибининг енгил саноат фойдасига ҳал этиш, уни жадаллик билан ривожлантириш асосида тубдан яхшилаш, республикада ишлаб чиқариладиган

хом-ашёларни шу ерда мукаммал ишлаб тайёр маҳсулотларни кўпайтиришнинг иқтисодий асослари, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришни такомиллаштириш, капитал маблағлар ва асосий фондлар самарадорлигини ошириш, майда ва ўртача корхоналарни барпо этишнинг самарадорлиги, меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг илмий асослари ва бошқалар киради.

Очиғини айтганда иқтисодчи олимларнинг ушбу таклифларига 60—70-йилларда марказни тўқмоғи остида идеологик кўз билан қаралмаганда республикадаги ҳозирги иқтисодий тангликнинг қудрати анча кам бўларди.

Маълумки, иқтисодий мустақилликнинг туб маъноси меҳнатни ва ишлаб чиқаришни бошқаришни тубдан ўзгартириш асосида моддий эҳтиёжларга бўлган талабни қондириш ва биринчи навбатда умуммиллий бозорни шакллантириш ва ундан сўнг дунё бозорига оқилона кўриб бориш муаммоларини ҳал қилиш керак бўлади. Ана шунинг учун ҳам яқин кунларда ҳаммани мафтун этган академик Шаталин ва проф. Явлинский гуруҳларининг бозор шароитига ўтишдаги таклиф этилган 500 кунлик дастурлари мутлақо афсона бўлиб реал шароитни инкор қилиш бўлган. Ахир 70 йил давомида собиқ марказнинг тўқмоғи остида ётган иқтисод 500 кунда бозор шароитига ўтиши мумкин эканлигини исботлаш телбалки эмасми? Бозор шароитига ўтиш бир авлод умрини олади. Таклифимиз яқин-яқинда ҳам кулиб қаралди, «нега сизларни 500 кунлик дастурингиз йўқ?» деб юзимизга солишди.

Ундан ташқари бозор шароитига ўтиш аввало инсон тарбиясини, унинг тафаккурини, бозор шароитини қонуналарини оқилона тан олишни, тубдан ўзгартиришни талаб қилади. Маълумки, 1917 йилгача ишбилармонлар ҳамёнига тушадиган фойданинг 11 фунддан ортиғи ҳаром ҳисобланган, дин ва давлат буни доимо тушунтириб борган.

Ҳозир эса бир магазиннинг ўзида бир хил молга ҳар хил, 3—5 баравар фарқ қиладиган нарх қўйилади. Бу билан шунини айтмоқчиманки, бозор муносабатларига ўтишдан чиқиб келадиган муаммоларни ҳал қилиш йўллари фақат иқтисодчи олимларгина изламай, балки фаннинг бошқа тармоқлари вакиллари ҳам бош қотиришлари керак. Шундай қилиш зарурлигини фақат Туркияни бозор шароитига ўтиш тажрибаси эмас, балки АҚШ, Олмония, Жанубий Корея, Япония ва бошқа ривожланган давлатларнинг реал ҳаёти яққол кўрсатиб турибди. Ҳозир рўзнома ва ойномаларда, ойнаи жаҳонда ва ўзаро суҳбатда ҳам бозорга ўтиш модели Туркия, Америка ва бошқаларнинг модели деб гапирилади. Аммо бизнинг фикримизча бозор иқтисодиётига ўтишда ҳар бир давлатнинг, миллий руҳини кўрсатувчи ўз йўли бўлиши керак.

Кўпгина хорижий давлатларда бўлиб, йирик олимлар билан суҳбатлашиб, уларнинг тажрибасини ўрганиб мен шу хулосага келдимки, бозор иқтисодиётига ўтишда ҳамма давлатга тааллуқли иккита модель бор.

Булардан биринчиси, маданий-индустриал модель. Бунда ишлаб чиқариш жадаллик билан ривожланиб боради. Одамлар бозор иқтисодининг қонуналарига таяниб иш кўрадилар, ишлаб чиқаришда мустаҳкам интизом, тижоратда эса ростгўйлик ва ҳалоллик барқарор бўлади.

Иккинчиси, юлғич-савдогарлик модели. Бу йўл билан асосан Африка давлатларининг кўпчилиги кетмоқда. Бунда ишлаб чиқариш ўсмайди, четдан мол келтирилиб бирини ўнга қилиб сотилади. Қайси йўл билан бўлмасин меҳнатсиз даромадни юлиб олишга ҳаракат қилинади.

Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтиш муаммоларини республика иқтисод фани биринчи модель билан ишлаб чиқса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Мана шу моделини рўёбга чиқариш учун Республика Президенти И. Қаримов ва ҳукумат бошчилигида жуда катта ишлар қилинаёпти. Жумладан, И. Қаримов бошчилигидаги делегация бир неча бор хорижий мамлакатларда бўлиб, уларнинг тажрибасини ўрганиб

Ўзимизда қўллашга ҳаракат қиляптилар. Бу ҳамкорлик асосида улар билан шартномалар тузиляпти.

Шу билан бирга Президент ва ҳукумат олиб бораётган сиёсат асосан иқтисодийда тартиб ўрнатиш, ишлаб чиқаришни ташкил қилиш нарх-навои барқарорлаштириш, мулкни хусусийлаштириш ва шу каби ишларни амалга оширишга қаратилган. Аммо жойларда, қуйи бошқарув бўғинларида, бу нарсаларни амалга оширишда жуда сусткашлик кўрсатаётгилар. Умуман олганда республика ҳукумати кўраётган тадбирлар бозор шароитига ўтишда миллий руҳни сақлаган ҳолда тижоратда ҳалол рақобатни ривожлантириш ва маданий-индустриал моделни барқарор топтиришдан иборатдир.

Бунга мисол қилиб охириги икки йилда республикамиз қишлоқ аҳолисини шахсий хўжалигини кўпайтиришга берилган салкам 300 минг гектар ердир.

Натижада сабзавотлар, мевалар ва бошқа хил қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини бозорда сотишда давлат ва шахсий хўжаликлар билан ҳалол рақобат юзага чиқмоқда.

Очигини айтганда шахсий хўжаликларга ер бериш тадбири бўлмаганда ҳозир бозорда мева ва сабзавотларнинг нархи камида 1,5—2 баравар юқори бўлар эди.

Иқтисодчи олимлар, ҳуқуқшунослар ва фаннинг бошқа тармоғи вакиллари биргаликда республикада умуммиллий ички бозорни шакллантириш ва уни тақомиллаштириш илмий асослари тўғрисида, ҳамда Ўзбекистон иқтисодиётини дунё бозорига самарали чиқиши муаммолари тўғрисида бош қотиришлари лозим.

Шуни ҳам қайд қилиш керакки, миллий бозорни ташкил қилиш муаммосини илмий асослашда бизнинг фикримизча ушбу нарсани доимо эсда тутиш даркор. Аввало иқтисодчилар жамият ҳаракатининг (албатта, ҳар миллатнинг ҳам) асоси бўлиб ҳисобланади. У фақат табиий — жўғрофий ва иқтисодга тааллуқли омиллар (бунга капитал маблағлар, иш кучининг сони ва сифати, меҳнат самарадорлиги ва бошқалар) таъсирида бўлмай, балки унга тарихий-руҳий омиллар ҳамда ушбу миллатни маҳсулотларга бўлган талаб спецификаси, урф-одати, миллатга хос хусусиятлар ҳам бевосита таъсир этади. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳар қандай миллатга хос бўлган омиллар халқ хўжалигини ривожлантиришнинг стратегия ва тактикасининг асосини ташкил қилиши шарт. Шунинг учун ҳам фанимиз олдида турган муаммолардан бири миллий бозорни шакллантириш илмий асосларидир.

Жанубий Кореянинг бозор иқтисодига ўтишни илмий асослаб берган ва бу йўналишни асосчиси бўлмиш профессор Шин билан бўлган суҳбатимизда, унинг фикрича иқтисодиётда ҳамма муаммоларни бир организмга жалб қилинса, энг хавфли ва зарарли бўлган жараҳатлардан бири нарх-наво муаммоси экан. Бу билан шуни айтмоқчимизки бу муаммони ҳал қилиш, айниқса бозор шароитига ўтганда жуда мураккаб бўлиб кетади, чунки мулкчилик ўзгаради, рақобатчилик вужудга келади.

Ундан ташқари, ҳозирги иқтисодиётнинг инқироз шароитида бозорга ўтиш учун ҳамма омилларнинг етишмаслиги сабабли нарх-наво даражаси қандай бўлаётгани ҳаммага аён.

Маълумки, аввал собиқ СССРда республикалар билан бўладиган иқтисодий алоқалар маркаш томонидан белгиланиб, сўнг сиёсий ва иқтисодий тус берилар эди. Эндиликда эса бу республикалар мустақил давлат. Улар билан бўладиган иқтисодий алоқалар ва шу билан боғлиқ муаммоларнинг илмий йўналишларини ишлаб чиқиш, иқтисодиёт фани олдида турган долзарб вазифалардан биридир.

Ҳар қандай давлатнинг иқтисодий мустақиллиги жаҳон иқтисодий бозорига кириши ва унда тутган ўрни билан ўлчанади. Аммо, яқин ўт-

ган давргача республикада ишлаб чиқарилган моллар ва хом ашё дунё бозорига Москва орқали чиқариларди ва ундан кўриладиган фойда қандай ишлатилиши, тақсимланиши мутлақо номаълум эди.

Ҳозирги кунда иқтисодчиларимиз ўрганиши лозим бўлган долзарб муаммолардан бири — «Ўзбекистон иқтисодиётини дунё иқтисодиётига самарали боғлаш» муаммосидир. Бозор шароитига ўтаётган вақтда дунё иқтисодиётини ўрганиш республика учун энг ноёб мутахассислик ҳисобланади.

Кези келганда шунини эслатиб ўтиш лозимки, дунё иқтисодиёти бўйича йигирмадан ортиқ мутахассислик мавжуд бўлиб, республикамизда бу мутахассисликларнинг бир нечасини мукамал эгаллаган иқтисодчи олимлар уч-тўрт кишигина ҳолос, уларнинг асосий қисми, бизнинг илмгоҳимиз билан Москва дунё иқтисодиёти ва Халқаро муносабатлар институти ўртасидаги шартномага асосан тайёрланган. Ваҳолонки, Украинада бу соҳа бўйича 120 га яқин, Арманистонда 55 га яқин мутахассис иқтисодчи олим бор.

Кези келганда шунини айтиш керакки, баъзилар бу мутахассисликни эгаллаш учун кўп йиллар машаққат чекиш кераклигини эсдан чиқариб, 2—3 ой чет элда бўлиб ўзларини дунё иқтисодиёти бўйича олим ҳисобламоқдалар.

Бозор муносабатлари шароитига ўтиш мулк муносабатлари муаммосига бутунлай бошқача қарашни талаб қилади. «Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллиги ва мулкчиликнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари»ни ўрганиш иқтисодчи олимлар олдида турган асосий вазифалардан биридир. Мулк муносабатларига бўлган қарашни илмий асосда тубдан ўзгартирмай бозорни шакллантириш ва ҳалол иқтисодий рақобатни вужудга келтириш мумкин эмас.

Иқтисодий мустақиллик ва халқ хўжалик тармоқлари тизимини миллий бозор талабларига мослаштириш, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш муаммоларини илмий асослашда янгича усулларни қўллашни тақозо қилади. Шунинг учун «Меҳнат бозори ва унинг шакллантиришнинг иқтисодий муаммолари»ни ҳал этиш иқтисодиёт фани олдида турган долзарб муаммолардан биридир.

Ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва таъминот бозорини нормал ҳолатга келиши, асосан инвенция жараёнини тезлатиш ва молия-кредит муаммоларини изчиллик билан ҳал қилишга боғлиқ. Мен бу ерда ички ва ташқаридан келадиган капитал маблағларни тезлик билан айланишини кўзда тутаётirman, яъни уларни жадаллик билан асосий фондларга айлантириб тайёр маҳсулотлар миқдорини кўпайтириш асосида республика бюджетини такомиллаштириш. Шунинг учун ҳам илмгоҳимиз ходимлари «Бозор шароитида ички ва ташқи инвенциялар самарадорлигини ошириш йўллари»нинг илмий асослари тўғрисида» иш олиб бормоқдалар.

Изланиш жараёни шунини кўрсатадики, бу муаммони ҳал қилишнинг илмий асосларини ишлашда, айниқса чет эл капитал маблағларини олишдан олдин кўп ҳуқуқшуносликка тегишли бўлган масалаларни ҳал қилиш керак. Булар жумласига чет эл инвенциячиларига бериладиган ҳуқуқлар, лозим бўлса ўзларига тегишли бўлган корхоналарни сотиб кетишлари ва бошқалар. Бу масалада республика тегишли қонунларига ўзгартириш киргизиш, уларни ушбу масала юзасидан дунёда қабул қилинган қондаларга яқинлаштириш ва бошқалар кирди. Демак қонуншунос олимлар билан бу муаммо биргалликда ишланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Шунини ҳам айтиб ўтиш керакки ана шундай ва бошқа масалалар ҳал қилинмаганлиги учун 26 майда Москвада бўлиб ўтган бутун дунё банклари ва ишбилармонлари анжумани Россияда ва бошқа мустақил республикаларда чет эл инвенцияси учун ҳозирча имконият йўқ деб ҳулоса чиқарди. Бу эса иқтисодий инқироздан чиқишнинг асосий йўли-

ни ҳозирча беркитиб қўяди. Шунинг учун республикада бу муаммоний иқтисодчилар ва ҳуқуқшунослар ҳамжиҳатлик билан тезликда ҳал қилишнинг илмий асосларини қидиришлари лозим.

Бозор шароитига ўтишда демократик сиёсат ва иқтисодий тузумлар ўрнатаётган кўпчилик давлатлар марказ ва маҳаллий ҳокимият (вилоятлар ва туманларни кўзда тутаётирмиз) ўртасида самарали алоқа ўрнатиш жумбоғини ҳал қилмай иложлари йўқ. Бу муносабатлар асосида маҳаллий ҳокимиятга бериладиган иқтисодий эркинлик ва уни давлат томонидан оқилона бошқариш муаммоси ётади.

Иқтисодиёт илмгоҳи олимлари юқориди қайд этилганидан ташқари, бозор шароитида халқни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан муҳофаза қилиш, молния ва кредит ресурсларидан самарали фойдаланишнинг илмий асосларини, солиқ солиш тизимини яратиш, вилоят ва ноҳияларда иқтисодиётни бошқариш ва бошқа ҳозирги кун талабига мос муаммолар устида илмий изланишлар олиб бормоқдалар.

Маълумки, иқтисод фанида 25 га яқин мутахассислик бор, аммо баъзилар тушунмасдан иқтисодчи бўлса иқтисодиёт муаммоларининг ҳаммасини билиши керак деб ўйлайдилар. Мана мисол учун тиббиёт фанини олиб кўринг. Ҳар бир касалликнинг ўз мутахассиси бор. Врач ўз соҳаси қолиб бошқа касални даволашга қўл урса натижаси қандай бўлиши маълум. Иқтисод фанида ҳам худди шундай. Шунинг учун юқоридаги 25 га яқин мутахассисликнинг ҳар бирига алоҳида эътибор бериш зарур.

Иқтисод илмгоҳи тузилиши яқинда қайта кўрилган эди, у яна янгитдан тузилади. Аммо, бизнинг фикримизча, қайта-қайта ўзгартиравериш одамларни ишлашига салбий таъсир қилади, халақит беради. Аксинча, уларни ишлашларига имконият бериш керак.

Яна бир йирик муаммо, иқтисодчи олимларнинг ва умуман фан заҳматкашлари маоши муаммоси. Бугунги кунда иқтисодчи олимларга қараганда оддий трамвай-троллейбус ҳайдовчилари 2—3 баравар юқори маош олади. Шунинг учун кўп ёшлар илмгоҳ даргоҳини тарк этиб бошқа ишларга кетиб қолмоқда. Иқтисодиёт фани муаммоларини ўрганишда асосий таянч иқтидорли ёш олимлар бўлиши лозим, шунинг учун уларнинг маоши оширилиши, уларга керакли шароит яратилиши лозим.

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, илмгоҳ тузилиши, унда олиб бориладиган илмий изланишлар йўналиши белгиланганда бошқа иқтисодиёт илмгоҳлари олиб бораётган ишлар қайтарилишига йўл қўйиш керак эмас.

Республикамизда иқтисодий мустақилликни таъминлашда иқтисодчи олимларимиз қўшадиган ҳисса юқориди кўрсатилган муаммолар устида изчил илмий ишлар олиб боришдан ва уларни ҳаётга татбиқ қилишдан иборат бўлиши лозим. Албатта, иқтисодчи олимларимиз 1990—92 йилларда бир қанча эътиборга лойиқ муаммоларни ҳал қилдилар ва уларни тегишли давлат муассасаларига тақдим этдилар. Масалан, иқтисодчи олимларимизнинг бевосита иштироклари билан Республика Олий Совети томонидан ўнга яқин қонун қабул қилинди. Улар жумласига «Чет эл инвестициялари», «Кооперация тўғрисида», «Мулкчилик тўғрисида» каби ва бошқа қонунлар кирди.

Иқтисодиёт илмгоҳи олимлари томонидан ишлаб чиқилган «Асосий ва оборот фондлар нархларини қайта кўриб чиқиш ва уларнинг ким ошди савдосига қўйиладиган баҳоларини ҳисоблаш методикаси» ҳозирги пайтда Министрлар кабинетининг шу муаммони ҳал этиш устида ишлаётган комиссияси томонидан қўлланилмоқда. Бу методика шу йили февраль ойда Урганч ва Нукус шаҳарларидаги корхоналар асосий ва оборот фондларининг бозорга қўйиладиган баҳосини аниқлашда қўлланилади.

Чет эллардаги бозор шароитига ўтиб бўлган, бир қатор ривожлан-

ган давлатлардаги олимлар билан алоқаларимиз ҳам яхшиланиб бормоқда ва уларнинг айрим натижалари амалда мавжуд. Масалан, Италиядаги ФИАТ корпорациясининг «Джовани Анели» фонди илмгоҳимиз ва етакчи бошқа олимлар билан ҳамкорликда Италиянинг Турин шаҳрида «Урта Осиё тарихи, иқтисодиёти ва маданияти» номли китоб chop этди. Фонд раҳбари профессор Почини жанобларининг айтишига қараганда бу китоб Италия ишбилармонлари учун жуда қўл келади ва инглиз тилига таржима қилиниб, Оврупо парламентида ҳам тарқатилди.

Ундан ташқари Жанубий Корея, Хитой, АҚШ ва бошқа давлатлардаги маълум илмгоҳлар билан ҳам ҳамкорликда илмий ишлар олиб бориш тўғрисида шартномалар тузилган. Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки илмгоҳимизнинг икки олимига бу йил Хитойнинг Шиньян Университети фахрий профессори унвони берилди.

Туркия билан илм-фан соҳасида мустақил алоқалар ўрнатилиши керак.

Иқтисод фанининг бошқа соҳаларида ва умуман иқтисодиётга тегишли муаммолар жуда кўп. Улар бозор шароитида миллий пул, фантехника тараққиётининг иқтисодий муаммолари, ишлаб чиқариш қушларини бозор иқтисоди талабларидан келиб чиқиб ривожланиши ва жойлаштирилиши, атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг иқтисодий муаммолари, қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти муаммолари ва бошқалардир.

К. А. ХАСАНДЖАНОВ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В прошлом, в условиях, когда в основном практиковалась ориентация на увеличение объемов добычи и вывоза из Узбекистана сырья, а не на комплексное социально-экономическое развитие самой республики, создавались диспропорции между производственной и социальной сферами, обострились проблемы занятости населения, усложнились экологические проблемы, снизилась ответственность республики за конечные результаты хозяйственной деятельности, ограничивались ее возможности в улучшении условий жизни населения.

Сегодня, когда республика встала на путь самостоятельности, когда в республиканскую собственность переданы природные ресурсы и основные фонды большинства отраслей народного хозяйства, размещенных на ее территории, основной задачей является осмысление в разрезе рыночной экономики подходов к разработке проблем социально-экономического и научно-технического развития республики на долгосрочную перспективу. Они должны предусматривать мобилизацию всех организационно-экономических и социальных резервов, обеспечение эффективного хозяйствования во всех звеньях экономики, коренное улучшение системы организации и управления народнохозяйственным комплексом республики в направлениях:

— осуществления глубокой технической реконструкции народного хозяйства на основе современных достижений науки и техники;

— перенесения центра внимания с количественных показателей на качество производимой продукции и эффективность использования производственного потенциала, с промежуточных результатов — на конечные, с наращивания топливно- и минерально-сырьевых ресурсов — на комплексное, рациональное их использование;

— ориентации научно-технического потенциала на решение проблем социально-экономического и научно-технического развития республики, прежде всего проблем хлопкового, продовольственного, машино-

строительного, топливно-энергетического комплексов, цветной металлургии, стройиндустрии и стройматериалов, производства товаров народного потребления, повышения уровня жизни населения;

— создания социально-экономических, правовых условий для развития инновационной деятельности в республике, позволяющей широко использовать нововведения для достижения высокого технического уровня производства, обеспечивающего выход на мировые уровни производительности труда и качества выпускаемой продукции.

При этом в наших региональных условиях при разработке долгосрочных программ социально-экономического и научно-технического развития необходимо строго учитывать демографическую, экологическую и водохозяйственную обстановку, что во многом будет определять специфику экономического роста и направления совершенствования структуры народного хозяйства.

Особого внимания в развитии производительных сил республики требует решение следующих важнейших проблем:

1. Рациональное использование быстрорастущих трудовых ресурсов, создание необходимых социальных условий жизни населения. Такая постановка вопроса вызвана тем, что в Узбекистане численность населения будет возрастать в дальнейшем устойчивыми объемами. Ожидается, что численность населения к 2000 г. составит 26,5 млн. человек, а к 2015 г. — 36 млн., против 20,3 млн. человек в 1990 г. Соответственно возрастут и трудовые ресурсы.

Проблема рационального использования трудовых ресурсов требует решения следующих взаимосвязанных задач:

— обеспечение сбалансированности прироста трудовых ресурсов и рабочих мест;

— совершенствование структуры народного хозяйства с приоритетным развитием трудоемких отраслей промышленности и сельского хозяйства, непроизводственной сферы;

— повышение доли кооперативной и индивидуальной трудовой деятельности в решении проблем занятости;

— организация подготовки квалифицированных рабочих кадров и специалистов по приоритетным направлениям развития отраслей промышленности, сельского хозяйства и непроизводственной сферы.

2. Проблемы использования природного потенциала Узбекистана. Известно, что в республике разведаны и в определенной мере обоснованы к промышленному освоению такие полезные ископаемые, как природный газ, нефть, золото, медь, свинец, цинк, вольфрам, поваренная и калийные соли, каолины, мрамор, гранит и др. Приоритетными направлениями в стратегическом плане являются развитие золотодобывающей промышленности и цветной металлургии. Несомненный интерес представляет освоение месторождений калийных и поваренной солей. Однако главной проблемой в освоении природных богатств республики в условиях рыночных отношений является организация полной переработки добываемого сырья. Решение этой проблемы позволит комплексно использовать сырье на месте и выгодно продавать готовую продукцию в другие регионы.

В области растительных ресурсов проблемами, требующими приоритетного решения, являются: воспроизводство пастбищных ресурсов пустынной зоны республики, требующее обоснования возможностей восстановления и расширения посевов кустарниково-травянистых растений, позволяющих в перспективе оживить растительный и животный мир пустыни, увеличить поголовье каракульских овец и соответственно долю такой ценной продукции, как каракулевые шкурки, мясо, овчины для поделки изделий и высококачественных кож; воспроизводство растительности в горно-предгорной зоне как пастбищного, так и орехо-плодного направления с возможностью получения, по предвари-

тельным расчетам, до 700 тыс. т винограда и орехо-плодовой продукции. Кроме того, эти территории при организации соответствующей инфраструктуры могут быть зонами отдыха и интуризма, что очень важно в условиях самостоятельности республики.

Серьезного изучения и незамедлительного решения требуют проблемы экологии. Наряду с реализацией мероприятий по предотвращению последствий усыхания Аральского моря и улучшению условий социально-экономического развития Приаралья, необходимо глубокое изучение складывающейся экологической обстановки в зоне Ташкента, Амалыка, Ферганской долины.

3. В условиях экономической самостоятельности и рыночных отношений важное значение имеет совершенствование структуры промышленного и сельскохозяйственного производства, предусматривающее ускорение его развития и полное удовлетворение потребностей народного хозяйства в средствах производства, а населения в промышленной продукции.

Долголетняя практика приоритетного развития в Узбекистане сырьевых отраслей оказала негативное воздействие на состояние отраслей промышленности, производящих готовую продукцию. Развитие получали главным образом отрасли, удовлетворявшие своей продукцией общесоюзные нужды.

Развитие промышленности в условиях рыночных отношений следует осуществлять путем значительного увеличения доли отраслей, производящих готовую продукцию. Приоритетное развитие должны получить трудоемкие и наукоемкие отрасли, производящие конечную продукцию из сельскохозяйственного сырья (текстильная, швейная, трикотажная, консервная и др.).

Заслуживает серьезного внимания вопрос о создании в республике крупного центра текстильной и плодоовощной промышленности с учетом имеющихся огромных сырьевых и трудовых ресурсов.

В структуре промышленности основную роль необходимо отвести машиностроительному комплексу. Приоритетное развитие должны получить отрасли машиностроительного комплекса, связанные с точным машиностроением, приборостроением, радиоэлектроникой, с созданием техники для хлопкового и продовольственного комплексов, а также отрасли, занятые выпуском товаров народного потребления. Актуальным является создание системы машин и оборудования, отвечающих развитию производительных сил республики, а также предназначенных для широкого освоения пустынных, полупустынных, предгорных и горных районов, использования солнечной энергии.

В условиях экономической самостоятельности республики и рыночных отношений основным направлением совершенствования топливно-энергетического комплекса должна стать реализация энергосберегающих мероприятий.

Одновременно необходимо изыскать технические и экономические возможности увеличения добычи угля до 15 млн. т на Ангренском месторождении, учитывая, что в условиях рыночной экономики цены на привозные сибирские и казахские угли могут существенно возрасти.

В горнопромышленном комплексе приоритетной отраслью должна быть цветная металлургия. В ней необходимо существенно изменить ассортимент выпускаемой продукции. Вместо полуфабрикатов следует перейти на выпуск медного проката, различных сплавов на основе меди и цинка, медного фасонного литья и др.

Требуют изучения проблемы изменения структуры отраслей химического комплекса с учетом производства наиболее выгодных продуктов, необходимых для самой республики, организации их вывоза в другие регионы и сохранения экологической среды.

Весьма важное значение имеет развитие легкой промышленности.

в структуре которой приоритетными должны быть отрасли, производящие на сырьевой базе республики конечную продукцию. Это прежде всего текстильная и швейная отрасли.

Интересы развития легкой промышленности требуют осуществления всего ряда организационных, технических мероприятий, и прежде всего необходимо увеличить количество хлопка-сырца, перерабатываемого в республике, до 20—25% от производимого объема, организовать производство синтетических волокон, создать производство различных отделочных материалов, фурнитуры для готовых швейных и трикотажных изделий, которые в республике практически отсутствуют.

Самой главной же проблемой является организация подготовки высококвалифицированных рабочих кадров и специалистов для этих отраслей с учетом зон, где они будут размещаться.

Основным направлением развития сельского хозяйства в складывающихся условиях является интенсивное использование земельных ресурсов на основе внедрения научно обоснованных систем земледелия и совершенствования производственных отношений.

Сохранение хлопководческого направления как основной отрасли производственной специализации должно предполагать его размещение только в зонах с максимальной эффективностью производства.

За счет сокращения посевных площадей под хлопчатником ускоренное развитие получат отрасли продовольственного направления. Здесь приоритетными будут производство ранних овощей, фруктов, винограда, бахчевых и субтропических культур.

Водохозяйственная и экологическая обстановка требует развития маловодоемких отраслей сельского хозяйства (тепличные хозяйства, организация садов и виноградников, создание технологий хранения и переработки продовольственной продукции, поиск альтернативных путей увеличения ресурсов продовольствия).

В условиях рыночных отношений важное значение приобретает развитие внешнеэкономических связей и экспортной базы.

Проблемой особой важности остается обеспечение народного хозяйства республики водными ресурсами.

Общий объем водных ресурсов, направляемых на развитие сельского хозяйства, в период 1990—2000 гг. сохранится примерно на уровне менее 60 км³, а в последующем будет снижаться в связи с обеспечением возрастающих потребностей в воде других сфер народного хозяйства. А это значит, что:

- уже на уровне 2000 г. максимально возможный уровень орошаемых земель будет стабилизирован, а их рост в дальнейшем становится крайне проблематичным;

- ограничиваются возможности дальнейшего улучшения водобеспеченности коммунально-бытовых нужд населения;

- резко могут усилиться негативные тенденции усыхания Аральского моря и т. д.

В этих условиях необходимо, очевидно, совершенствование структуры всего регионального производства.

Стратегическое направление в водном хозяйстве — использование имеющихся водных ресурсов на приоритетные цели. Прежде всего должны получить развитие отрасли, обеспечивающие наибольший выход валовой и чистой продукции на 1 м³ используемой воды.

Кризис в экономике и общественно-политической сфере явно застал в массовом сознании проблемы научно-технического прогресса, отодвинул их на второй план. Даже определенной части экономистов присуще отношение к НТП как к второстепенной задаче, которая автоматически разрешится в рамках рыночной экономики. Но это чрева-

то опасностью утратить видение стратегических перспектив экономического и социального развития.

Задача активизации НТП при переходе к рыночным отношениям предполагает рациональное сочетание усилий по стабилизации экономики, с одной стороны, и мер организационно-экономического и научно-технического характера, направленных на повышение эффективности производства и достижение прогрессивных структурных сдвигов на основе ресурсосбережения, — с другой.

В складывающихся условиях особую значимость приобретает разработка четкой социально-экономической и научно-технической политики республики.

Сегодня, когда Узбекистан обрел самостоятельность, когда переданы в республиканскую собственность природные ресурсы и основные фонды большинства отраслей народного хозяйства, подходы к разработке научно-технической политики должны быть в корне новыми.

Планирование НТП должно сосредоточиваться лишь на ведущих, приоритетных направлениях, реализация которых может обеспечить структурные сдвиги в экономике и социальной сфере.

Выбор приоритетных направлений НТП в республике призван учесть их значимость, потенциальный экономический и социальный эффект, требуемые инвестиции, наличие в республике патентов и лицензий, разработок мирового класса.

Для обоснованного выбора приоритетов необходима разработка Комплексной научно-технической программы, основанной на многовариантных социально-экономических и научно-технических прогнозах. В разработке такой программы должны участвовать Академия наук и другие научные коллективы Узбекистана.

Говоря о проблемах республики, следует остановиться на методологических вопросах обеспечения их решения.

Первейшим условием решения всего многообразия накопившихся в экономике и социальной сфере проблем является их глубокий причинно-следственный анализ и четкая экономическая оценка. До недавнего времени любой комплексный анализ развития экономики начинался с материального производства. Несостоятельность такого подхода очевидна и доказана жизнью. Основа всего — человек. А производство должно создаваться и развиваться с единственной целью — гармоническое развитие личности, постоянное улучшение удовлетворения ее духовных и материальных потребностей. Отрадно отметить, что в СОПС АН Республики Узбекистан начаты разработки моделей социально-экономического развития, основанных на социальных параметрах.

В республике, однако, пока не разработаны методические подходы к определению и экономической оценке приоритетных направлений научно-технического развития. Нет концепции организации инновационной деятельности.

Разработки этих вопросов предстоит осуществить в ближайшем будущем, и залогом тому является научный потенциал экономических институтов республики.

Ш. З. УРАЗАЕВ

НЕЗАВИСИМОСТЬ И ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Образование независимых государств на территории бывшего СССР выдвинуло задачу формирования в них своей правовой системы, которая отражала бы суть, природу государства, историческое место и направленность его жизнедеятельности, демократическую сущность институтов государства и права.

В прошлом правовая система республик складывалась из основ законодательства, создаваемых в центре, и подготовленных в соответствии с ними республиканских законодательных актов. При подготовке этих документов использовались лучшие умы ученых и практиков огромной страны. Но и здесь не обходилось без «проколов». Сказывалось давление некомпетентных, но очень влиятельных партocrats, проводивших в жизнь свои субъективные, дилетантские суждения. Редко удавалось в правотворчестве подняться до уровня высоких научных требований, утвердившихся в мире. Отсюда бесконечные пересмотры законодательных актов, их перекройка, приспособление к новым условиям, к задачам «основ социализма», «победившего социализма», «развитого социализма».

Правовое сознание людей не поспевало за происходящими в законодательстве изменениями, а это рождало неуверенность, нигилистическое отношение к правовым предписаниям. На протяжении жизни по существу одного поколения были приняты четыре конституции, притом в каждую из них вносились десятки поправок и изменений, пересмотрено три, а то и четыре уголовных и гражданских кодексов, несколько кодексов законов о труде и т. д. В области законодательства творилась настоящая свистопляска. Неясность и неубедительность правовых норм позволяли по-разному толковать их. Отсутствовал механизм жесткого контроля за их действием, а это влекло за собой рост правонарушений. Известно, что безнаказанность и безответственность процветают там, где нет контроля за исполнением законов. Это подтверждается и мировой практикой.

Если ставится задача построения правового государства, то начинать следует с формирования у людей законопослушания. Плохой закон или хороший, нравится он или нет — он должен неукоснительно соблюдаться. Иное отношение недопустимо. Закон — это сердцевина общественного и государственного строя, воплощение разума народа, олицетворение порядка в государстве. Он — единственная сплачивающая и консолидирующая сила общества. Существуют свобода слова, убеждений, совести, собраний, митингов, права человека, а цементирует эти права и свободы, создает необходимые для их осуществления гарантии Закон. В противном случае налицо будут хаос, анархия, беспредел, разгул безответственности. Велико также значение языка закона, его технического исполнения, доступность и простота. Над этим следует работать постоянно, совершенствуя стиль и форму закона.

Сегодня общество медленно, но верно входит в новые общественные отношения, в рынок, а это предполагает коренное обновление правовой системы. Речь не идет об издании тех или других законов, о принятии новых кодексов по тем или иным отраслям права. Речь идет о глобальном пересмотре всего законодательства, об изменении правового сознания общества. Если в ныне действующем законодательстве, которое разрабатывалось в прошлые годы, главный акцент делался на государственную волю, на административно-командную систему, на императив, на повеление законодателя, а личность была представлена в роли иждивенца, пассивно проглатывающего все предложенное, то теперь центральной фигурой в законодательстве является Человек, его права, интересы, перспективы, выгоды.

Многообразие форм собственности, предпринимательство, отказ от монополии на производство товаров и торговлю, отказ от планирования производства центральным государственным ведомством; различные формы банковской и коммерческой деятельности, рождение совместных с иностранным капиталом предприятий, новая налоговая и кредитная политика, формирование по-новому государственного бюджета — все эти процессы ставят задачу правового решения проблем экономической, политической и юридической жизни общества. Иными

словами, предстоит расстаться с прежней правовой системой и создать новую, отвечающую духу времени.

Самое трудное то, что работу эту надо проделать с теми людьми, которые воспитывались всем предыдущим развитием. Правда, быстро формируются новые кадры из числа молодежи, не зараженные идеологией прежней системы. Есть также опытные специалисты, которые постоянно работают над собой и улавливают веяния времени. Но немало и таких, кто не хочет и не может воспринимать новое, они рассматривают происходящие процессы как дань времени, некую моду, которая обязательно должна пройти.

С чего же начать создание новой правовой системы независимого государства? Какова должна быть концепция правовой реформы? Одни считают, что нужно прежде всего подготовить и принять новую Конституцию Республики Узбекистан, а затем на ее базе разрабатывать законодательные акты. Это было бы прекрасно. Но можно ли приостановить законодательный процесс до принятия новой Конституции? Как быть с изданием правовых норм, которые должны работать уже сегодня?

Жизнь течет и каждодневно требует срочного правового решения возникающих проблем. Работа над проектом новой Конституции Республики Узбекистан идет полным ходом. Отдельные ее положения уже проходят проверку на практике. Так, в республике учрежден пост Президента, определен его правовой статус, уточнены и конкретизированы полномочия. Совет Министров преобразован в Кабинет Министров при Президенте, введена должность премьер-министра, учрежден Комитет государственного контроля при Президенте, в областях и районах введены должности хокимов и т. д. Все это вопросы конституционного значения. К работе над проектом новой Конституции привлечены почти все известные в республике ученые и практики. А параллельно продолжается разработка отдельных законодательных актов.

Экономическая и политическая реформы настоятельно требуют разработки научных концепций по всем вопросам права. Сейчас, как никогда, нужны консолидация сил ученых, изучение зарубежного опыта, создание целевых научных программ по фундаментальным проблемам юридической науки. Изучение сравнительного правоведения, правовых систем современности, теории и истории государства и права, истории политических правовых учений, международного права, конституционных проблем и проблем управления, гражданского, хозяйственного и финансового права, правовых основ рыночных отношений менеджмента и маркетинга, правовой информатики и кибернетики, налогового механизма, формирования бюджета, правовых основ внешнеэкономической деятельности, правового регулирования банковских и кредитных операций, инвестиционных отношений, изучение римского гражданского права, норм шариата и других отраслей права—все это определяет ныне уровень современного правового мышления.

Быть координатором в разработке научных проблем юридическо-го направления, видимо, целесообразно Институту философии и права Академии наук Республики Узбекистан. В этой связи еще раз хотелось бы подчеркнуть необходимость разделения его на Институт государства и права и Институт философии и социологии. Это уже настоятельное требование времени и откладывать решение данного вопроса на более поздний период нельзя.

Не менее важная проблема — подготовка и переподготовка кадров практических работников, преподавательского состава вузов и средних специальных учебных заведений. Нынешние учебные планы и программы во всех юридических учебных заведениях приспособлены к прежней системе, к командно-административному управлению, к жесткому плано-централизованному руководству экономикой. Ясно,

что они безнадежно устарели. А помощи ждать неоткуда, единственный путь совершенствования знаний — это критическое освоение достигнутого, изучение мирового опыта, особенно тех стран, условия развития которых близки Узбекистану. Видимо, юридическим учебным заведениям, прежде всего Ташкентскому государственному юридическому институту, необходимо совместно с Институтом философии и права Академии наук Республики Узбекистан срочно образовать временные научные коллективы с привлечением научных, педагогических и практических работников, аспирантов, талантливой молодежи для создания пособий, в которых оперативно использовались бы результаты научных изысканий.

Практика требует быстрого, коренного обновления знаний. Студенты теперь спрашивают у преподавателя о механизме приватизации предприятия, о нормативных документах, о том, как организовать и провести аукционы, какими нормативными актами при этом руководствоваться, как открыть частный магазин, о правовой защите предпринимательской деятельности, о коммерческом праве и коммерческой информации и т. д. Эти вопросы новы не только для студента, но и для преподавателя. Тем не менее уходить от ответа он не имеет права. Поэтому долг каждого юриста — собирать эти знания по крупицам, приводить в систему и передавать другим.

Приведенные вопросы — лишь часть того, что сейчас волнует юристов. Возникает немало проблем, связанных с оценкой происходящих событий, с нормами уголовного, административного, уголовно-процессуального права, пониманием процессов демократизации общества. Нередко приходится сталкиваться с трактовкой демократии как вседозволенности. В любом обществе демократия предполагает соблюдение определенных норм и правил, и только в этом случае она может считаться эффективным институтом. Демократия и закон взаимосвязаны: демократия без закона — это хаос, анархия, беспорядки, словом, тупик; закон без демократии — это произвол, самоуправство, тоталитаризм, диктатура.

То, что сложилось теперь на территории бывшего Союза, можно определить как безвластие, беззаконие, беспредел. Все это в тяжелой форме проявилось в Сумгаите, затем в Баку и Тбилиси, в Нагорном Карабахе, Фергане, Оше, Вильнюсе и Риге, в Молдове и Таджикистане. Нигде организаторы и подстрекатели беспорядков выявлены не были. Бывший Президент бывшего Союза являлся по конституции гарантом прав и свобод граждан, но ни разу народ не был свидетелем торжества Закона. При огромном обилии слов о правовом государстве его проявления были лишь иллюзорными. Теперь независимым государствам надо рассчитывать только на собственные здоровые демократические силы, на закон, на право. Сила государства — в отработанности и действенности демократических институтов, в эффективности правовых норм, в работоспособности механизма применения права.

В последние годы получило распространение не только пренебрежительное отношение к законам, но и неприятие авторитета государственных структур. Нападакам подвергаются парламент, Президент, правительство, правоохранительные органы, милиция, местные органы управления. При таком предвзятом отношении к государственным структурам трудно защищать права человека, ибо в конечном итоге все эти структуры созданы и функционируют во имя человека, ради благополучия общества, а недоверие к ним парализует эту работу.

Общество же достигло многого в развитии демократии и гласности. Позволительно то, что еще совсем недавно считалось крамольным, недопустимым. Можно раскрыть любую газету за любой день и встретить там многоголосье мнений, резкую, порой зубодробительную кри-

тику должностных лиц. Но наблюдается и другая крайность: то, что вчера было сенсационным, сегодня воспринимается как обычное явление. Люди привыкают к ежедневным сообщениям из разных регионов о междоусобицах, о гибели людей, разрушенных деревнях, о применении разных видов оружия. А ведь нам такое не приходилось слышать со времен Великой Отечественной войны. На этом фоне даже как-то странно воспринимаются сообщения местного телевидения о работе ферм, совместных предприятий, о выпуске новых изделий, о житейских заботах людей.

Пришла пора защищать демократию, оберегать ее от всего наносного. Общество должно вступить в русло нормального развития. Это вовсе не значит, что надо установить диктатуру, приглушить голоса, «закрыть рты», свернуть демократию и гласность. Нужно только привести в движение Закон и установить жесткий контроль за его исполнением. Бурное развитие законотворческой деятельности без оглядки, без механизма обеспечения жизнедеятельности закона привело бы к его девальвации или просто игнорированию. Суверенному независимому государству нужно извлечь уроки из недавнего прошлого.

А. АСҚАРОВ

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ШАРОИТИДА ТАРИХ ФАНИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Тарих фани совет империяси даврида тоталитар-диктатура режимининг назарий асосчиси В. И. Ленин ва унинг большевиклар партияси мафкурасининг манқурт қуроли бўлиб келди. Тарих фани объектив жараёни таҳлил этишга, КПСС Марказий Қўмитаси белгилаб берган сиёсий, ижтимоий ва ғоявий йўлдан четга чиқа олмади. Умумбашарият маъқуллаган демократиянинг ашаддий душмани ва Совет империясида тоталитар-диктатура режимининг Совет жамиятини барча жабҳаларида илдиэ ортирган диктатор И. Сталин эса ғоявий устози В. И. Лениннинг пролетар диктатураси, пролетар маданияти, синфлар ва синфий курашлар каби назарияларини кундалик ҳаёт эҳтиёжларига айлантиришга қаратилган матбуот назоратини (цензура) ихтиро этди. Натигада ҳар бир илмий асар, улардаги сиёсий, ижтимоий, адабий ғоялар, эркин объектив тарихий ҳақиқат ушбу матбуот назоратисиз чоп этилмади.

Афсуски, бу гапларни, биз эндигина, жамиятни қайта қуриш давридагина, аниқроғи, қачонким КПСС ҳукмронлиги илдиэларига болта урилгандан сўнггина, 1991 йил август инқилобидан кейингина давлат миқёсида гапирадиган бўлдик. Чунки 70 йил давомида Совет халқи биринчи навбатда унинг зиёлилар армиясининг ижтимоий-иқтисодий, ғоявий, сиёсий ва маданий дунёқарашни КПСС ғоялари рўҳида тарбияланди. Ҳукмрон тизимнинг матбуоти ва турмалари, унинг иқтисодий таъинқлари бутун халқ оммасини қўрқувда тутиб келди. 1937—38 ҳамда 1950 йил даҳшатларини қўрган совет халқи, унинг зиёлилари манқурт ғоя қулига айланди. Бу касаллик давосини қидирганлар эса ўз вақтида минг азоблар зарбидан мангу уйқуга кетдилар. Эҳтимол, шунинг учун бўлса керак, ҳозир ҳам қўрқув қуллигидан барча бирдай озод бўлган эмас. Мен бу ҳолни зиёлиларимизга хос фожиа деб биламан.

КПСС ўз ғоявий таълимотини барча халқлар онгига синдириш мақсадида рус зиёлиларининг КПСС га содиқ вакилларига, биринчи навбатда марказ зиёлиларига маълум маънода устунликлар яратиб бериб, уларни жамиятимизнинг барча бўғинларида ғоявий, сиёсий, иж-

тимой ва иқтисодий, маданий ишларга бош-қош қилиб қўйди. КПСС сиёсатининг назарий асосларини ишлаб чиқишни уларга топширди.

Мен сизларга КПСС сиёсатининг асл моҳиятини очиб берувчи («Москва, 06, 1947; «Мутлақо маҳфий. К. АА/СС 113, X. Қ. Буйруғи (0003 47)» бир ҳужжатдан парча келтираман:

27-банд. «Маҳаллий аҳоли орасидан етишган раҳбарларнинг оммавий чиқишларида миллий бўёқ берилишга йўл қўйилади, аммо у миллатнинг ўсишига, бирлашувига хизмат қилмаслиги керак».

35-банд. «Бошланғич ва ўрта мактабларда, ... ўрта ва олий ўқув юртларида ўта эътибор қозongan ўқитувчилар ишдан четлаштирилиши дозим бўлади. Уларнинг ўрнига биз томонидан белгиланадиган кишиларни қўйиш керак».

Тарих дарсларида ўтган сиёсатдонлардан кимлар ватан равнақи учун хизмат қилишгани ёки хизмат қилишга уринишгани ҳақида гапириш мумкин эмас, эътиборни фақат подшоҳлар зулми ва уларга қарши қаратилган халқ курашига бурмоқ дозим бўлади. Махсус мактабларда мутахассислик жуда чегаралаб ўтилиши керак».

44-банд. «Иш жойларда етаки мутахассислар ишдан олинishiга ҳамда уларнинг ўрнига чаламулла ва мулоҳазасиз ходимлар қўйилишига эришмоқ даркор».

45-банд. «Олий ўқув юртларига шундай кишиларни қабул қилишга эришиш керакки, улар халқнинг оми қатлаמידан бўлишсин ва уларни мутахассислик бўйича чуқур билим олиш эмас, балки фақат диплом қизиқтирсин».

Бу ҳужжат бандларини шарҳлашнинг ҳожати бўлмаса керак.

Ҳа, дўстлар, 70 йиллик тарихимизда Ўзбекистонда тарих фани мана шу руҳни тараннум этишга хизмат қилди. Шу руҳда иш олиб борувчи мутахассислар тайёрлашга катта эътибор берилди. Олий ўқув юртлари, илмий марказлар, миллий академия, тармоқ илмий тадқиқот институтлари очилди. Ташқаридан қараганда Ўзбекистон ҳар жабҳада ривожланди, равнақ топди. Илмий потенциали, маданий ҳаётининг кўлами жиҳатидан илгор цивилизацияли мамлакатлардан қолишмайди. Ўзбекистонни оч Афғонистондан, қашшоқ Ҳиндистондан тараққиёт жиҳатидан устунлиги кўзга ташланади. Аммо бу устунлик таланган Ўзбекистон бойликлари ва минглаб миллатимиз гулларини асоссиз қурбони ҳисобига яратилган мўъжизадир. Утмишни қоралаш, маданий ва маънавий миллий қадриятларни ҳақоратлаш, ёш авлодга уларни жириканч иллат, жамият тараққиётига ғов бўлган эскилик сарқитлари деб эълон қилиш ҳисобига, бутун авлодни шу руҳда тарбиялаш ҳисобига бўлди.

Совет империяси сиёсатининг қуроли бўлган тарих фани эса ана шу руҳни илмий, назарий асослашга хизмат қилди. Бу руҳнинг чуқур илдизлари бор. Бизнингча, булар қуйидагилар: Ўрта Осиё XIX асрнинг иккинчи ярмида чор Россияси томонидан босиб олингандан кейин бу минтақада мустамлакачилик режими ўрнатилди. Мустамлакачилик режимини назарий асослаш, унинг бу минтақада абадиёлигини ғоявий мустаҳкамлаш учун Ўрта Осиё ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётига «оврупоцентризм» ғояси кириб келди. Тарихимиздаги «Оврупоцентризм» йўналиши бир томондан ерли аҳоли ҳаётига, маданий дунёсига Оврупо маданияти билан танишишга, Шарқ мафкура доирасида Оврупо мамлакатларининг илмий ва мафкуравий қарашларини ёйилишига олиб келса, (Биз бунни доимо тараққиқпарвар тараққиёт сари етакловчи ягона йўл деб келдик), иккинчи томондан «оврупоцентризм» руҳи Ўрта Осиё музофотининг барча табиий ресурсларини, моддий ва маданий потенциалини, арзон ишчи кучини колониал империя сиёсати мақсадлари йўлида хизмат эттиришни кўзда тутди. «Оврупоцентризм» вакиллари ерли аҳоли тарихи, маданияти ва тилига доир шарқ қўлэмаларини, халқ этнографияси ва ўлка табиий-

жуғрофий имкониятларини ўрганишга киришдилар, улар ҳақида қимматли материаллар тўплади ва у материаллардан ўз мақсадлари йўлида тегишли хулосалар чиқариб, чоризм мустамлакачилик ҳаракат дастурини тузишга кўмаклашдилар. Тарих фани эса кейинги 70 йиллик тарихимизда чоризм мустамлакачилик сиёсатини объектив илмий таҳлил қилиш ўрнига, фақат унинг ижобий томонларини бўрттириб ёритиб келди. Қарангки, «оврупоцентризм» мактабининг туб моҳияти 1917 йил Октябрь инқилобидан кейин ҳам ўзгармади. Фақат пролетар диктатураси, халқ ҳокимияти каби баландпарвоз иборалар соясига яширинган, жуда моҳирлик ва устомонлик билан ўша мактабнинг туб мақсадлари учун хизмат қиладиган янги йўналиш — ленинизм, большевик мафкура ишлаб чиқилди. Бунга кўра жамият тараққиётини формацияларга, синфларга бўлиб ўрганиш, тарихни фақат синфий курашлардан иборат деб тушунтириш ҳукм сурди.

Марксистик мактабнинг, унинг тарихни формацияларга бўлиб ўрганишлик ғоясининг тагида кишилик тараққиёти жамият қонунилари асосида, албатта идеал жамиятга олиб боради, бу идеал жамият социалистик, коммунистик жамиятдир, деган тушунча ётар эди. Бу концепцияга кўра Ўрта Осиё халқларининг қадимги ва ўрта асрлар даври тарихига баҳо беришда фақат бир ёқламалик ҳукм сурди. Утмиш қораланди, тарихий ва маданий миллий қадриятларга сарқит, қолюқлик белгиси, тараққиётга ғов сифатида қараш измидан борилди. Ана шу руҳ асосида тарихимиз ва маданиятимизни таҳлил қилиш, олий ва ўрта бўғин таълими учун дарсликлар, қўлланмалар яратиш, ўқув дастури тузиш давлат сиёсатиغا айланди. Шу сиёсат туфайли тарих фанидан тузилган дарсликларда фақат Россия тарихини ўқитиш, умуман славян халқлар тарихини СССР тарихи деб аталиб, миллий ўлка тарихини мактаб ва олий ўқув юртларида ўқитиш иккинчи ва учинчи даражага суриб қўйилди. Бу касалликдан ҳозиргача қутулганимиз йўқ. Ўз-ўзлигини англашга интилаётган халқ эса мустақил Ўзбекистоннинг мустақиллик сиёсатиغا жавоб берадиган тарихдан дарсликлар, қўлланмаларни тезроқ яратиш беришни талаб қилмоқда. Бу тарихчиларимиз олдида турган жуда муҳим ва ўта масъулиятли долзарб вазифадир. Сталинча тарихни бузиб кўрсатиш илллати нафақат Совет даврини ўрганишда, балки Октябрь инқилобигача бўлган тарихимизни ўрганишда ҳам ўз таъсирини кўрсатди.

Агар 1937 йилгача тарихшунослик фанида М. Н. Покровский мактабининг таълимотига кўра инглиз, франциз ва чор Россияси мустамлакачилик сиёсатиغا бир хилда баҳо берилган бўлса, И. Сталиннинг тарих фанидаги буюк «кашфиётидан» кейин эса чор Россиясининг мустамлакачилик сиёсатини туб моҳиятига бошқачароқ, оқибатда тараққийпарвар тараққиётга йўл очиб берган мўъжиза деб қараш анъанага айланди. Қарангки, тарихчиларимиз томонидан Ўрта Осиё халқлари Октябрь инқилоби туфайли капитализмни четлаб, феодализмдан бирданига социализмга сакраб ўтди каби назариялар ишлаб чиқилди. 30-йилларда бу ғояга Отажон Ҳошим қарши чиққан эди. Аммо бир гуруҳ олимларимиз яқингача бутун умрини шу сохта таълимотни Ўзбекистон мисолида илмий исботлашга сарфлашди.

Ниҳоят, тарихимизда қайта қуриш ва жамиятни демократиялаштириш деб аталган янги давр бошланди. Бу янги даврни тарихчиларимиз тасавурида 1985 йилдан бошланди дейилади. Бироқ, унинг дастлабки 4—5 йилида тарих фанида туб ўзгаришлар юз бердими? Бу савол атрофида ҳам ҳар хил қарашлар шаклланмоқда. Аслида, 1991 йил август инқилобига қадар коммунистик мафкура советлар империясини сақлашга қаратилди. М. С. Горбачев бу позициянинг бош кўмондони сифатида советлар империяси илдизига болта урганиши ўзи сезмай қолди. Империяни қулатган тарихий шахс Б. Ельцин ва унинг маслакдошлари бўлиб чиқди. М. С. Горбачевнинг СССР рамкасида социалис-

тик қурилишнинг янги концепциясини ишлаб чиқиш, ижтимоий-иқтисодий ислохотлар йўли билан марксизмнинг асосий таълимотини сақлаб қолишга қаратилган сиёсатини ҳаёт тан олмади. Ҳаёт марксча-ленинча таълимотнинг абстракт жумбоқлар ва ҳаёлий ғоялардан, хом-хаёлдан иборат эканлигини тасдиқлай бошлади. Бу ҳаёлий таълимот айбини Сталин шахсига ағдаришга, КПСС нинг сўнгги лидерларига ағдаришга қаратилган беҳуда уринишлар бўлди. Аслида эса И. Сталин ва унинг содиқ сафдошлари ҳамда унинг издошлари ана шу ҳаёлий ғоялар назариясининг ҳаётга татбиқ этишда жонбозлик кўрсатган, зарур бўлса қурбонлар берган солдатлари эди, холос. Асосий айб ҳаёлий ғояда, у ғоя асосида ишлаб чиқилган бутун бир тизимда эди.

Эндиликда, биз мустақилмиз. Ҳа, бизнинг Ўзбекистонда давлат мустақиллиги эълон қилинди. Бу тарихий воқеа. Бу мустақиллик қон тўкишларсиз, талофатсиз қўлга киритилди.

Тарих фани ўз ғоявий, назарий амалий фаолиятида ана шу стратегик мақсад йўлида мустақил Ўзбекистон учун хизмат қилмоғи керак. Тарихчиларимиз олдида мустақил республикамизнинг миллий давлат қурилиши, унинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий заминини яратиш, унинг маданий ва тарихий мероси асосида миллий давлат мафкурасини яратиш, ислом олимини жаҳон цивилизацияси ютуқлари билан узвий боғлаш йўлларини қидириш каби вазифалар турибди. Шулардан келиб чиққан ҳолда яқин 4—5 йил ичида тарихчи, музейшунос, ва археолог олимларимиз қуйидаги муаммоларга эътибор беришларини зарур деб ҳисоблаймиз:

1. Авваламбор, ҳар бир халқ айниқса, мустақил давлат қурилиши олдида турган халқ ўз-ўзлигини англамоғи, қайси замон, қандай иқтисодий, маданий ва тарихий шароитда, қандай этник компонентлар қўришмасидан таркиб топганлигини аниқлаб олмоғи ва ана шу тарихий ва маданий қадриятлар талабидан келиб чиққан ҳолда бугунги, эртанги ва келажак тараққиётни белгилаб олмоғи керак. Кўп асрлик мураккаб тарихимизнинг қай даражада ёритилиши тарих фанининг ана шу бош масаласини ечимига боғлиқдир. Шундай экан, ўзбек халқининг этногенез ва этник тарихи тарих фанининг бош масаласи бўлиб қолади. Масаланинг ечими тарихчи, археолог манбашунос, этнограф, лингвист, антрополог ва қатор бошқа соҳа мутахассисларининг биргалишиб комплекс илмий изланишлар қилишига боғлиқ. Бу соҳада анча ишлар қилинган. Аммо совет фанида, жаҳон тарихшунослари тасавурида бу масалада ҳозиргача яқдиллик йўқ. Халқ тарихи билан унга этник нисбат қилиб берилган ном ўртасидаги катта хронологик тафовут ҳамда Мовароуннаҳрнинг туркий тилда гапирувчи қадимий ўтроқ аҳолисини шу тилда сўзлашувчи дашти қипчоқнинг Шайбоний-хон билан бирга XVI асрнинг бошларида Мовароуннаҳрга келган кўчманчи ўзбеклар номи билан аталиши баъзи бировларга миллий адоват ўйинини ўйнашга имкон бермоқда. Шунинг учун бу масалага тарихчиларимиз жуда жиддий қарашлари керак, унинг объектив илмий ечими устида комплекс изланишлар ўтказилиши зарур.

2. Қадимда Турон, кейинчалик Туркистон деб номланган ҳудудда ўзбеклар, тожиклар, қирғизлар, туркманлар ва қорақалпоқлар яшаб келади. Баъзилари масалан, ўзбек ва тожик бу заминнинг жуда қадимий халқлари. Буларни кўп жиҳатдан, агар тилини ҳисобга олмаганда бир-бирларидан ажратиш қийин. Туркистоннинг туркий руҳи тожик қардошларимиз ҳаётининг барча жабҳаларига сиғиб кетган. Туркистон буларнинг барчаси учун баб-баробар она-Ватандир. Тарихимизнинг қадимги ва ўрта асрлар даврида бу халқлар бирга бир давлат бўлиб яшадилар, ташқи душманга қарши биргалишиб курашдилар. Айниқса, ягона давлатчилик сиёсати Сомониийлар ва Темურიийлар даврида яққол кўзга ташланди.

Бироқ, Она-Туркистон уч хонликка бўлиниб кетгач, бу ўлкадан

омад кетди, оқибатда у чор Россиясининг мустамлакасига айланди. Империялизмнинг «халқларни бўлиб ташла ва улар устидан ҳукмронлик қил» сиёсати бу ўлкада қарор топди. Октябрь инқилобидан сўнг бу хатодик тузилтишни мумкин эди. Бироқ, узокни кўзлаган большевизм ғоясининг асосчилари мустамлакачиликнинг янги маънодаги сиёсатини ишлаб чиқдилар. Урта Осиёда миллий давлат чегаралаши ўтказилди. Туркистон халқлари бўлиб ташланди. Сталинча тоталитар диктатура режими емирилгач, республикаларга парчаланган Туркистонда миллий уйғонши жонланди. Афсуски, бу уйғонши Туркистон халқларини ягона давлат сифатида бирлаштиришга эмас, балки миллий чегара жанжалларини келтириб чиқаришга, миллий адоватни кучайтиришга олиб келмоқда. 1991 йилда Тожикистон Фанлар академиясининг Тарих институти директори Раҳим Масов «Тарихий нотекис бўлиниш» («История топорного разделения») деб номланган китобни чоп этди. Китобда фан-эронизм ғоялари ташвиқот қилинади ҳамда туркий халқларга нисбатан, бириччи навбатда, ўзбек халқига нисбатан асоссиз тухматлар ёғдирилган. Урта Осиёдаги миллий давлат чегаралаш сиёсатининг айбодри ўзбеклар деб талқин қилинган. «Яхши ҳамқи рус оғалар бор, бўлмаса ўзбеклар тожикларни ютиб ташлар эдилар» — деган ғоялар олға сурилган. Китобда худудий даъволар қилинган. Бундай китоблар чоп этилиши оқибатида Урта Осиё музофотида «Тоғли Қорабоғ»нинг янги ўчоени келтириб чиқариш мумкин.

Бу муаммони кечаги ва бугунги вазиятни, унинг объектив ва субъектив ҳолатларини таҳлил қилган ҳолда тарихчи, ҳуқуқшунос ва этнограф олимлар қайтадан комплекс ўрганиб чиқмоқлари зарур деб ҳисоблаймиз. Масалани ёритиш, далилларга ёндашиш чуқур илмий бўлмоғи керак.

3. Археолог ва этнограф олимларнинг илмий фаолиятини экспедицияларсиз кўз ўнгимизга келтириш қийин. Илмий экспедициялар эса маблағ сарфлашни тақозо этади. Ҳар йили археология институтидан республикамиз бўйлаб ўтгиздан ортиқ экспедиция ва отрядлар дала қидирув изланишларини ўтказилади. Бу йил эса умумий иқтисодий танглик туфайли археологларимиз шундай имкониятлардан маҳрум. Шу вазиятни ҳисобга олган ҳолда археологлар яқин 2—3 йил давомида қуйидаги муаммолар билан шуғулланишларини зарур деб ҳисоблаймиз.

а) Кўп йиллар давомида жуда бой археологик материаллар тўпланди. Улар қадимги ва ўрта аср даври тарихимизнинг барча тарихий босқичларига тегишли. Яқин 2—3 йил давомида археологларимиз барча илмий, илмий-техник кучларни ана шу материалларни илмий таҳлил қилишга ва режалаштирилган беш томли «Ўзбекистон археологияси»ни тайёрлаш ва чоп этиш билан шуғулланмоқлари керак.

б) Тарих ва Археология институтлари Ўзбекистон халқлари тарихининг 6 жилдли янги варианты устида иш бошлаган. Ана шу кўп жилдли Ўзбекистон тарихини 1- ва 2-томларини тайёрлаш археологлар зиммасига юклатилган. Икки том бўйича тегишли материаллар йиғиб бўлинган. Эндиги долзарб вазифа кечи билан икки йил ичида ана шу томларни тайёрлаб чоп этишдан иборат бўлмоғи керак.

Тарихчиларимиз зиммасига ана шу 6 жилдли фундаментал ишнинг 4 томи юклатилган. 3-том тайёр бўлди. Насиб этса ўзбек ва рус тилидаги нусхалари йил охирига қадар ўқувчилар қўлига бориб етади, деган умиддамиз. 4-том эса яқин кунларда институт илмий кенгашида муҳокама этилади. Тарихчиларимиз, энди асосий кучни Ўзбекистон тарихини совет даври томлари устида жиддий ишлашига қаратмоғлари зарур.

4) Урта Осиё тарихининг қадимги ва ўрта асрлар даврида, то Теурийлар сулоласининг инқирозига қадар «ипак йўли»нинг мамлакат сиёсий ва иқтисодий ҳамда маданий ҳаётидаги роли беқиёс катта бўлди. Қачонки, денгиз йўли очилгач, Шарқ билан Ғарбни боғлаб турган

«Ипак йўли»ни қуруқликдан денгизга кўчиши муносабати билан Урта Осиё кўп жабҳаларда инқирозга юз тута бошлади. «Ипак йўли»нинг бунчалар тарихимиздаги салмоқли ўрни бугунги кунда у билан боғлиқ бўлган тарихий ва маданий жараёнлар муаммоси устида фундаментал илмий изланишлар олиб боришни тақозо этади. ЮНЕСКОнинг бу масалада ўртага ташлаган «Буюк ипак йўли — йўллар мулоқоти» номли илмий ва маданий дастури алоҳида аҳамият касб этади. Бу муаммонинг нақадар долзарблигини, айниқса 1989, 1991 йилларда ЮНЕСКО томонидан уюштирилган халқаро экспедиция натижалари яна бир бор тасдиқлади. Бу дастурнинг ҳаётий ва амалий томонлари ҳам бор. Қадимги ипак йўли бўйлаб, халқаро туризм маршрутларини ташкил этиш йўлида изланишлар ўтказиш зарур. Бугунги кунда «Ипак йўли»ни замонавий кўриниши — минтақалараро трансконтинентал Осиё поезди йўлини тиклаш мумкинлиги реал ҳақиқатга айланмоқда. Тарихчи, археолог, этнограф ва шарқшунос олимларимиз бу масалада четда қолмасликлар зарур.

5) Яқин 2—3 йил давомида музейшунос олимларимиздан, республика аҳли, халқимиз Ўзбекистон тарихи музейини янги бинода замона талаби асосида барпо этишларини кутмоқда. Музей учун бундан зарур ва долзарб масала бўлмаса керак. Шу билан бирга музейшуносларимиз ўз амалий ва илмий фаолиятларида бор моддий ва маданий бойлигимизнинг катологини тузиб боришни режалаштирмоқлари ҳамда республикадан четга кетган маданий меросимиз бойликларини қайтариш йўлида зарур ҳужжатларни тайёрлаш устида бош қотирмоқлари зарур. Чунки бу масала ҳозирги кунда республика Олий кенгаши ва республика ҳукумати диққат эътиборида турибди.

6) Тарихчи ва археолог олимларимиз олдида яна бир муҳим вазифа — яъни моддий ва маданий ёдгорликларнинг мажмуасини яратиш турибди. Бу борада ҳам анча ишлар қилинган. Тошкент, Сурхондарё, Самарқанд томлари тайёрланган. Аммо қолган томлар ўлда-жўлда ётибди. Бу муаммо ҳам икки институт ва музей илмий иш режаларида ўз аксини топмоғи керак.

7) Мустақил Ўзбекистон давлатчилиги шароитида тарихий номларни тиклаш ва улар ҳақида миллий маълумотларни тўплаб аҳолига етказиш талаб этилади. Бу муаммо, афсуски, илмий режаларимиз мундарижасида ўз аксини топмаган. Бизнингча, шаҳарлар, жойлар, вилоятлар, ноҳиялар тарихий топонимикаси устида жадал илмий изланишлар қилиш зарур. Акс ҳолда яна жойларга янги ном қўйишда қўпол хатоларга йўл қўйила бошланади. Масалан, Амир Темури номи билан талайгина кўп жамоалари аталмоқда. Ажабо, Амир Темури ёки Бобурни, Алишер Навоийни ўлиб бораётган колхоз билан нима алоқаси бор? Темури номи билан катта бир иншоот ёки ҳарбий академия аталиши мумкин. Бобур ва Навоийлар номи билан эса тегишли олийгоҳлар ёки илмий тадқиқот институтлари аталиши мумкин. Бу тарихий ҳақиқатга яқин. Шунинг учун республикамиз тарихий шаҳар ва жойлари топонимикаси устида илмий изланишлар олиб бориш замона талабидан келиб чиқмоқда.

8) Тарихимиздаги оқ ва қора доғлар устида илмий изланишлар олиб бориш энг долзарб масалалардан ҳисобланади. Эндиликда тарихий тараққиётни формациялар ва синфий манфаатлар талаби асосида эмас, балки тарихимизнинг барча босқичларида юз берган цивилизацияларнинг шаклланиши, юксалиши ва инқирози билан боғлиқ бўлган жараёни ўрганмоқ керак. Республикамиз ҳудудида инсоннинг пайдо бўлиши, маданиятнинг шаклланиши, цивилизациялар тарихи, энг қадимги давлатчилик ва унинг асосий тараққиёт босқичлари, ислом олами, сомонийлар ва қораконийлар давридаги илмий ва маданий юксалиш, Хоразмшоҳлар давлати мўғул истилолари ва ҳукмронлиги даврида Урта Осиёдаги сиёсий, иқтисодий ва маданий парокандалик,

Темур ва Темурийлар давридаги юксалиш, уч хонликлар тарихи, Урта Осиёни чор Россияси томонидан босиб олиниши ва унинг оқибатлари, жадидизм, Туркистонда Октябрь инқилоби ва «босмачилар» деб ном олган миллий-озодлик қўзғолонлари, мамлакатни индустрлаштириш ва коллективлаштиришнинг ижобий ва салбий томонлари ва қатор бошқа масалалар устида объектив изланишлар олиб бориш тарихчи ва археолог олимларимизнинг галдаги энг долзарб вазифалари бўлмоғи керак. Бу масалаларда эскича қараш ва назарий хулосаларни қайта кўриб чиқмоқ ва ҳар бир аниқ тарихий воқелик чуқур илмий таҳлил асосида тўғри ёритилмоғи тарихчилар олдида турган, мустақил Ўзбекистон давлатчилиги талаб қилаётган долзарб масаладир.

Т. МИРЗАЕВ

ЎЗБЕК АДАБИЁТШУНОСЛИГИ ОЛДИДАГИ ВАЗИФАЛАР

Фан тарихи, жумладан, адабиётшунослик ҳам ғоятда мураккаб илмий-ижодий жараёндир. Чунки у турли савиядаги, турлича тайёргарликка эга бўлган, хилма-хил манфаат ва қарашлар бирлигидаги кишилар томонидан яратилади. Бунинг устига, давр қўйган талаблар, ижтимоий топшириқ ва ҳукмрон мафкура таъсири у ёки бу даражада, гоҳ ижобий, гоҳ салбий ўз изини қолдиради. Шундай экан, бу жараёнда кашфиётлар ва топилдиқлар қувончи ҳам, изланишлар самарасизлигидан ўкинч ва ҳасрат ҳам жамулжам. Унинг тараққиётидаги юксак парвозлар, ўсишининг ривожланиш қийинчиликлари билан биргаликда турли-туман объектив ва субъектив сабаблар тақозосига кўра, баъзан турғунлик, айрим ҳолларда эришилган марраларни бой бериб қўйиш ҳолатлари ҳам юз беради. Чунки ҳақиқий илмий қарашга қироатхонлик ва сохта баландпарвозлик, чуқур билим ва синчковликка савиясизлик ва хрестоматик маълумотлардан хабарсизлик, илмий фикрга схоластика ва тафаккурдаги ланжлик, илмий-назарий эркин мунозара ва баҳсларга дабдабазлик ва фармойишбардорлик доим илашиб юради.

Мана шундай мураккаб ва объектив жараённинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмаслик, унга тарихан ёндаша билмаслик, кўп ҳолларда эса, унинг яратувчилари, аниқроғи, академик фан заҳматкашлар меҳнатига менсимай қараш оқибати кейинги йилларда қайта қуриш баҳонасида қайта бузишга мойиллик, ошкоралик ва демократияни қурол қилиб, ур-йиқитчилик зўравонлиқни тарғиб қилиш, «фикрлар хилма-хиллиги», «қолипдаги фан», «фирқа исканжасидаги илм» яна алақандай атамалар ниқобиде ятуқларни қоралаш ёки ёпасига инкор этиш, уларга фақатгина сталинизм ва турғунлик даврининг маҳсуллари сифатида бир томонлама баҳо бериш ҳоллари учраб турмоқда. Бунга ўнлаб, ҳатто юзлаб мисоллар кўрсатиш мумкин. Бундай қарашнинг айрим қирраларни фалсафа фанлари доктори Абдуллажон Бегматовнинг яқинда «Мулоқот» ойнамасида босилган «Навоий ва ислом дини» мақоласида ёрқин намоён бўлди.

Бу ўринда мақолани таҳлил этиб ўтиришни ортиқча билиб босиб ўтилган йўлга баҳо беришда асосий мезон таҳлилсиз, ҳиссиёт билан айтилган хулосалар, бир-биримизга отаётган таъна-дашномлар эмас, унга ҳолисона, тарихан аниқ баҳо бериш бўлмоғи кераклигини таъкидламоқчимиз. Чунки бугунги давр, мустақиллик шароитидаги вазифаларни белгилаш бошқа фанларда бўлганидек, адабиётшуносликда ҳам босиб ўтилган йўлга ҳолисона баҳо беришни, эришилган ютуқларни объектив умумлаштириш, бой бериб қўйилган нуқталар, хато ва камчиликларни таҳлил қилиш орқали улардан зарурий хулосалар чиқариш ҳамда ундан сабоқ ола билишни ҳам тақозо этади. Шундай экан,

адабиётшунослик тарихида юзага келган; ҳар бир тадқиқотга конкрет ёндашиш, уни ўз даври ва бугунги кун нуқтаи назаридан баҳолаш зарур.

Ана шу айтилганлар фонидан асослари жадидчилик ва маърифатчиликка бориб тақаладиган янги адабиётшунослик тарихига назар ташласак, у сил-силлиқ кечмаганлигига, унда арзирли ютуқлар билан бирга кўпгина йўқотишлар ҳам мавжудлигига қаноат ҳосил қиламиз. Бу даврда биз ўсиш-улғайиш қийинчиликлари билан бирга сталинизм ва турғунлик даврининг оғир жараҳатларини бошдан кечирдик, тоталитар тузум ва эрксизлик оқибатида жиддий методологик хатоларга ҳам йўл қўйдик, адабиётшунослик асосан бир томонлама, шунда ҳам, бир дунёқараш доирасида ривожланди, қироатхонлик ва тақлидчилик, шахсий манфаат ва бир-биримизни чалпиш биринчи ўринга чиқди. Биз истаимизми, истамаймизми ҳаммамиз, беистисно ҳаммамиз, ҳатто ҳозирги кунда ўзларининг қайта қуриш, ошкоралик ва демократиянинг зарбдор кучлари деб ҳисоблаётганлар ҳам, биргаликда умумий хорга жўр бўлдик, агар таъбир жонз бўлса, у ёки бу даражада адабиётшуносликда «сиёсат илми»ни яратишга ҳисса қўшдик. Бу энди айрим олинган бир олимнинг хатоси ёки камчилиги эмас, бизнинг умумий фожиамиз эди. Аммо адабиётшунослик тарихини фақат шуларгина белгилайдими? Йўқ. Агар ўтилган йўлга ҳолисона баҳо берсак, аввал турли жамиятлар ва уюшмалар, сўнграқ айрим институтлар, кейинроқ эса, Ўзбекистон Фанлар академияси бағрида янги, замонавий адабиётшуносликнинг, академик илмининг деярли барча соҳалари ривож топганлигини ўтмишдошларимиз ва устозларимизга ҳурмат сифатида қаноат билан қайд этамиз.

Ўзбекистонда ХХ асрнинг бошларидан янги адабиётшуносликнинг кейинроқ эса, шўро адабиётшунослигини халқ оғзаки ижоди, манбашунослик, матншунослик, адабиёт тарихи, адабиёт назарияси, таржимашунослик, қиёсий адабиётшунослик каби барча соҳаларида арзирли тадқиқот, айтиш мумкинки, фундаментал тадқиқотлар яратила бошланди, адабиётшуносликда айрим мактаблар, фундаментал йўналишлар юзага келди. Жумладан, бугун 40 жилддан ортиқ халқ ижоди намуналарини элимизга тақдим этган, ўзбек халқ оғзаки ижоди ҳақида ўнлаб текширишлар олиб борган, асосларини атоқли аллома Ҳоди Зариф яратган Ўзбекистон халқ оғзаки ижоди мактаби элимиздан жуда узоқларда ҳам тан олинди. Улуғ Навоий «Хамса»сининг тўла танқидий матнини берган Порсо Шамсиев номи билан боғлиқ матншунослик йўналишидаги ишлар Ҳамид Сулаймонов тадқиқотларида муваффақиятли давом эттирилди. Фитратнинг Яссавий, Машраб ижодларини ёритувчи тадқиқотлар билан бошланган адабий меросни ўрганиш асосан тўғри йўлга қўйилди. Чулпон ижодини биринчи бўлиб тўғри ва ҳаққоний баҳолаган устоз Ойбек мақоласидан тортиб бугунгача шўро даври адабиётини ўрганишда арзирли ютуқларга эришилди. Бу ўринда кейинги йиллардагина яратилган бир неча фундаментал тадқиқотларни санаб ўтиш жонзир. «Ўзбек адабиёти тарихи» беш жилдлиги, Беруний мукофотиغا сазовор бўлган рус тилида чоп этилган «Ўзбек совет адабиёти тарихи» («История узбекской советской литературы»), «Ўзбек совет адабиёти» уч жилдлиги, «Ўзбек фольклори очерклари» уч жилдлиги, «Ўзбекистон рус адабиёти» икки жилдлиги, «Адабиёт назарияси» икки жилдлиги, «Таржима назарияси» уч жилдлиги, «Болалар адабиёти» уч жилдлиги, 2 томи яна рус тилида нашр этилган, Беруний мукофотига сазовор бўлган «Ўзбек адабиёти тарихи» («История узбекской литературы») икки жилдлиги ва бошқалар. Кейинги йилларда айрим бахшилар репертуарини тўла нашр этиш, айрим шоир ва ёзувчиларнинг академик нашрларини амалга ошириш ишларида мунтазамлик касб этди. Бу ўринда Беруний мукофотига сазовор бўлган «Булбул гароналари» беш томлигини, Беруний мукофотига сазовор бўлган Ойбек

«Тўла асарлари» 20 жилдлигини, Фафур Фулом 12, Ҳамид Олимжон 10, Ҳамза 5, Абдулла Қодирий «Тўла асарлари» 7 жилдлигини, Алишер Навоийнинг 20 жилдлигини кўрсатиб ўтиш мумкин. Бундай тадқиқотлар ва нашрлар ўз даври учун ҳам, ҳозир ҳам жуда катта илмий-амалий қимматга эга.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида адабиётшунослик олдидаги янги вазифаларни белгилашда ана шу асарларнинг ютуқ ва камчиликларидан келиб чиқиш зарур бўлади. Бизнинг назаримизда улардаги айрим қарашлар бугунги кунда анча эскирди ёки бир ёқламадир. Адабиёт ва фольклор тарихига яхлит адабий жараён сифатида баҳо бермаслик, улардан кўпгина ижодкорлар ва материалларни соқит қилиш, қарашлар ва баҳоларни андозалаш бу туркум тадқиқотларнинг жиддий камчилигидир. Вазифалар эса, таҳлиллар орқали ана шундай камчиликлардан қутула бориш, ютуқларни эса ривожлантириш зинҳор инкор қилиш орқали (эмас) белгиланади.

Янги тарихимизда рўй берган ғоявий тазйиқлар ўзбек халқ оғзаки ижодини ҳам четлаб ўтган эмас. Халқ оғзаки ижоди матнлари нашридаги ўринсиз қисқартиришлар, халқ оғзаки ижоди сюжети билан боғлиқ ўнлаб қиссаларни, бир қатор намуналарни ўрганмаслик, халқ озодлиқ ҳаракатлари қуйланган асарларни архивларда яшириш ёки ёзиб олмаслик, айрим ҳолларда сохта, халқ ўртасида бўлмаган намуналарни тарғиб қилиш ва бошқалар шундай тазйиқлар натижасидир. Аммо буларнинг ҳаммасини бирданига олдини олиб ёки бажариб бўлмайди. Шунинг учун ҳам халқ оғзаки ижоди соҳасидаги яқин йиллардаги устивор йўналиш бизнинг назаримизда ўзбек халқ оғзаки ижоди архиви каталогини тузиш «Ўзбек фольклори» 100 жилдлиги нашрига киришидир.

Агар илгари ўзбек классик адабиётини ўрганишда яхлитлик, барча ижодкорларга бир хил муносабатда бўлиш тамойиллари юз берган бўлса, эндиликда Шарқ фалсафасига қизиқиш кучайганлиги, виждон эркинлигига катта эътибор берилаётгани туфайли адабий ҳодисаларни у ёки бу фалсафий оқимларнинг ҳосиласидан иборатгина қилиб кўрсатишга уринишлар юз бермоқда. Бундан адабиёт ва фалсафа, адабиёт ва дин масалаларини ўрганмаслик керак, деган маъно чиқмаслиги зарур. Адабиётнинг ижтимоий ҳаёт сингари жуда ҳам мураккаб эканлигини, у шу ижтимоий-маиший ҳаётнинг бадий ақси сифатида мажозий образлар билан бирга реал образлар орқали ҳам иш кўришини унутмаслик керак. Шунинг учун ҳам бу соҳада кам ўрганилган жиҳатлар — халқчиллик ва дидактика, адабиёт ва тасаввуф, айрим шойрлар мероси ва маҳорати соҳасидаги тадқиқотларни тезлаштириш орқали мумтоз адабиётнинг янги тарихини яратишга киришиш зарур. Яқин келажакда эса, «Ўзбек адабиёти ёдгорликлари» 100 жилдлиги нашрини амалга оширишни ҳам ўйлаб кўриш ва унинг нашр принципларини ишлаб чиқиш керак бўлади.

Энг чигал, янгича баҳоланиши зарур бўлган масалалардан бири ХХ аср адабиётидир. Бу давр адабиётини парчаламай яхлит тадқиқ этиш, унинг ҳаётбахш илдизларини очиш, ворисийлик муаммоларини ўрганиш, оқибатда унинг янгидан тарихини яратиш керак бўлади. Яқин келажакда эса, бу давр адабиётининг шаклланиш даврини ўрганиш, Чўлпон асарлари 10 жилдлигини, Фитрат асарлари 15 жилдлигини нашрга тайёрлаш шу соҳадаги устивор йўналиш бўлмоғи керак.

Бизда яхшигина адабий танқид бор эди. У баҳоли қудрат ҳозирги адабий жараённи баҳолаб келмоқда эди. Аммо у кейинги йилларда мақоланависликка, яъни публицистикага ўтиб кетди, аниқроғи илмийлигини йўқотиб, унинг соясига айланиб бормоқда. Шунинг учун ҳам бугунги адабий ҳодисаларга танқидчилардан аввал ёзувчиларнинг ўзлари тўғри ва ҳаққоний баҳо бермоқдалар. Бундай ҳол адабиётшунослик олдида янги вазифалар қўймоқда. Шунинг учун ҳам адабиёт-

шунослик танқидчиликка муайян йўналиш бериш билан бирга ҳозирги адабий жараённинг асосий анъаналарини аниқлаш орқали унга яхлит баҳо бериши, шу орқали адабиётнинг истиқболини белгиловчи тадқиқотлар олиб бориши зарур.

Адабий алоқалар, таржима назарияси бўйича бир мунча ишлар қилинган бўлса-да, қиёсий адабиётшунослик анча сустривожланмоқда. Шунинг учун ҳам адабиётлараро алоқа жараёнида таржиманинг ўрни, адабиётлараро алоқа умумийлигида ўзбек адабиётининг ўзига ҳослиги, муаммоларини ўрганиш қиёсий адабиётшуносликдаги устивор йўналишлар ҳисобланади.

Оқорида баён қилинган вазифаларнинг қай даражада бажарилиши адабиёт назарияси соҳасидаги тадқиқотларнинг савиясини ҳам белгилайди. Узоқ йиллар давомида «Адабиётнинг бош мезони — ғоявийликдир» деган ақида, зўравонлик сиёсати, адабиётга ўтказилган зуғум чок-чокидан сўкилган бугунги кунда бу соҳадаги тадқиқотлар бадийлик муаммосини ўрганишга қаратилмоғи керак. Истиқболда эса, мукамал кўп жилдли адабиёт назариясини, адабий-танқидий қарашлар тарихини яратиш асосий вазифалардандир.

Мен бу ерда оғли равийида ўрта ва олий ўқув юртларида адабиётнинг ўқитилиши, унинг савиясига адабиётшуносликнинг таъсири каби бир қатор масалаларга тўхтала олмадим. Бу энди бошқа мавзу, бошқа бир муҳокаманинг объектидир. Шунингдек, асосий мутахассислиги халқ оғзаки ижоди бўлган бир шахснинг адабиётшуносликнинг ҳамма жиҳатларини бир маърузада қамраб ола олмалиги табиий. Бу жиҳатлар муҳокама давомида тўлдирилади, деган умиддаман.

Бу ўринда илмий ташкил қилиш билан боғлиқ бир масалага диққатингизни тортмоқчиман. Гап шундаки, турли донраларда академия керакми, илмий-текшириш институтлари бошқача бўлса қандай бўлади қабилидаги гап-сўзлар юриб қолди. Бизнинг назаримизда бўлим (мавзу), илмий текшириш институти, академия президиуми учлиги фундаментал фанни ташкил этиш ва бошқаришда ўзини оқлади. Бундай тажрибадан воз кечиш ёки уни қайта қуришга уриниш юмшоқ қилиб айтганда, жуда катта ва истиқболли қадриятдан воз кечишдир. Эҳтимол унинг қайсидир ҳалқаларида ислоҳлар содир бўлар, аммо моҳият ўзгармаслиги шарт. Дунё тажрибаси бунга тасдиқлаб турибди.

Хулоса қилиб айтганда, адабиётшунослик соҳасида олиб борилаётган тадқиқотларнинг бундан кейинги даражаси ва ривож эришилган ютуқлар, қўлга киритилган марраларнинг инкори тарзида эмас, балки уларнинг тадрижий тараққиёт сифатида давом этиши зарур. Бизнинг назаримизда адабиётшунослик масалаларини сифатли ва юқори савияда бажариш учун фикрлар хилма-хиллигига, ижобий маънодаги рақобатга, мавзуларини турли гуруҳдаги олимлар томонидан конкурсли асосларда бажаришга кенг йўл очиш, ҳар қандай илмий ташаббусни қўллаб-қувватлаш керак бўлади. Бундай йўл ўзбек адабиётшунослиги истиқболини белгилай олади, деб ўйлаймиз.

А. ХОЖИЕВ

ЎЗБЕКИСТОННИНГ МУСТАҚИЛЛИГИ ВА ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви натижасида бошқа соҳалардаги ишлар билан бир қаторда ўзбек тилшунослигига онд ишларни ҳам ҳақиқий маънода, ўз манфаатларимизга тўла мос ҳолда қайта қуриш имконияти юзага келди. Шу муносабат билан ҳанузга қадар ўзбек тилшунослигининг, жумладан ўзбек тилининг тўғри йўл билан эркин ривожланишига халақит бериб, тўсқинлик қилиб келган ишлар-

нинг, ҳодисаларнинг барчасига чек қўйиб, унинг салбий оқибатларини бартараф этиш вақти ҳам келди.

Эндилликда ўзбек тилининг ҳар тарафлама ривожланишини таъминлаш учун уни тасвифий ўрганишдан назарий тадқиқотларга ўтиш, унинг тараққиёт қонунийлари, ривожланишининг тўғри йўлларини белгилаш ва шулар асосида иш олиб бориш талаб этилади.

Ўзбек тилшунослигининг устивор йўналишлари, бу йўналишлардаги фундаментал тадқиқотлар мавзулари белгиланган ва келгусидаги ишларимиз ана шу йўналишлар, шу йўналишлардаги фундаментал тадқиқотлар мавзулари асосида режалаштирилган. Бу ўринда улар ҳақида, фундаментал мавзуларнинг мазмуни ҳақида тўхтаб ўтирмаймиз, балки мустақилликка эришиш муносабати билан юзага келган энг биринчи навбатдаги, долзарб вазифаларимиз ва уларни ҳал этиш йўллари ҳақида маслаҳатлашиб олишни лозим топамиз.

Мақсад, Республиканинг давлат тили ҳақидаги қонунининг I-моддасида айтиб ўтилганидек, ўзбек тилини фаолиятимизнинг барча соҳаларида хизмат қиладиган тил даражасига кўтариш, шундай тилга айлантиришдир. Бироқ ўзбек тили ўз ривожланишида маълум чеклашларга, тўсиқларга дуч келгани, буларнинг таъсири тилда, унинг ривожланиши, қўлланишида ўз аксини топгани ҳаммамизга маълум. Бундай салбий ҳодисаларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини тўла бартараф этиш ҳуқуқи, имкони эса бизда йўқ эди.

Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши билан ўзбек тилининг ҳақиқий маънодаги миллий тил бўлишига тўққинлик қиладиган ҳар қандай хатти-ҳаракат ва ҳодисаларга чек қўйилди, яъни давлат тили ҳақидаги қонун ўзбек тилининг фаолиятнинг барча соҳаларида қўлланидиган тил бўлишини таъминлайдиган, бунга қарши бўладиган ҳар қандай уринишларни йўқ қилишга ҳуқуқ берадиган қонун бўлди. Бироқ шуниси ҳам маълум эдики, Республикамиз ўз мустақиллигига эга бўлмаган шароитда, бошқа соҳаларда бўлгани каби, ўзбек тилини ўз мақсадимизга, талабимизга тўла мос ҳолда ривожлантириш, ўзбек тилини тўла маънода давлат тили даражасига кўтариш ҳуқуқимиз, имконимиз йўқ эди. (Буни давлат тили ҳақидаги қонуннинг моддаларида ҳам аниқ кўриш мумкин). Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви муносабати билан эса ўзбек тилини ҳар тарафлама ривожлантириш, уни фаолиятимизнинг барча соҳаларида қўлланидиган тил бўлишини, яъни ҳақиқий маънодаги давлат тили бўлишини таъминлаш учун зарур бўлган барча ишларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлдик, шундай ишларга барча йўллар кенг очилди. Бинобарин, биринчи навбатдаги вазифа бу берилган ҳуқуқ ва имкониятлардан тўла фойдаланган ҳолда шу вақтга қадар ўзбек тилининг қандай чеклашлар, таъинлар таъсирида бўлганлигини кўрсатувчи далилларни тўла ва аниқ белгилаб, уларни бартараф этиш ва бундан буён ўзбек тилининг ҳар тарафлама эркин ривожланишига асос, имкон бўладиган йўлларни, амалларни аниқлаб олиб, шулар асосида ишлашдан иборатдир.

Авалло айтиш керакки, ўзбек тилининг эркин равишда ҳар томонлама ривожланишига имкон бермаган тўсиқ, таъин ва чеклашлар бу тилнинг барча соҳаларида ўз салбий изини қолдирган. Лекин уларни бартараф этишда энг муҳим бўлган ишларга асосий эътиборни қаратиш керак бўлади. Бизнинг назаримизда булар қуйидагилардан иборат:

1. Ўзбек тилида фаолиятнинг барча соҳаларида хизмат қиладиган тилга айлантириш билан боғлиқ барча ишларни, жумладан, ўзбек тилини барча ўқув юртларида ўқиш, ўқитиш ишларини талаб даражасида йўлга қўйиш, рус тили ўқув қўлланма ва дарсликларни қолипида ёзилган дарслик ва қўлланмалардан воз кечиб, ўзбек тили бўйича ёзилган илмий-назарий ишлар асосида янги дарслик ва қўлланмалар яратиш керак. Умуман, ҳозирги ва бундан кейинги талаблардан келиб

чиқиб, Республикамизда тил ўқитиш билан боғлиқ ишларни қайта кўриб чиқиб, уларни тўғри йўлга қўйиб олишимиз лозим.

2. Ўзбек тилининг луғат таркибида (лексикасида), айниқса унинг терминологиясида русча ва рус тили орқали ўзлашган сўзлар анча миқдорни ташкил қилиши маълум. Тан олиб айтиш кераки, буларнинг асосий қисми тил тараққиёти қонуниятларига, тил талабига мос ҳолда ўзлашган ва ўзбек тилига сингиб, унинг ўз сўзи, ўз мулки бўлиб кетган. Шу билан бирга у ёки бу тушунчани ифодалаш учун ўзбек тилининг ўз сўзи, ўз имконияти бўлгани ҳолда ўринсиз, тил талабига зид ҳолда рус тилидан қабул қилинаверган сўзлар ҳам борки, булар ўзбек тилининг софлигини бузади, ўзбек тилининг тазйиқ остидаги тил эканини акс эттириб, бу тилдан фойдаланишда, унинг ривожланишида салбий таъсир этиб туради. Ана шундай сўзлардан воз кечиб, уларни ўзбек тилининг сўзлари, ўз имкониятлари асосида яратиш (ҳосил қилиш) мумкин бўлган сўзлар билан алмаштириш керак бўлади. Шундай иш бошлангани ва кўпгина оврупача сўзлар ўзбекча, ўзбек тилининг ўз сўзи бўлиб кетган асли арабча ёки форсча сўзлар билан алмаштирилгани маълум. Лекин шу билан бирга бирон жиҳатдан нуқсонни бўлмаган, нарса-ҳодиса ва у ҳақдаги тушунчани аниқ, тўғри ифодалайдиган, ҳамма учун тушунарли бўлиб, ўзбек тилига сингиб кетган ўзлашма сўзларни ҳам тушунчани тўғри ва аниқ ифодалай олмайдиган, маъносини ҳеч ким тушунмайдиган арабча, форсча сўзлар билан алмаштиришга уриниш ҳам ҳаммамизга маълум. Бу ҳол ўзбек тили учун зарардан бошқа нарса келтирмайди. Бу борадаги ишларимизнинг муваффақиятли, мақсад ва манфаатимизга мос ҳолда бўлиши учун ўзбек терминологиясини такомиллаштиришнинг илмий-амалий асослари ишланиши, термин яратиш, танлаш, борларини бошқаси билан алмаштиришда амал қилинадиган принциплар белгиланиши ва шу принциплар асосида иш олиб бориш шарт бўлади. Ана шундай принциплар ишланди. У яқин орада муҳокама қилиниб, амал қилишга тавсия этилар. Бироқ шу ўринда бир нарсани алоҳида қайд этишни лозим топамиз. Ҳозирда кўп ўзлашма сўзларнинг бошқаси билан алмаштирилиши нотўғри, номақбул, ҳатто зарарли экани илмий-амалий жиҳатдан ҳар томонлама исботлаб берилса ҳам, лекин унга эътибор қилинмапти ва эътибор қилишга мажбур қилувчи (талаб қилувчи) ҳам топилмапти. *Институт, университет* сўзларини *олийгоҳ* сўзи билан алмаштиришга уринишнинг ўзиёқ бунинг яққол далилидир. (Бунинг нотўғрилиги олимдан тортиб оддий ишчи, хизматчи томонидан айтилди. Ҳўриллигини эса ҳеч ким айтгани ҳам, исботлагани ҳам йўқ. Бироқ ҳамон *олийгоҳ* сўзини қўллаш давом этапти). *Термин, терминология* сўзларини *атама, атамашунослик* сўзлари билан алмаштириш ҳам ана шундай нотўғри, номақбул ишдир.

Совет даврида ўзбек халқининг тўла эркин бўлмай, маълум тазйиқлар остида бўлгани жой номларида, жойларга ном беришда, шунингдек, фамилияларда ҳам яққол намоён бўладики, бу ҳолатни ҳам бутунлай бартараф этиш керак бўлади. Бу борада ҳам маълум ишлар қилинди ва қилинапти. Бироқ ишлар аниқ принциплар асосида, талаб даражасида бўлаётгани йўқ. Институтимизнинг ходими Э. Бегматов жойларга ном бериш, борларини (номақбул номларни) ўзгартиришнинг принципларини ишлаб чиқди. Энди шу тавсияларни муҳокама этиб, бу ҳақда бир фикрга келгач, ишларимизни шу тавсиялар асосида олиб боришимиз керак.

3. Ўзбек тилининг эркин ривожланиш имконига эга бўлмагани, рус тилининг салбий таъсирида бўлиб келгани иш юритишда яна ҳам яққолроқ кўринади.

Инқилобдан то СССР тугагунга қадар ҳужжатчилик бўйича кўп ишлар қилинди. Лекин улар асосан рус тилидаги ҳужжатчиликка оиддир. Ўзбек тилидаги ҳужжатчилик бўйича эса деярли ҳеч нарса қилин-

мади, ўзбекча ҳужжатчилик, ўзбек тили расмий иш услуги ривожланмади. Кейинги вақтларга келиб ҳужжатлар асосан рус тилида олиб бориладиган бўлди, ўзбек тилида бўлган sanoқли миқдордаги ҳужжатлар ҳам рус тили андозасида бўлиб, ўзбек тилининг жумла қурилиши қонун — қондаларига мутлақо мос келмайди. Бу аҳволнинг қанчалик аянчли эканини тасаввур этиш қийин бўлмаса керак. Демак, қай даражада мураккаб, қийин бўлмасин, ўзбек тилида иш юритиш, ҳужжатчиликни йўлга қўйиш билан боғлиқ барча ташкилий ва илмий-амалий ишларни тезда йўлга қўйиб юборишимиз керак.

4. Ўзбек ёзувининг ривожланишида, ундан фойдаланишда салбий роль ўйнаб келган, ташқи тазйиқ далилларидан бири рус графикаси (кириллица) асосидаги алифбо ва ёзувимиздир. Эллик йилдан ортиқ вақт давомида қўлланиб келинаётган бу алифбо нафақат ўзбек ёзувининг, балки бошқа туркий тиллар ёзувининг ҳам талаб даражасида бўлишини, ривожланишини таъминлай олмаслигини тарих исботлади. Бу графика асосидаги алифбо ва ёзувни такомиллаштириш борасидаги барча уринишлар деярли ҳеч қандай натижа бермаганлиги энди ундан воз кечиш ва ҳар томонлама талабга жавоб берадиган ёзувни белгилаш имконини берадиган иқтиқоболли алифбони танлаш масаласини кун тартибига қўйди. Мустақилликка эришувимиз эса бу ишни амалга ошириш учун йўл очди. Уйлаймизки, бу борадаги ишларимизнинг кўнгилдагидек яқунланиши учун барча шарт-шароитлар яратилди ва барча соҳаларнинг ривожланишида бекаму кўст хизмат қила оладиган ёзувимизга эга бўламиз. Бу ўринда фақат шуни таъкидламоқчимизки, қайси алифбо (ёзув)ни танлаш масаласида баҳслашиб, маслаҳатлашиб олдик ва, ўйлайманки, бир хулосага, яъни лотин ёзувига ўтиш маъқул деган хулосага ҳам келдик. Яқинда Туркияда шу масалага бағишланган йиғилишда ҳам туркий тиллар учун ана шу ёзувга ўтиш тўғри йўл экани ҳақида бир фикрга келинди. Бас, шундай экан, қайси ёзувни танлаш бўйича баҳс — мунозараларга чек қўйиб, вақтни қўлдан бой бермай, лотин ёзувига ўтиш билан боғлиқ бўлган барча масалаларни ҳал этишга киришиш лозим. Шундай қилинса, ёзув билан боғлиқ барча муаммоларни тезроқ ва муваффақият билан яқунлашга эришамиз ва ёзув билан боғлиқ ишларга бўладиган ўринсиз, ортиқча сарфларга йўл қўйилмайди.

5. Ниҳоят, ёзув билан боғлиқ бўлган бир муammo — ўзбек имло (орфография) қондаларини такомиллаштириш муаммосидир. 1956 йилда ўзбек орфографиясининг асосий қондалари тасдиқланганидан сўнг оз вақт ўтмасданок унинг талаб даражасида эмаслиги маълум бўлди, унинг нуқсонлари бирин-кетин маълум бўла бошлади. Ушандан то шу вақтга қадар имло қондаларидаги камчиликларни тугатиб, уни такомиллаштиришга ҳаракат қилиб келиняпти, лекин кўзланган мақсадга эриштиш мумкин бўлмайдими. Бунинг сабаби ҳам ёзувимизнинг кириллицага асосланганлиги экани маълум бўлди. Айниқса кейинги 10—15 йил давомида имломизни такомиллаштириш борасида олиб борилган ишларнинг кўнгилдагидек натижа билан тугамаганлиги буни яна ҳам очиқроқ тасдиқлади. Демак, лотин алифбосига ўтиш ишлари билан бир вақтнинг ўзида имломизнинг асосий қондаларини яратиш билан боғлиқ бўлган ташкилий ва амалий ишларга ҳам киришувимиз керак.

Тақлифлар: 1. Ўзбек тили терминологиясини, жой номларини такомиллаштириш, тартибга солишнинг тўғри ва аниқ принциплари ишлаб чиқилиб, бу борадаги ишлар ана шу принциплар, тавсиялар асосида олиб борилиши керак.

2. Аниқ дастур асосида иш юритиш бўйича дарслик ва қўлланмалар яратиш, шулар асосида ўқиш, ўқитиш билан тўла равишда ўзбек тилида иш юритишни йўлга қўйиш лозим.

3. Лотин ёзувига ўтиш, бу ёзув асосидаги ўзбек имлосининг асосий

қондаларини яратиш билан боғлиқ амалий ва ташкилий ишларга киришувимиз зарур.

А. УРИНБОЕВ

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ВА ШАРҚШУНОСЛИКНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Маълумки, шарқшунослик фани Шарқ мамлакатлари халқларининг ўтмиш асрлар ва ҳозирги замон ҳаётининг барча соҳаларига дахлдор бўлган кенг қамровли бир фан бўлиб, унинг фаолияти барча ижтимоий-гуманитар фанлар, айрим ҳолларда эса аниқ ва табиий фанлар билан ҳам ҳамкорликда гавдаланади.

Бизнинг Ўзбекистонда шарқшуносликнинг тарихига назар ташласак, у мазкур соҳалардан ташкил топган икки асосий илмий йўналиш бўйича ривожланиб келганлигини кўрамиз:

I. Институтда сақланаётган бой қўлёзма жамғармаси асосида Шарқ халқлари ёзма меросини ўрганиш, фехристларини тузиш ва илмий нашр этиш.

II. Хорижий шарқдаги ҳозирги ижтимоий-сиёсий, маданий жараёнлар ҳамда Урта Осиё, жумладан, Ўзбекистон билан қўшни Шарқ мамлакатлари орасида сиёсий-дипломатик, савдо-иқтисодий ва маданий-адабий алоқалар тарихини ўрганиш.

Ҳозирги кунда республикамызда янги тафаккур ва ошкораликнинг тобора ривожланиб бораётганлиги шарофати билан халқимизнинг ўз маданияти, кўп асрлик ўтмиши тарихини батафсил ва ҳаққоний тарзда билишга бўлган қизиқиши кучаймоқда. Республиканинг мустақиллик мақомига эришиши муносабати билан эса, хорижий давлатлар, хусусан, шарқ мамлакатлари билан иқтисодий, сиёсий, илмий ва маданий алоқаларимиз тобора кенгайиб бормоқда.

Ана шу воқеликларни назарга олганда республика мустақиллиги шароитида ҳам шарқшуносликнинг мазкур икки йўналиши ижтимоий-гуманитар фанлар ривожидagi долзарб муаммолар қаторидан ўрин олади.

Ҳозирги кунда институтнинг Шарқ қўлёзмалари фонди дунёдаги энг йирик қўлёзмалар хазиналаридан бири ҳисобланади. Бу ерда 18.000 жилдга жамланган 40.000 дан зиёд қўлёзма нусхалар, 30.000 дан ортиқ тошбосма китоблар ва бир неча ўн мингдан иборат шарқ тилларида ёзилган ҳужжатлар тўпланган. Улар асосан араб, форс ва туркий тилларда битилган бўлиб, Урта Осиё ва қўшни хорижий шарқ халқларининг тарихи ва маданиятини, адабиёт ва фан тарихини ўрганиш учун ишончли манбалардир. Улар фақат илмий аҳамиятгагина молик бўлиб қолмай, балки ҳозирги мустақиллик шароитида ёш авлодни ватанпарварлик, одамийлик, юксак ахлоқий хислатлар руҳида тарбиялашдек муқаддас бир амалий қимматга ҳам эгадир. Ана шунинг учун ҳам бу бебаҳо маънавий ва фан бойлигини сақлаш, ўрганиш ва оммалаштириш институт ходимларигина эмас, балки Фанлар академияси олдидаги давлат даражасига молик бўлган масъулиятли вази-фадир, деб ҳисоблаймиз.

Институтда бу маънавий, ҳам фан бойлигининг мавжудлиги ҳамда мазкур икки илмий йўналиш бўйича, айниқса, ёзма ёдгорликларни ўрганиш ва нашр этиш борасида қилинган ишлар Ўзбекистон Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтини дунёдаги энг йирик шарқшунослик марказлари қаторидан ўрин олишига сабаб бўлди. Жумладан, бу имлоҳда «Ўзбекистон академиясининг Шарқ қўлёзмалари» номли фехристнинг ўн бир жилди чоп этилиб, унда институт хазинасидаги қўлёзма асарларнинг 7.500 га яқин энг нодир нусхалари ҳақида

илмий тавсифлар берилди. Абу Наср ал-Форобий, Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий, Абу Бакр ар-Розий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби йирик шарқ қомусий олимларининг бир неча жилдлаб асарлари илмий изоҳлари билан нашрдан чиқди, улар асосида бир қанча монография ва рисолалар ёзилди; булар туфайли шарқ халқлари, жумладан Ўрта Осиё халқларининг дунё фан-маданияти тарихига қўшган улкан ҳиссалари ойдинлашиб бормоқда. Булардан ташқари тарихнавислик, мемуарчилик, сайёҳлар ёдгорликлари каби тарихий мавзуларда ёзилган бир қанча асарлар ва ҳужжатларнинг ўзбекча ёки русча изоҳли таржималари, танқидий матнлари ва улар устида олиб борилган тадқиқот ишлари чоп этилиб, улар ҳозирда Ўрта Осиё ва қўшни хорижий мамлакатлар тарихини мукамалроқ ёритиш ишларида ишончли манба хизматини ўтаб келмоқда. Бундай наشرлар қаторига Абу Бакр Наршақийнинг «Бухоро тарихи», Байқайнинг «Масъуд тарихи», Абдуразоқ Самарқандийнинг «Матлаъи саъдайн» асари ва унда келтирилган «Ҳиндистон сафарномаси», Ғиёсуддин Наққошнинг «Хитой сафарномаси», «Самарқанд ҳужжатлари», Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асарининг факсимил наشري, «Бобурнома», Фасиҳий, Маҳмуд ибн Валининг асарлари, Бухоро хонлиги тарихига оид бир қанча асарлар, Абдурахмон Жомийнинг Алишер Навоийга хатлари каби IX—XV аср манбаларидан тортиб то XX аср бошларигача бўлган воқеалардан сўзловчи тарихий ва адабий асарлар силсиласини киритиш мумкин.

Институтнинг кейинги йиллардаги ютуқларидан бири шу бўлдики, 1990 йилдан бошлаб ҳозирчалик ҳар йилда бир бор нашр этилувчи «Шарқшунослик» жаридаси таъсис этилди. Шу кунларда унинг учинчи сони «Фан» нашриётида чоп қилинмоқда. Унда республикамиз Шарқшунослик фанининг ҳар икки илмий йўналиши бўйича эришилган муваффақиятлар, муаммолар ва режалар, янги топилган манбалар ҳақида мақолалар чоп этиб бориши кўзда тутилган. У асосан ўзбек тилида нашр қилинмоқда ва барча шарқшуносларнинг иштирокида этишига ва келажакда бир йилда тўрт сонини чиқаришга мўлжалланган.

Бироқ айтиш лозимки, ҳозирда республикамиз маънавий ҳаётида кечаётган жараёнларни ҳамда ёзма меросимизнинг ўрганилмаган саҳифалари ҳали қанчалик кўп эканлигини назарга олсак, бажарилган ишлар бу куннинг талабига нисбатан ҳали оз эканлиги, олдиндаги вазифалар, муаммолар кундан-кунга кўпайиб бораётганлиги, ижтимоий-гуманитар фанларга оид қатор камчиликлар шарқшуносликка ҳам бевосита тааллуқли эканлиги яққол кўзга ташланади. Масалан, бизнинг жамиятшунослик фанимизда маълум сабабларга биноан тарихимизнинг айрим даврларини, воқеаларини ҳамда баъзи шахслар фаолиятини ўрганиш эътибордан четда қолиб келар эди. Утмиш маданиятимиз тарихини ёритиб бериш учун мислсиз манбалар бўлмиш нодир қўлёзмаларни илмий жамоатчиликка ва кенг китобхонлар оммасига етказиш масаласида ҳам синфий нуқтан назардан ёндашиш, уларни ғоявий кураш доирасига тортишга ҳаракат қилиш маълум салбий таъсир кўрсатган ва шунинг натижасида зарур манбаларнинг кўплари омалаштирилмай келинар эди. Ислоҳ тарихи ва у билан боғлиқ ҳар турли муаммолар, Темур ва Темурийлар, Бобурийлар даврига, Ўрта Осиё хонликлари ва уларнинг Россия томонидан босиб олинishi масалаларига оид ёзма манбалар ва ҳужжатларни илмий нашр этиш шулар жумласидандир. Ёзма манбаларда учрайдиган Ўрта Осиё халқларига оид этник маълумотларни тўплаб нашр этишга ҳам етарли аҳамият берилмай келинган эди. Маънавий ҳаётимизда содир бўлаётган бугунги ўзгаришлар бу муаммоларни дарҳол юзага чиқариб долзарб вазифалар қаторига қўйди. Ҳозирда институт режаларида бу муаммолар ўз ўринини эгалламоқда.

Яна шунинг ҳам айтиб ўтмоқ лозимки, биз Ўрта Осиё фан тарихига

оид тадқиқотларимизда асосан кўзга яққол ташланиб турган даврлар— ал-Хоразмий, ал-Беруний, Ибн Сино, Мирзо Улуғбеклар ижодига катта аҳамият бериб келдик. Бу табиий, ҳол, албатта. Лекин ёзма ёдгорликларни синчиклаб қаралса, бошқа даврларда ҳам баъзи эътиборга молик сиймолар бўлганлигини кўрамиз. Демак, Шарқшунослар олдидаги вазифалардан яна бири ана шу кам ўрганилган даврлар фан— маданияти тарихига оид манбаларни ҳам изчиллик билан тадқиқ этишдир.

1994 йили март ойида аллома Мирзо Улуғбекнинг таваллудига 600 йил тўлади. Бу санани кенг миқёсда нишонлаш борасида ҳукумат қарори ҳам чиққан. Институтда олимнинг «Зижи жадиди Курагоний» асарини ва умуман XV аср Самарқанд илмий мактаби меросини нашрга тайёрлаш масаласи ҳам долзарб вазифалардандир.

Республика мустақиллиги муносабати билан араб мамлакатлари, Эрон, Покнстон ва бошқа ерлардан келаётган илмий делегациялар сони кундан-кунга ортиб бормоқда; улар асосан қўлёзмаларга қизиқади-лар ва фехристарларни сўрайдилар. Фехристарлар улар билан илмий ҳам-корликни кучайтириш учун ҳам зарур воситадир. Буни назарда тутиб институтда қўлёзмаларнинг мавзу бўйича тузилган фехристарларни ту-зишга киришилди ва уларни араб ва инглиз тилларида ҳам нашр этишни ўйлаяпмиз. Биз юқорида айтиб ўтган нашрлар қарийб 50 йил давомида кам нусхаларда амалга оширилган эди. Ҳозир эса ўқувчи ва тадқиқотчиларнинг янги авлоди вужудга келди. Демак, мазкур асар-ларни қайтадан нашрга тайёрлаш муаммоси ҳам зарурий ишлардан. Улардан баъзи харидорларини ҳар хил нашриётларда катта нусха-да босиляпти ҳам. Лекин ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитини назар-га олганда бу ишни академиянинг «Фан» нашриёти ўз зиммасига олиб, ўзининг ҳам, институтнинг ҳам манфаатларини кўзда тутган ҳолда амалга ошириши маънафаатлиқ ҳисобланади. Меросимизни нашр этишдан тушадиган маблағ лоқал қисман бўлсада ана шу меросни яхши сақ-лаш, таъмир этиш мақсадларида фойдаланилса— бу жуда олижаноб ва хайрли иш бўларди.

Биринчи илмий йўналиш бўйича институт олдида турган долзарб муаммолардан яна бири— бу қўлёзмаларнинг нодир нусхаларини фак-симил шаклида кўпайтириб қўйиш, чет эллардаги кутубхоналарда сақ-ланаётган биз учун керакли қўлёзмаларнинг микрофильм нусхаларини олиб институтда сақлаш, қўлёзмаларни таъмирлаш ва хаттотлик мак-таби ташкил этиш, қўлёзма асарлар ва ҳужжатлар ҳақидаги маълум-отларни ЭҶМ га ёзиб олиб, дунё ахборот алмашилиш тизимига кири-тиш учун ҳозирлаш каби вазифалардир. Шу кунларда Вазирлар маъ-камаси томонидан «Мерос» илмий маркази қуриш ҳақида қарор қа-бул қилиниб, унга жой ажратилди. Бу марказ тезда қурилиши ва биз юқорида санаб ўтган ёзма меросни сақлаш ва ўрганишнинг ҳозирги замон техникавий воситаларига эга бўлишига умид қиламиз.

Айни вақтда шарқшуносликнинг иккинчи устивор йўналиши— хо-рижий шарқ мамлакатлари тарихи, иқтисодиёти ва маданиятини ил-мий ўрганиш муаммолари ҳам мустақиллик масалаларига бевосита дахлдор соҳадир. Бинобарин, бу борадаги илмий изланишларни ҳаёт-имизнинг бугунги ва келажакдаги долзарб талаблари даражасига кў-таришни шарқшунослик фанининг ғоят муҳим ва зарурий вазифалари-дан бири деб ҳисоблаймиз.

Маълумки, Шарқшунослик институтида Яқин ва Урта Шарқ, Ҳиндистон ярим ороли мамлакатлари, Хитой билан Урта Осиёнинг та-рихий ва маданий алоқалари, хорижий шарқ адабиёти ҳамда чет эл шарқидаги хотин-қизлар ҳаракатини ўрганиш шўъбалари мавжуд. Ана шу соҳаларнинг ҳар бири бўйича монографиялар, илмий тўпламлар ва оммабоп рисоалар тайёрланиб нашр этилган. Аммо шу пайтгача республикамизда бу масалаларни ўрганиш иши собиқ СССРнинг таш-

қи сиёсати нуқтан назаридан олиб борилар эди. Энди бу гаплар ортида қолди.

Ҳозирда институтнинг мазкур шўъбаларида Яқин ва Урта Шарқ мамлакатларидаги миллий муаммолар ва муносабатлар, Урта ва Марказий Осиё халқларининг этник ва тарихий-маданий алоқалари, Урта Осиё республикалари билан Жанубий Осиё мамлақатларининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тараққиётини қиёсий ўрганиш масалалари ва бошқалар бўйича фундаментал тадқиқотлар режалаштирилган. Шу билан бирга республикамиз мустақил давлат сифатида жаҳонга танилиб бораётган бир пайтда кўплаб давлатлар билан алоқаларни ҳар томонлама ривожлантиришга кенг шароит туғилмоқда. Аммо, маълумки, хорижий шарқ мамлакатларида ҳозирги кундаги аҳвол сира бир-бирга ўхшамайди, уларнинг айримларида эса ҳали-ҳануз ғоят мураккаб, оқибатини дарҳол англаб олиш мушкул бўлган сиёсий жараёнлар юз бериб турибди. Улар юзасидан изчил илмий изланишларни йўлга қўймай туриб нафақат ҳар бир мамлакат билан бўладиган алоқалариниз дастурини, балки халқимиз учун ғоят зарур бўлган оммабоп нашрларни ҳам амалга ошириш мушкул бўлади.

Ана шу заруратни ҳисобга олган ҳолда Институтнинг чет эл Шарқи билан алоқадор илмий режаларига қатор қўшимчалар киритиш лозимлиги кўзга ташланиб қолди. Даставвал, биз 1993 йилнинг биринчи ярмигача ўзбек тилида ҳар қайсиси 4—5 босма табоқ атрофида хорижий шарқ мамлакатларининг ҳозирги ҳаётига бағишланган рисоалар силсиласини яратишни мақсад қилиб қўйдик. «Ҳозирги Туркия», «Ҳозирги араб давлатлари», «Ҳозирги Эрон», «Ҳозирги Афғонистон», «Ҳозирги Покистон», «Ҳозирги Ҳиндистон» ва «Ҳозирги Хитой» каби рисоалари шулар жумласига киради.

Шу билан бирга биз хорижий шарқ халқлари билан Урта Осиё халқлари орасидаги сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқаларимиз тарихига алоҳида эътибор беришни ҳам мўлжаллаётимиз. Бу соҳада қатор жиддий тадқиқотлар яратилиши мустақил Ўзбекистоннинг ҳозирда ана шу мамлакатлар билан ўрнатаётган дўстона муносабатлари қадимий алоқаларнинг давоми эканлигини исботлаб беради ва ўзаро дўстлик ришталарининг янада мустақамланишига хизмат қилувчи муҳим омил ҳам бўлади, деб ўйлаймиз.

Мустақил Ўзбекистоннинг жаҳон сиёсий ва иқтисодий майдонига чиқиши хорижий шарқ мамлакатлари бўйича мутахассислар олдига Урта Осиё, жумладан ўзбек дипломатияси тарихига ҳам жиддий назар ташлаш вазифасини қўймоқда. Биз учун шу пайтгача дипломатия тарихининг дастуруламали ҳисобланиб келган 3 жилдлик «Дипломатия тархи» («История дипломатии») асарида бу ҳақда бир оғиз ҳам сўз йўқ. Айрим шарқ давлатларида бу масала юзасидан талайгина ишлар амалга оширилган. Масалан, Эронда бундан йигирма йил муқаддам бир неча жилдли «Тарих и дипломасии Эрон бо дунё» (Эроннинг жаҳон мамлакатлари билан дипломатик муносабатлари) асари чоп этилган, эди. Тўғри, бизда ҳам айрим ишлар амалга оширилган: Хитой, Ҳиндистон, Эрон, ва Россия билан, шунингдек, Темур даврида Франция ва Испания билан Урта Осиёнинг элчилик муносабатлари ҳақида кичик рисоалар ва мақолалар чоп этилган. Аммо улар бу борада қилиниши лозим бўлган ишлардан бир тўмчи, холос. Албатта, Урта Осиё дипломатияси тарихини яратишдек улкан вазифа биргина шарқшунослар билан чекланиши мумкин эмас. Шунини ҳисобга олган ҳолда биз дастлабки қадам сифатида бу соҳага тааллуқли материаллар тўпламини вужудга келтиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Маълумки, хорижий шарқнинг аксариятида, Яқин ва Урта Шарқ ҳамда мағриб мамлакатларининг ҳаммасида ислом дини катта маўқега эга. Бу масала эндиликда шарқшунослик фани олдига катта вазифаларни кўндаланг қўймоқда. Чунки биз шу пайтгача ислом дини

тарихи ва ҳозирги мавқенни етарли даражада ўрганган эмасмиз. Бунинг сабаблари маълум, албатта. Тўғри ислом тарихини илмий жиҳатдан ўрганиш муаммолари нафақат шарқшунослар, аини вақтда файласуфлар, тарихчилар ва сиёсатшуносларнинг ҳам муҳим вазифасидир. Сўнги пайтларда републикаимизда, жумладан Шарқшунослик институтида ҳам бирмунча ишлар амалга оширилди. Аммо мен бу ўринда исломнинг шарқ мамлакатларида ҳозирги кунда тутган мавқеи ва ана шу долзарб мавзунини илмий таҳлил этишнинг зарурлигини таъкидламоқчиман. Чунки бу соҳадаги ўзгаришларни синчковлик билан кузатиб бормасдан туриб хорижий шарқ давлатлари билан биз учун зарур бўлган сиёсий, иқтисодий ва маданий муносабатларимиз мезонини тўғри аниқлаш мушкул бўлади. Аини вақтда хорижий шарқ мамлакатларидаги бу борадаги жараёнлар бизнинг ҳаётимизга қай таҳлитда кўрсатилаётганлиги масалаларини жиддий ўйлаб кўриш ҳам ҳозирда маълум аҳамият касб этади.

Шуларни ҳисобга олган ҳолда Институт маъмурияти хорижий Шарқ муаммолари билан боғлиқ йўналиш бўйича олиб борилаётган тадқиқотларда ислом динининг сиёсий-ижтимоий ҳаётдаги ўрнига алоҳида эътибор бериб, бу масаланинг айрим томонлари юзасидан махсус рисолалар яратишни зарур деб ҳисоблайди.

Қисқача баён этганимиз илмий муаммолардан ташқари, айтиш лозимки, бошқа институтларда бўлганидек, тадқиқотларини илмий мутахассислар билан таъминлаш ҳамда фундаментал ишларни нашр этиш муаммолари кейинги йилларда анча мураккаблашиб қолди.

Институтда аспирантура, ёш мутахассислар учун манбашунослик бўйича доимий ишлайдиган семинар мавжуд. Институт етакчи ходимларидан бир қанчаси Тошкент Давлат Шарқшунослик институтида дарс ҳам берадилар. Аммо республикада шарқшунос мутахассисларга бўлган талаб кундан-кунга ортиб бормоқда. Бунинг натижасида эса баъзи илмий мутахассисларнинг бошқа ишларга жалб этилиши кузатишмоқда.

Институтнинг нашр имкониятларига келсак, айтиш керакки, бу ерда ҳар йили камида 100 босма табоқ ҳажмида фундаментал ишлар бажарилади. Мен, айниқса, Шарқ халқлари фан ва маданияти тарихига оид манбалар, тадқиқотлар ва феҳристларни назарда тутаяпман, бу ишларни маданиятимизнинг турли соҳалари бўйича тадқиқотчилари қўлига етказиб бериш, улар томонидан кейинги маърифий изланишларнинг янада ривожлантирилишига ҳам асос бўлади. Мисол учун Абу Али ибн Синонинг «Тиб қонунлари» асарини олайлик. Агар унинг 1952—1960 йилларда Институт томонидан амалга оширилган олти жилдли фундаментал ўзбекча ва русча изоҳли нашрлари бўлмаганда, айтиш мумкинки, ҳозирда мавжуд бўлган Ибн Сино ижоди ва табобат фани тарихига оид ўйлаб тадқиқот ва рисолалар балки дунёга келмаган бўларди.

Демак, Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институти ходимларининг асосий вазифаси бундан буён ҳам ана шундай йирк ишларни амалга оширишдир. Шундай бўлапти ҳам. Бироқ, афсуски, уларни нашр қилиш қоғоз танқислиги ва маблағ етишмаслиги муаммоларига бориб тақалапти.

Умид қиламизки, бу танқисликлар узоққа бормас, Республикаимизда илм-фан, маданият тараққиёти борасида олиб борилаётган улкан тадбирлар шарқшунослик фани муаммоларининг ижобий ечимига ҳам таъсир кўрсатар.

ҚҮЛЁЗМА МЕРОСНИ ҲРГАНИШ МАСАЛАЛАРИ

Маданий ва адабий меросни ўрганиш иши уни араб алифбеси асосидаги эски ўзбек ёзувдан ҳозирги ўзбек ёзувида илмий жамоатчиликка ва оммага етказиш орқали бошланади. Бу соҳада маълум тажрибага эгадирмиз. Навоий асарларининг 15 жилддан иборат нашри, Навоий асарларининг ҳозир нашр этилаётган 20 жилддан иборат куллиёти, Зокиржон Фурқат асарлари мажмуаси нашри, Аваз Утар ўгли асарларининг танқидий матни тузилганлиги «Ўзбек адабиёти бўстони» сериясида босилиб чиқаётган китоблар ва бошқа нашрлар шунга асос бўлади.

Шунинг эслаб ўтиш керакки, Урта Осиё ва Қозоғистон халқлари классик шеърини антологияси кўп жилдлиги биринчи марта ўзбек тилида тузилди ва нашрга тайёрланди. Ҳозир шу ишларга маълум якун яшаш пайти келди.

Барча нашрларнинг фазилат ва нуқсонлари кўпчиликка аён. Матн-шуносликка оид қоидаларнинг тўла ишлаб чиқилмагани бу ишни мураккаблаштиради. Айрим сўзларнинг ўқилишида турли-туманликка йўл қўйиб келинмоқда. Масалан ¹ алиф ҳамма жойда ҳам о тарзида ўқилмоғи шарт эмас. У а тарзида ҳам ўқилмоғи мумкин. Гоҳо зеру забарлар тўғри қўйилмай келди. Узоқ йиллар ² усру деб ўқилди.

Кейин эса уни асру деб ўқий бошладик. ³ بلقىس Билқис эди, кейин Балқисга айланди. ⁴ نمرود Нимруд ва Намруд деб ўқилмоқда. Бундай мисолларни кўплаб келтирмоқ мумкин. Яна хато ўқилиш ҳоллари ҳам кўп учрайди. Қўлёзма манбаларни илмий истифодага киритувда уларнинг араб, форс тилларидан ўзбек ва рус тилларига таржима қилиш; эски ўзбек тилидан рус тилига таржима этмоқ; эски ўзбек тилидан ҳозирги ўзбек тилига ўтказмоқ тажрибаси ҳам анча бойиди. Мисол қилиб Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Муҳаммад Мусо Хоразмий асарларининг араб тилидан ўзбек ва рус тилларига қилинган таржималарини келтирмоқ мумкин. Шунингдек, «Мунтахабут таборих» (Ҳакимхон тўра асари), «Ансобус салотин» (Мирза Олим Мушриф асари), Алишер Навоийнинг рус тилида нашр этилган насрий асарлари ва бошқаларни келтирмоқ мумкин. «Қутаду билик»нинг насрий баёни, «Ирқ битиги», Навоий «Хамса», «Лисонут тайр» дostonлари, «Маҳбубул қулуб», «Вақфийя» ва бошқа қатор баёнлари бу ижод намуналарини халққа яқинлаштирувда катта аҳамиятга эга бўлди. Биз бу соҳадаги ишларни изчил давом эттирмоғимиз шарт. Классик мероснинг ҳозирги ўзбек тилига ағдарилган нусхалари ҳозирги ўзбек адабий тилини бойитмоқда хизмат қилажиги ҳам шубҳасиздир. Бирор асарнинг асл нусхасини тикламоқ учун даставвал унинг обрўли қўлёзмалар асосида танқидий ва йиғма матнларини тузмоқ зарур. «Сабъан сайёр!», «Фарҳод ва Ширин», «Мажлисун нафонс», «Лисонут тайр», «Садди Искандарий», «Вақфийя», «Назмул жавоҳир» каби Навоий асарларининг матнлари тузилди. «Бадоеул бидойи», «Наводирун ниҳойа», «Насонмул муҳаббат» каби асарларнинг матни бўйича иш олиб борилмоқда.

Афсуски, «Ҳафт гулшан», «Зарбулмасал»ларнинг танқидий матнларини тузиш иши ўз вақтида давомини топмади. Эндиликда бу ишни кенг кўламли ривожлантирмоғимиз, ёш мутахассисларда бу оғир, аммо шарафли ишга дид ва муҳаббатни тарбиялашимиз керак.

Нодир қўлёзмаларини илмий истифодага киритмоқ учун факсимилэ нашрларни амалга оширмоқ муҳим аҳамиятга эга. Бу соҳада озми-

кўпми тажрибага эгамиз. Охирги факсимилэ нашр «Наводирун ни-хой»нинг Техрон нухасининг нашри бўлди. Бу иш давом этмоғи шарт. Хусусан «Кутадғу билик»нинг Тошкентда сақланаётган қўлёзмасини дарҳол нашр этмоқ керак. Асл нухса Тошкентда бўла туриб бу қўлёзма икки мартаба Туркияда, бир мартаба Шинжао ўлкасида факсимилэ ҳолида нашр этилди, Тошкентда эса ҳозиргача босилган эмас. Навоийнинг «Бадосул бидойа» девонининг зеру забарли қўлёзмаси, Жомийнинг ғазал куллиёти, «Девони Макнуни» Мунисининг ёшлик девони каби кўплаб нодир қўлёзмаларнинг факсимилэ нашрлари амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Аммо ҳар бир нашр тўла илмий аппарат билан таъминламоғи шарт. Қўлёзма манбаларнинг илмий аппарат билан таъминламай, уларга керакли кўрсаткичлар, илмий шарҳлар бермай нашр этилиши улардан фойдаланувни қийинлаштиради, ўқувчилар оммасида уларга бўлган қизиқишни совутади. Кейинги йилларда «Қамалак» нашриёти чиқарган «Бобурнома», «Бухоро тарихи», «Фарғона тарихи» каби нашрлар шундай нашрлардан бўлиб қолди.

Қўлёзма китоблар ҳали тўлалигича ўрганилган эмас. Шунинг учун қўлёзмалар фондидан аниқланган кўп асарлар янгилик бўлиб чиқади. Масалан, Қосимийнинг «Мажмаул ашъор» асари, Навоийнинг «Ҳайратул аброр» асаридан олдин ёзилгани маълум бўлди. У Ҳайдар Хоразмийнинг «Маҳзанул асрор»идан кейинги дидактик маснавий бўлиб, бу маснавийларнинг («Ҳайратул аброр» Навоий, «Мақсадул атвор» Хўжа) дастлабки силсиласига оиддир.

Қўлёзмалар фондида Қулфат, Шавқий каби ҳалигача бизга таниш бўлмаган шoirларнинг девонлари аниқланди. Бобурнинг муаммо назариясига оид рисоласи борлиги маълум бўлди. Фурқат, Маҳзуна, Комила (Нодира) каби ижодкорларнинг ҳозиргача маълум бўлмаган шеърлари илмий истифодага киритилмоқда. Бу рўйхатни давом эттирмоқ мумкин.

Булар ҳаммаси кашфиётдир. Лекин бу кашфиётлар бизнинг кундалик ишимиз. Шунинг учун улар беҳуда шов-шувларга асос бўлмоғи мумкин эмас. Ўзбек адабиёти манбалари ҳали тўлалигича аниқланган эмас. Шунинг учун биз ҳар бир аниқланган янгиликлар бўйича шов-шув кўтарадиган бўлсак, шов-шувдан бошимиз чиқмай қолади. Иш бу аниқланган манбаларни синчковлик билан тадқиқ этмоқлик ва ундан илмий мақсадларда тўғри фойдаланмоқдан иборатдир.

Қўлёзма ва тошбосма китоб фондлари Ўзбекистонда анчагина бор. Тошкент шаҳаридаги Шарқшунослик институти (Беруний), Қўлёзмалар институти (Ҳ. Сулаймон), ТошДу (Ленин), Давлат халқ кутубхонаси (Навоий), Тарих музейи (Ойбек), Адабиёт музейи (Навоий) каби муассасаларда улар мавжуд. Шунингдек, Самарқанд университети (Навоий), Бухоро вилоят кутубхонаси (Абу Али Ибн Сино), Бухоро музейи; Қўқон адабиёт музейи (Ғафур Ғулом) ва Қўлёзмалар институти Қўқон бўлими, Андижон Адабиёт музейи, ЎзФА Қорақалпоғистон бўлимида ҳам шундай фондлар бор.

Бу фондлардаги қўлёзма ва тошбосма китобларни дастлабки илмий ишловдан ўтказиш, уларда сақланаётган китобларни илмий тавсиф этишимиз зарур. Каталоглар тузиш ва нашр этиш бўйича озми-кўпми тажрибамиз бор. Беруний номли ЎзФА Шарқшунослик институтида, Ҳ. Сулаймон номли Қўлёзмалар институтида бу соҳада маълум натижаларга эришилди. Бу институтлардаги фондлар учун карточкили каталоглар тузилган. Улар асарларнинг номи, асар муаллифлари, асарларнинг тили бўйича тузилган. Илмий таърифдан ўтказилган китобларнинг Каталоглари алоҳида китоб ҳолида нашр этилган. Шарқшунослик институтида бу Каталоглар мавзу бўйича Қўлёзмалар институтида тил бўйича тузилди. Айрим ижодкорлар асарлари қўлёзмаларнинг каталоглари ҳам тузиб нашр этилди (Навоий, Хисрав Деҳлавий, Жомий, Лutfий, Оғаҳий асарларига тузилган луғатлар).

Қўлёзмаларни илмий тавсифдан ўтказишда Ўзбекистон ФА да тўпланган тажриба ишимизнинг асосидир. Илмий таъриф қайси мақсадда амалга оширилмоғи унинг мундарижасини белгилайди. Ҳозирги кунда бизнинг бош мақсадимиз фондда сақланаётган китоблар, асарлар билан илмий жамоатчиликни таништироқдир. Шунинг учун илмий тавсифларда асосий маълумотлар мазмунномали ва формал таърифлар орқали қисқача ва лўнда қилиб берилса кифоя.

Кейинги вақтларда Қўлёзмаларни илмий тавсифлаш ва каталогларини тузиб нашр этиш суст бормоқда. Масалан Қўлёзмалар институтидagi мавжуд қўлёзма ва тошбосма асарларнинг 10 жилди ҳам ҳали илмий тавсифдан ўтказилган эмас. Шарқшунослик институтида ҳам аҳвол шундай. Бу ишларнинг суръатини жадаллаштироқ керак. Бунинг учун лозим моддий ва маънавий ресурсларни қидириб топтоқ зарур. Айни замонда Қўлёзмалар фондини муттасил бойитиб бормоқ шарт. Ҳали Ўзбекистон халқининг қўлида қўлёзма ва тошбосма китоблар анча бор. Уларни имкон борича тезроқ йиғиб олмақ кечиктириб бўлмайдиган вазифадир. Аммо 1991—1992 йиллар давомида бу иш жуда сусайиб кетди. Маблағ йўқлиги туфайли институтиларда китоб харид қилиш деярли тўхтаб қолди. Агар биз тезроқ бу соҳада ўзгарниш ясамасак, имконни бой бериб қўйган бўламиз.

Маълум бир даврда, хусусан 60—70-йилларда илмий муассасаларда каллиграфия санъатига диққат-эътибор камайди. Нагжида 80-йиллар ўртасига келиб каллиграф мутахассисларимиз камайиб кетди. Бу нуқсон 80-йиллар охири ва 90-йилларда бир оз бартараф этилгандай бўлди. Галдаги энг муҳим вазифалардан бири каллиграфия санъатини кенг кўламда ривожлантироқдан иборат. Ўзбекистонда асрлар давомида шаклланган ҳуснихат санъатини тўла миқёсда тикламоқ керак. Каллиграф мутахассисларни ана шу миллий каллиграфия мактаби анъаналари руҳида шакллантироқ лозим. Рассомларимиз қанчалик маҳорат билан каллиграфия намуналарининг суратини солмасинлар у ҳуснихат эмас суврат бўлиб қолаберилади. Ҳуснихат қондаларини ўргатувчи қўлланмаларни кўплаб нашр этмоқ керак. Мунис Хоразмий, Ибрат Намангоний каби устозларнинг бу соҳага онд китобларини қайта нашр қилинса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Қўлёзмалар институти фонди фақат китоблардан иборат эмас. Бу ерда кўзга кўринган ёзувчилар, олимлар, ижодкорларнинг архивлари ҳам сақланади. Архив материалларини ўрганмоқ ижодкорнинг ижод устахонасига кирмоқ, унинг меҳнат самараларини, ҳаёт йўли ва ижтимоий мавқенини тадқиқ этмоққа имкон беради. Чунончи Қўлёзмалар институтидаги Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг архив материалларининг уч жилддан иборат Каталогининг тайёрлиниши ва нашр этилиши Ҳамзашуносликнинг янги уфқларини очди. Худди шундай Каталоглар Ойбек, Ғ. Фулом архивлари бўйича ҳам тузилмоғи керак. Ҳозир Қўлёзмалар институтининг фондида 130 дан ортиқ шахсий архив сақланмоқда. Уларнинг илмий истифодага киритилмоғи XX аср ўзбек адабиёти ва маданиятининг тўла тадқиқ этилмоғига улкан улуш бўлажаги шак-шубҳасиздир.

Биз адабиёт ва маданиятимизнинг яна бир муҳим бўлаги — халқ оғзаки ижодининг намуналарига катта эътибор қўймоғимиз керак. ЎзФА Қўлёзмалар институти ва Адабиёт институтида ўзбек халқ оғзаки ижодининг ёзиб олинган намуналарини ўзида жамлаган катта фонд мавжуд. Қўлёзмалар институтида улар дастлабки илмий жиловдан ўтказилди. Достонлар, эртақлар ва мақоллар каталоглари тузилди ва нашр этилди. Биз умидвормизки, ЎзФА таркибида фольклор ва этнография институти барпо этилажак. Биз бу фондларни ана шу институт таркибида марказлаштирамиз.

Ўзбеклар ва Урта Осиёда яшовчи бошқа халқларнинг маданият илдиллари узоқ ўтмиш асрлар қаърига қараб кетган. Уни бизнинг та-

факкур нигоҳимиз гоҳо илғай олмаган пайти ҳам бўлади. Чунончи қадимий турк руний битикларининг бизга маълум бўлган энг қадимий нусхаси Сужий ёдгорлик тоши VI асрга тааллуқли бўлса, Суғд ёдгорликлари бизга етиб келган нусхалари I асрдан XI асрнинг биринчи чорагига оиддир. Аммо уларнинг яратилган вақти ундан қанчалар олдин эканлиги барчага аён.

Эски уйғур ёзуви деб аталмиш туркий ёзувнинг ҳам ҳақиқий ёшини аниқлов гоёт қийин. Шунга қарамай илм аҳли яхши биладикки, бу ёзув араб ёзуви билан ёна-ён то XV асргача яшади. «Кутаду билик», Лутфийнинг бир қатор ғазаллари каби шоҳ асарларнинг шу ёзувда битилган нусхалари бизгача етиб келган.

Турк-руний, суғд, эски уйғур ёзувида яратилган ёзма ёдгорликларини чуқур ўрганмоқ, уларни кенг китобхонлар ўртасида ташвиқ этмоқ биринчи галдаги вазифалардандир. Бу соҳада ҳозир Ўзбекистонда ташкил топган илмий йўналиш ўз илмий маҳсуллари билан кенг эътирофга муносибдир. Бизнинг ватанимизда вужудга келган бу ёдгорликлар жаҳон маданиятининг узвий бўлагидир. Уни чуқур ўрганмоқ инсоният тафаккур тарихини ўрганмоққа хизмат қилажуги шубҳасиздир.

Жаҳон маданиятининг нодир ёдгорликларидан яна бири «Авесто»-дир. Аммо Ўзбекистонда Авестошунослик шаклланганча йўқ. Бу соҳада қилинган ишлар ҳозирча ахборий характерда. Қадимий ёзма ёдгорликлар қатори Авестони ҳам Ўзбекистонда тадқиқ этиш пайти келди. Бу масалага жиддий эътибор бермоқ шарт. Чунки Урта Осиё халқи бу қадимий ёдгорликларнинг яратилишига улкан улуш киритганлиги аён ҳақиқатдир.

«Бобурнома»нинг илмий-танқидий матнини тузмоқ керак. Ҳайдаробод нусхаси (XVII аср ўзбек тилида) асос қилиб олинмоғи керак. (Бевеиж нашри). «Бобурнома»нинг форсий нусхалари танқидий матнини ҳам тузмоқ керак.

Кўрсатилган вазифаларни амалга оширмоқ учун энг зарур шарт илмий мутахассислар тайёрлов ишини изчиллик билан олиб бормоқдан иборат. Тошкент Давлат университетининг филология факультетида, Давлат Шарқшунослик институтида манбашунослик, матншунослик гуруҳларини тузмоқ керак. Ешларни араб, турк-руний, суғд, эски уйғур, авесто ёзувидаги ёдгорликларни ўрганмоқ ишига жалб этмоқ лозим. Шунингдек, Ўзбекистон вилоятларидаги олий ўқув юртларида шу ихтисосга меҳр қўйган ёшларни топиб уларни тарбиялаб етиштирмоққа диққат-эътиборни кучайтирмоқ керак. Бу соҳада қилинажак ишларга бош-қош бўлмоққа Қўлёмалар институти тайёр. Жаҳондаги барча мутахассислар билан илмий алоқаларимизни кучайтирмоқ ҳам шу мақсадга хизмат қилади. Жумладан, Анқарадаги Қамол Отатурк номи турк култур маркази, Анқара университетининг тил, тарих, география факультети, Тарих қуруми ва Истанбул университети адабиёт факультети билан ўрнатган алоқаларимиз бу ишларнинг ривожига хизмат қилади деб ишонамиз.

Шу билан бирга аънавий алоқаларимиз Москвадаги Шарқшунослик институти, унинг Нева бўйидаги улуғ шаҳарда жойлашган бўлими, бу шаҳардаги Университет билан давом эттирилмоғи керак. Туркманистон, Тожикистон, Қозоғистон, Қирғизистон олимлари билан биргаликда амалга ошириб келинаётган илмий тадқиқотларимиз доимийдир. Бу соҳадаги ҳамкорлик янги муваффақиятлар гаровидир.

Афуски, кейинги вақтда Озарбайжон, Грузия, Арманистондаги манбашунос олимлар билан илмий ҳамкорлигимиз олдинги даражадан сал орқада қолди. Бу етишмовчиликка барҳам бермоқ керак.

Эрон ва Афғонистондаги қўлёмалар манбалар билан танишувимиз даражаси кейинги йиллар мобайнида анча ортди. Бу алоқалар янада ривож топмоғи керак.

Покистон ва Ҳиндистондаги қўлёмалар кутубхоналар билан ўрнат-

ган илмий ҳамкорлигимизни қайтадан жонлантириш фурсати келди. Илмий мутахассислар тайёрлов ишини илмий ҳамкорлик билан бирга олиб бормоқ зарурий шартдир.

Қўлёзма манбаларни ўрганув, тадқиқ этув уларни кенг илмий истифодага киритув замонавий талабларга хизмат қилади. Қўлёзма мерос эзгулик, биродарлик, инсонпарварлик туйғуларини тарбиялайди. У миллий ўзликни танимоқ, тараққиётимиз истиқболини аниқламоқ, халқлар ўртасида ҳамкорлик ва дўстликни мустаҳкамламоқ мақсадларини амалга ошироқда муҳим омилдир.

Ҳ. П. ПУЛАТОВ

ЕШ ИЛМИЙ МУТАХАССИСЛАРНИНГ ДУНЁҚАРАШINI ШАКЛЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришишини фанга бўлган муносабатни тубдан ўзгартиришсиз тасаввур этиб бўлмайди. Республикамизда олимлар ҳур фикрли ва мустақил бўлмас экан, ишбилармонлар ўз малакали фаолияти учун зарур бўлган муҳитга эга бўлмас экан, у ҳозирги замон давлатлари оиласига киришга қодир бўла олмайди. Мустақиллигимизнинг қони ҳам, жони ҳам фан ва ишбилармонликдир. Бу ҳақиқат сиёсий ҳокимиятимиз фаолияти учун асос бўлмоғи лозим.

Маълумки, тоталитар тузумни вужудга келтирган Октябрь инқилобида ишчилар синфи ҳал қилувчи роль ўйнаган эди. Ишчилар синфи сиёсий ҳокимиятини қўлга киритишга қодир куч бўлса-да, лекин янги ишлаб чиқариш усулини яратишга, сиёсий ҳокимиятни бошқаришга нолойиқ бўлиб чиқди. Бундан большевиклар усталик билан фойдаландилар. Улар ишчилар синфидан фақат тортиб олиш ва тақсимлаш воситаси сифатидагина фойдаландилар. Деҳқонларни ердан маҳрум бўлиши бунинг ёрқин мисolidир. Ишчилар инқилоби билан миллий-озодлик ҳаракати ягона бир фронтга қўшилиши керак эди. Лекин бу фронт қутилмаган оқибатга олиб келди. Натижада неоколониализм вужудга келди. Маданиятда аввало пролеткульт пайдо бўлди. Унинг оқибатида зиёлиларнинг ярми чет элга қочиб жон сақладилар, қолганлари адолатсизликка қарши саботаж қилдилар. Саботажчилар эса қатағонликка учрадилар. Бизда эса жадидизмга, панисломизмга, пантуркизмга ҳужум бошланди. Бу аслида большевизмни миллий мустақиллик ва ҳурфикрликка қарши тажовузи эди. Демак, қуллик руҳияти бизга Октябрь бўсағасидаёқ сингдирила бошлади. Агар биз қуллик тушунчасига ижтимоий руҳият илми нуқтан назаридан қарайдиган бўлсак, қуллик сиёсий ва ҳуқуқий қафасга тушиб қолишгина эмас, балки қўрқоқлик ҳамдир. Шу маънода қўллар — сиёсий қафасдаги оммагина эмас, балки улардан қўрқиб, сиёсий тоталитар тузумни яратганлар ҳамдир. Юзак қараганда бу фикр тутуруқсиз туюлиши мумкин. Бунда таажжубланадиган жойи йўқ. Чунки жиддий ўйлаб кўрилса ўз худбинлигининг асири бўлган, ўз халқи шижоатидан қўрқиб тоталитар тузумни яратиб жон сақлаб келган сиёсий гуруҳлар руҳиятида қулчилик белгиси мавжуд эканлигига ишонч ҳосил бўлади. Демак, большевизм янги қулчилик мафкураси ва ҳаракатидир.

Большевизм деганда, менинг хотирамга миллий-озодлик учун қўзғалган йигитларимизни пулеметдан ўққа тутилиши, қишлоқларимизни замбараклар ўти билан пайҳон этилиши, мозорларимиз устига даҳрийлик ҳукмронлик қилган мактабларнинг қурилиши, насл-насабимиз ғурури бўлган илм ва маърифатни ўзида жо қилган қадимги китобларимизни ёндирилишини, тилимиз ва ёзмамизга бўлган тажовузлар, беорларча аёлларимизни ишчи кучига айлантеририлиши келади. Бу ва шунга ўхшаш фожеалар пролетар диктатураси номи билан больше-

виклар томонидан амалга оширилди. Большевизм сиёсий фирқаси ғайри демократик тарзда давлат устидаги давлатга айланиб, қабиҳ ишларнинг илҳомчиси, ташкилотчиси, амалга оширувчи куч сифатида моҳиятан фашизм билан бир бўлиб қолди.

Фашизмдан большевизмнинг фарқи шундаки, биринчиси «миллий социализм» мафкураси етакчилигида рўёбга чиққан бўлса, иккинчиси сохталаштирилган «илмий социализм» байроғи остида рўёбга чиқди. Биринчиси миллий манфаат ниқобида рўёбга чиққан бўлса, иккинчиси шовинистик байналминалчилик тарзида юзага чиқди. Биринчиси немисларни олий ирқ сифатида дунёга ҳукмрон бўлиши керак деса, иккинчиси эса «катта оға» манфаатини ҳукмрон сиёсатга айлантirdи. Лекин, иккаласини ҳам умумсоциологик назарий қондаси тоталитаризм бўлиб, халқро гегемонизмга таянган ягона давлат манфаатига инсонни бўйсундириш, меҳнат кишиларини демократик ҳуқуқ ва эркинликлардан маҳрум қилишга қаратилган. Фашизм ва большевизм насл насаби жиҳатидан бирлигини эътиборда тутган Риббентроп 1940 йил мартада Италия ташқи ишлар министри Чианога Москвадаги ўзининг таассуротлари ҳақида гапириб, «Мен Кремлда ўзимни қадрон партиявий ўртоқларим қаторида бўлгандек ҳис этдим» деган эди.

Ўз моҳиятига кўра ҳақиқат, ҳиммат ва нафосатга чорланган фалсафамиз бузилиб тоталитар тузум йилларида давлат динига айлантирилди; унинг партиявийлиги — программатик йўлга киритилди, материалистик диалектика субъектив сиёсат қуролига айлантирилди. Тарихни материалистик билиш маънавий қадриятларга хиёнат қилиш йўлига киритилди. Фалсафа билан табиатшунослик бир-биридан бегоналаштирилди, оламни илмий-фалсафий баёинни камситиб, сиёсий худбинлик йўлида ўзгартриш, қайта қуришга ружу қўйилди. Диалектик материализм оламни 3 қонун, 6 категория, 4 лутим доирасида талқин этганлиги туфайли схематизм, механицизм ботқоғига ботирилди. Структуралистик диалектикага айланган материализм методологичаси ўз конструктив характериини йўқотди. Бу методологияга асосланган тарихий материализм тарихнинг илмий назарияси бўла олмай қолди. Халқимиз ҳокимиятдан, ишчилар бунёдкорликдан, хизматчилар самардорликдан, деҳқон ердан, ишлаб чиқариш эҳтиёждан бегоналашди. Сўз билан иш ўртасида ажралиш пайдо бўлди. Иқтисодда уюштирилган жиноят пайдо бўлди. Қатағонликка таянувчи кучлар сиёсий ҳокимиятни тебратдилар. Ижтимоий онг шаклларида шухратпарастлик ва саждакорлик ўрнатилди. Тоталитаризмнинг фикр эркинлигига солган сиртмоғи тарихда мисли кўрилмаган, беқиёс мудҳишлик бўлиб чиқди.

Сиёсий ҳаётнинг кўпгина соҳалари ва қаватларида ижтимоий-гуманитар фанларни кўр-кўрона инкор этишга интилиш ҳозир ҳам кўзга ташланмоқда. Агар бу ишларда муайян сиёсий мунофиқлик кўзда тутилмаган бўлса, у ҳолда илмий нодонлик ва сиёсий саводсизликнинг ўзгинасидир.

Маълумки мураккаб тарихимизни мустақилликка ҳомиладор бўлишида ҳурриятпарвар, сиёсий, ҳуқуқий, бадийи ғоялар асрлар оша тилдан-тилга, дилдан-дилга ўтиб яшаб келди. Ҳаёт тақозо этган бу ғояларни яратган мутафаккир олимлар ўз жонларини таҳликага солсаларда, сайқал бериб келдилар. Шунинг учун ҳам уларнинг кўпчилиги ўз ажалидан олдин ҳаётдан кўз юмган бўлсалар-да, мангуликка шерик бўлиб қоладилар. Гап аввало Суқрот ўлимни топган Мансур Халлож ҳақида бормоқда. У «Анал-Ҳақ» — «Мен — худо» деган тугёнкор ғояни кўтариб чиқди. Бу билан у оддий фуқарони улуглади ва унга зеб берди. Фуқарога адолатли муҳит яратиб руҳий камолатга эриштиришни даъво қилгани учун уни осиб ўлдирдилар. Бу ўлим Шарқ маънавиятида Яссавий ва бошқа инсонпарвар мутафаккирлар томонидан қораланди. «Анал-Ҳақ» — Мансур Халлож номини мангуликка шерик қилди.

Олимнинг хусусияти — воқеалар сабабини аниқлаш, сабабий боғ-ланнишларни, қонуниятларни кашф этиш, ҳақиқатни очишдир.

Ўзбекистон ижтимоий ҳаёти илмий фикрлар мафкуравий ҳукмдор-лик йилларида ҳам қотиб қолмаганини, ўша даврлардаёқ Ўзбекистонни Россияга ихтиёрий қўшилмаганлиги ҳақидаги, Октябрь инқилоби Ур-та Оснѐ учун ғайритабиийлиги, Туркистонни миллий чегараларга бўлиб юбориш сунъийлиги, босмачилик деб бадномлаштирилган ҳодиса мил-лий-озодлик ҳаракатининг ўзиниси эканлиги, индустрлаштириш, кол-лективлаштириш, маданий инқилоб, сталинча миллий сиёсатни амалга оширишнинг пинҳоний нияти неоколониализмдан иборат эканлиги, ил-мий коммунизм муаммоларга тўлиб кетганлиги ўзимизда аниқланган эди. Афеуски бу ва шунга ўхшаш илмий қадриятларни қадрига етишга бизда одатланмаганлар. Бизда қадриятларни ё узоқ ўтмишдан ё мав-ҳум келажакдан қидириб ўзимизга бефарқ қараб келдик. Ўзимизни қадрламадик.

Илмий сессиямизда нокапиталистик тараққиёт танқид қилинди. Агар бу масалага баҳо беришда фақат оқ ё қора бўёқ бериш билан чеклансак субъективизм ботқоғига ботамиз. Чунки шу назария туфай-ли Ўзбекистоннинг кўпгина долзарб муаммоларини халқимиз манфаати йўлида ҳал этилгани ҳаммага аён. Яна шунга айтиш жоизки, социа-лизм ғояси инсоният маънавий ҳаётининг абадий йўлида бўлиб кел-моқда. У Марксдан бошланиб, унинг билан чекланиб қолмаслигини унутмаслигимиз керак. Хуллас социализм ғояси — сувда чўкмас, ўтда ёнмас, ўлмас, битмас ва туганмас ғоядир.

Олимлар фикрини, илмий тадқиқотини ҳеч қандай тўсиқлар билан тўхтатиб бўлмайди. Ижтимоий тараққиёт боши берк кўчага кириб қол-ганлигини ижтимоий билимларимиз кўрсатди. Ижтимоий фанда ўзга-ришлар ва ривожланишлар бўлмаса, биз шу кунларга етиб келар-мидик?

Биз узоқ ва яқиндан ижтимоий фанлар инқирозга учради, деган гапларни эшитамиз. Фаннинг хусусияти ҳақиқатдир. Ҳақиқат инқироз-га учрамайди. Ҳақиқатни эгиш мумкин, букиш мумкин, лекин уни сян-дириб бўлмайди. Ижтимоий фан мафкуравий сиртмоққа тушди, унинг ривожланиши учун қаршиликлар вужудга келди, ақидалар мутлоқлаш-тирилди. Ижтимоий фан ва унга бўлган муносабат мудҳишлашди. Ле-кин илмий мантиқнинг ижодий руҳи мафкуравий кишанни парчалаб чиқди. Бунинг сабаби илм қўл теккизиб бўлмайдиган мутлақ ҳақиқат-лардан иборат эмас, балки, доим пастдан юқорига, оддийдан мурак-кабга қараб ривожланиб борадиган воқелик инъикосидир.

Биз ҳозир мустақиллик чорраҳасидамиз. Мустақилликка ҳомила-дор бўлган тарихимизни кўзи ёриди. У норғил ўғил кўрди, лекин у мурғак, ҳали бешикда, чилласи ҳам чиқмаган. Фарзанд кўриш ярим бахт, уни чин инсон қилиб тарбиялаш тўлиқ бахт деганларидек, биз ҳо-зирга қадар мустақил давлатимизнинг илмий асосланган сиёсий қиёфа-сини билмаймиз. Давлатимизнинг мақсади, вазифаси, унга эришиш йў-ли, воситаси, усули, давлат қурилиши, ҳокимиятнинг тузилиши, бўли-ниши, бир-бирини назорат қилиш, фуқаролар жамияти қонуниятлари, халқ фаолиятини рўйбага чиқариш механизмини қандай ташкил эти-лиши, сиёсий ва ҳуқуқий маданиятини шакллантириш ҳақида илмий асосланган тасаввуримиз йўқ.

Мустақил давлатимизнинг қулоғи азон айтиш, яъни уни қандай давлат бўлиб етишиши учун жамиятимизни ижтимоий-сиёсий ривож-ланиш концепциясини ишлаб чиқишимиз лозим. Сиёсий орзу—истаклар-ни воқеликка йўниш хатарлидир. Ўзбекистон чок-чокидан сўкилган то-талитар давлатнинг бир парчаси, жонли, фаол бўлаги эканлигини унутмаслик керак. Тоталитаризмнинг ҳаёт тарзи қулай сиёсий муҳит, лумизмлар, тартиб-қоидалардан фойдаланиб яна бош кўтариши мумкин. Тоталитар тузумнинг тугма доғлари, руҳияти, сарқитлари сиёсий фао-

лиятимизда сақланиб турганлиги цивилизациялашган давлатлар оёла-сига киришимизни қийинлаштириб қўйиши мумкин.

Мустақил давлатимиз ўз ривожининг чорраҳасида турибди дедик. Бу чорраҳада йўллар кўп. Булар маъмурий социализмда, ислом дини тоталитаризми, капитализм заминида социалистик кадриятлардан кенг фойдаланган Швеция, ривожланган мамлакатлардаги халқ капитализми, иқтисодий ислоҳот ўтказиб социализмга содиқ қолаётган Хитой, капитализм заминида ҳуқуқий давлат барпо этишга интилаётган Туркия, ёки жаҳон ижтимоий-сиёсий кадриятларидан маҳаллий вазият ва миллий тараққиёт хусусиятларига мувофиқ фойдаланиш йўлини белгилашдир. Кези келганда шунини айтиш жоизки, у ёки бу сиёсий моделга сифиниш давлат мустақиллигининг аломати эмас. Суверенлик ўз сиёсий тузумини ўзи яратишни тақозо этади. Бу давлат моҳияти, мазмуни ва шакл жиҳатдан қарамликни туғдирмайдиган, мутғилликни яратмайдиган, ички ва ташқи сиёсатда мустақиллигимизни таъминлайдиган чин демократик давлат бўлиши керак.

Демократик давлат оила, элат ва миллатларнинг тинч, тотув ва ҳамжиҳатликда яшашларидан манфаатдордир. У эркинликка раҳна солувчи ҳар қандай золим билан келиша олмайди. Фуқаролар жамиятининг асосий шиори «Озодлик ё ўлим» бўлмоғи лозим. Бу муаммони адолатли ҳал этиш сиёсий нодонлар ва енгилтақлар қўлидан келмайди. Бинобарин, демократик давлат зулм қилишнинг ҳар қандай шаклига нисбатан рўй-рост қарши чиқиши лозим. Чунки ҳақиқий озодлик тинч ва тотув яшашни, зўрлик эса адолат, ғазаб ва урушларни вужудга келтиради. Уруш очликни йўқотмайди, аксинча уни яратади. Бинобарин, демократик йўлни танлаш субъективизмга эмас, илимий асосланган йўл бўлиши лозим. Ижтимоий фаннинг долзарб масаласи ижтимоий тараққиётимиз йўлини белгилашдан иборат. Бу—халқимиз олдидаги масъулиятли ишнинг асосий юки ижтимоий фанларга тушади демакдир.

Ижтимоий ва гуманитар фанлар вазифаларини ишлаб чиқиш ўта долзарб масала бўлиб қолмай, ўта мураккаб, ўта масъулиятли иш ҳамдир. Гап шундаки, ижтимоий воқеликни билиш жараёни, унинг маънавий ўзлаштириш шакллари ўз хусусиятига кўра табиатшунослик ва техникашунослик фанларидан жиддий фарқ қилади. Бу фарқ жамиятшунослик табиатшуносликдан мураккаблигини кўрсатади.

Жамиятшуносликнинг баҳс этадиган илми, тадқиқот предмети, объекти инсон ва унинг табиий тарихи ривожига таркиб топган уюшмалар ва уларнинг тизими: инсон, оила, уруғ, элат, миллат, ижтимоий гуруҳ, синф, шаҳар ва қишлоқ, ақлий ва жисмоний меҳнат, эҳтиёж ва уни қондириш, ишлаб чиқариш, мулк, мулкий муносабат, бозор иқтисоди, маънавий бойликларни ишлаб чиқариш, маънавий кадрият, маънавий муносабатлар, тил, сиёсат ва ҳаёт, сиёсий муносабатлар, сиёсий кадриятлар, сиёсий тузум, давлат, фирқалар, ҳокимият ва шу кабилар.

Жамиятшунослик илми одамларнинг ижтимоий фаолиятини ҳам ўз ичига олади. Инсон ижтимоий фаолиятининг характериға қараб ижтимоий ва гуманитар фанларнинг турлари шаклланади. Фалсафа, ҳуқуқ, иқтисод, тарих, сиёсатшунослик, диншунослик, адабиёт, тил ва ҳоказолар шулар жумласидандир. Жамиятшуносликни мураккаблик хусусияти ана шундан иборатки, ижтимоий билишни объекти ҳам, субъекти ҳам одамлар ҳамда уларнинг бой ва мураккаб муносабатларидир.

Ҳозирги кунда марксизм қуёши сўнганлиги, унинг узлатга чекинганлиги, ундан мутлақо воз кечиш вақти келганлиги ҳақида ҳаю-ханос солувчилар пайдо бўлиб қолди. Назаримда Маркс ғояларининг барчасини кўр-кўрона инкор этиш қандай бемаънилик бўлса, уни занину замонларни мутлоқ ҳақиқати тарзида талқин этиш шунчалик бемаъниликдир. Бизни онгимиздаги сохталаштирилган, бузилган марк-

сизм эҳтимол ўлгандир. Лекин фикрлар тарихида чуқур из қолдирган Маркс барча буюк олимлар қаторида абадий яшамоғи лозим. Чунки Маркс гоёлари XIX аср капитализми ўз-ўзини танқидий англаш, ижтимоий ҳаётни янги нуқтаи назардан қараш маҳсулидир. Синфлар кураши ва инқилобларни Маркс ўйлаб топгани йўқ. Социализм ҳақидаги фикр ва мулоҳазалари унинг саноат капитализмидан ҳафсаласи пир бўлганлигидан келиб чиқди. Лекин ҳозир ким Ғарб давлатлари цивилизациясини халқ орзу-умидларининг чўққиси деб айта олади? Шунинг учун истиқболни белгиловчи тарихий топнишмоқни ҳал этадиган бўлсак Маркс илмий тадқиқоти усулларига ҳам мурожаат қилишга тўғри келади.

Биз ҳозирга қадар ижтимоий фанлар деганда фақат марксизмни уч таркибий қисми: сиёсий иқтисод, диалектик ва тарихий материализм ва илмий коммунизмни тушуниб келганмиз. Ҳолбуки, бу фанлар Марксдан бошланмаган ва у билан тугамайди. Қолаверса чуқур тарихга эга бўлган фикрлар тизимини Маркс номи билан аташ ғайритабиийдир. Ундан ташқари ижтимоий фанлар жумласига ижтимоий билиш илми, тарих, сиёсатшунослик, ижтимоий руҳиятшунослик, ҳуқуқшунослик каби цивилизация моҳияти, мазмуни, қонуниятлари, лузимлари, муҳим тушунчаларини тадқиқ қилувчи барча фанларни киритишимиз лозим.

Ижтимоий фанларни бирини-бирдан устун қўйишга; бирини-бирига қарама-қарши қўйишга бефарқ қараб бўлмайди. Ҳолбуки бу фанни бошқа фандан устун қўйиш ёки камситиш худбинлик ва маданиятсизлик аломатидир. Илмий кашфиёт фақат муайян фан доирасидагина эмас, балки фанлар чорраҳасида ҳам вужудга келади. Фанларнинг алоқадорлиги турли фанлар жабҳасида ишлаб турган олимлар ҳамкорлигини ва иттифоқини тақозо этади. Фанлар ҳамкорлиги — олимлар ҳамкорлиги, улар юксак маданиятнинг ҳамкорлиги ва ҳамжиҳатлигидир.

Ўзбекистонда фан ҳақидаги фан, яъни фанимизни ўз-ўзини англаши ҳақидаги фан яратилгани йўқ. Агар шундай фан бўлганда эди, биз фанимизнинг келиб чиқиши, шаклланиши, ривожланиши тарихини, қайси соҳада орқада қолганмиз, қайси соҳада илгарилаб кетганлигимизни, қайси соҳага кўпроқ эътибор бериб ривожлантиришимиз кераклигини аниқ билган бўлар эдик. Бу фан ёш олимларимизни чет элдаги илмий мактабларнинг қайси бирига эргашишини белгилаш учун ҳам қўл келар эди. Бизда ижтимоий гуманитар фанларни танқид қилиб, уларга табиатшунослик илминини ўрнак қилиб кўрсатиш одат бўлиб қолмоқда. Агар шу гап рост бўлса нега ажал фабрикаси бўлмиш қуроллар яратилмапти? Нега илмий-техника инқилоби инсонни насл-насабини бузувчи оқибатларга олиб келяпти? Нега бу илмий қадрият одамларни ҳаёт муҳитини бузиб, тақдирини хавф остига қўймоқда? Бу ва шунга ўхшаш муаммоларга ҳам фан ҳақидаги фан жавоб топмоғи даркор.

Фан ҳақидаги фан олимларга илмий буюртма бериш, ҳамда фаннинг ички қонуниятлари бўлмиш интеграция ва дифференциацияларига кўра ривожланишда қулай шароитлар яратиш учун ҳам зарурдир.

Бизда ижтимоий ва гуманитар фанларни ҳаммасига тааллуқли бўлган яхлит умумижтимоий жараёнларни билишга қаратилган фанни шакллантиришга бўлган зарурат тугилди.

Республикамизни мустақил бўлиши фанимизга янги қон, янги жон ато этиши лозим. Уни жаҳон ижтимоий билими даражасига кўтариш керак. Ижтимоий фанларимизни бузуқ партиявийлик ва синфийликнинг иллатидан озод қилиб, унинг эркин ривожланишига замин яратишимиз керак.

Жаҳон фани тарихига назар ташласак фан турғунлиги билан фандаги буюк кашфиётлар туташган жойда методология муаммоларини ҳал қилиш белгиловчи аҳамият касб этганини кўрамиз.

Шунинг учун агар бугун ижтимоий фанларимиз вазифасини белгилаётган бўлсак, кечиктирмай чақирилиши лозим бўлган кейинги сессиямизда шу вазифаларни методологик муаммоларини, яъни қандай қилиб, қайси йўл, қайси усул, қайси ситалар билан амалга оширишнимизни келишиб олиш керак бўлади. Гап ижтимоий билиш илмининг муаммолари ҳақида ҳам бормоқда. Ижтимоий билиш илмининг ҳозирга қадар бизда яратилмаганлиги маънавий ҳаётимиз фожеасидир... Чунки бу фан ҳусбияти ва тузилиши ижтимоий билиш жараёнларининг лузимлари: объективлик, тарихийлик, тизимлилик, қадрлаш ва баҳолаш, мезон белгилаш ва мезонларни ижод этиш, ижтимоий инсон ва инсоний жамият қуриш назариясини гносеологик ва методологик омилларидир. Ижтимоий фанларни инсонпарварлаштириш муаммолари, ижтимоий-гуманитар фанлар тушунчаларини шарҳлаш санъати каби ўта долзарб муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқдир.

Ўзбекистон республикаси мустақиллигининг калити, аниқроқ қилиб айтганда устун — фан ва ишбилармонликдир. Фан ва ишбилармонлик фуқаролар жамиятини яратиш, ҳуқуқий давлатни шакллантириш қони ва жони бўлмоғи лозим. Қонунчилик ҳокимияти, президентлик ҳокимияти, суд ҳокимияти, матбуот ҳокимияти табиатан ҳурфикрлик ва ҳақиқат йўлида фидойиликни тақозо этган илмийликка таянмоғи лозим.

Мустақиллигимиз куч ва қудрати — илм ва ишбилармонликдадир. Олимни олимдан, ишбилармонни ишбилармондан фарқлаш керак.

Олим — ҳақиқат фидойиси. Унинг касби ва кашфиёти, қадри ва қиммати бебаҳо бўлиб, уни ўлчашга қодир тош торозу яратилмаган. Олим меҳнати ўз табиатига кўра ҳурриятни ва мустақиллигини тақозо этади. Кашфиётда олим ўз суверенлигини намоён қилади, олим носийёсий ҳокимият вакилидир. Олим бўлсанг олам сеники, деб бежиз айтишмаганлар. Барча ҳокимият шакллари ичида олимлик алоҳида масъулиятли ҳокимиятдир. У нодир, бетакрор ҳокимиятдир. Олимни золима хизмат қилиши ғайритабиийдир. Чунки буюм ва ҳодисалар ички сабабий боғланишини билиш, уларни алоқадорлик ва ривожланиш қонуниятларини очиш, улардан фойдаланиш йўлида бошқариш имкониятини беради. Ҳақиқатга қаратилган фаолиятни, яъни тафаккур йўналишини ман этадиган, тўхтатиб қўядиган куч йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас. Шунинг учун ҳам юнон файласуфи Демокрит: «Бирор буюмни ҳақиқий вужудга келиш сабабини топишни, Эрон шоҳини тахту ровонидан афзал кўраман» деган эди.

Олимни олимдан фарқ қилиш шарт. Бу илмий ҳаётнинг лузими бўлмоғи керак. Илмий соҳага раҳбарлик қилган, илмий даража ёки унвонларни олган кишиларнинг ҳаммасини ҳам олим деб бўлмайди. Чунки ошна-оғайнигарчилик, қариндош-уруғчилик, юртдошлик билан, ҳийла-найранг, зар ёки зўрлик ишлагиб илмий лавозим, даража ва унвонларга эга бўлганлар кам эмас. Булар тоталитар тузумнинг туғма доғларидир.

Бу ҳақиқатни тан олиш Ўзбекистон олий аттестация комиссияси, комиссия аъзоларини шакллантиришда ўта хушёрликни талаб этади. Кези келганда шуни айтиш керакки, комиссиянинг айрим аъзоларининг фикрига кўра фалсафий номзодлик минимумини топшириш ножоиз эмиш. Бунга сабаб фалсафа марксча-ленинча дунёқарашдан иборат эмиш. Тоталитар тузумнинг барча иллатларига марксча фалсафа айбдор эмиш. Таъбир жоиз бўлса шуни айтиш керакки, аввало биз ҳақиқий Маркс фалсафасини ҳозирга қадар тушуниб етганимиз йўқ ва унинг даражасига кўтарилмадик, қолаверса Маркс ўз фалсафаси билан мутлоқ ҳақиқатни очгани йўқ ва унга даъвогар ҳам эмас ва ниҳоят Маркс фалсафаси буюк фалсафа дарахтининг бир шоҳидир, холос. Фалсафа тарихини билмай туриб Маркс фалсафасининг қадрига етиб бўлмайди. Фалсафа — маънавият қуёши. Чикинди ўрасини ёрит-

ган қуёш инфлосланиб қолмаганидек, тоталитаризм туфайли фалсафамиз ёмон отлиқ бўлиб қолмаслиги керак. Бунда фалсафадан қим, қайси ниятда, қай даражада қандай усул ва воситалар орқали фойдаланаётганлигига боғлиқ. Комиссия аъзолари фақат фаннинг у ёки бу соҳалари йирик жонкуяр вакиллари бўлиб қолмай, кенг қамровли йирик фаншунос олим — мавжуд фанлар тарихи, ҳозирги ва келажакни чуқур тасаввур эта оладиган, илмий кашфиётни ясама, сохта, қаллобликлардан ажрата оладиган кишилар бўлиши керак. Улар билар-билмас, тушунар-тушунмас шошилнч қарор қабул қилишдан сақланишлари, ўз илмий имонларини кўз қорачуғидек асрашлари керак. Илмий кашфиётларни қадрлаш ва баҳо беришнинг сийқаси чиққан эски мезон ва кўрсаткичларидан воз кечиб, илмга бўлган талабчанликни, янги жаҳон илмий баҳолаш қадриятлари кўрсаткичлари ва мезонлари қолипига туширишлари лозим. Илмнинг қадр-қимматини белгиловчи мезон илмий жамоа томонидан кенг муҳокама этилмоғи лозим. Илмий жамоа белгиланган мезонлар Ўзбекистон Олий аттестация комиссияси фаолиятига асос бўлиши лозим. Акс ҳолда олимлар мустақиллиги ва ЎзОАК аъзолари илмий тенглиги — бўри билан қуён тенглигига ўхшаб қолди. Кейинчалик улар бизга сиз илмий тенгликни талаб қилмоқдасиз, биз билан тенг бўлсангиз қозиқ тишингиз билан ўткир тирноғингизни кўрсатинг дейишлари мумкин. Маълумки, тиш ва тирноқ олимлик белгиси эмас, маъмурият белгисидир. Илмдаги фожиа доимо ана шу маъмурий буйруқбозлик, субъектив баҳолашлардан бошланганлиги ҳаммага аён.

Ишбилармонларни ҳам ишбилармонлардан фарқига бориш керак. Ишбилармон деганда пулни пулга уриб пул кўпайтирадиганларнингина эмас, сиёсат, қонун бошқариш, ижро, ташқи алоқа, ишлаб чиқариш маиший хизмат органларида, ахлоқ доирасида тадбиркорлик, омилкорлик, самарадорлик билан иш тутадиганларни эътиборда тутмоқдаман.

Тадбиркорлик мактаби — аввало, ижтимоий ҳаёт. Қолаверса ҳаётнинг барча соҳаларига тегишли назарий ва амалий тадбиркорликдир. Сиёсий фирқаларнинг бир-бири билан мулоқоти ва раҳбар фирқа билан оппозициядаги фирқалар баҳси илм ва тадбиркорлик, вазибаларни рўёбга чиқариш йўли, усули ва воситаларини такомиллаштиришга қаратилган бўлиши керак.

Олим ва тадбиркорларга баҳо берганда уларни ўзлари ҳақида ўзлари гапирган гапларига қараб эмас, балки назарий ва амалий масалаларни қандай ҳал этаётганликларига қараб, нимани тарғиб қилиб, қандай шогирдлар тайёрлаётганликларига қараб, ким билан, қайси мақсадда қўлни қўлга бериб, бир ёқадан бош чиқариб қандай иш тутётганликларига қараб, қандай ният билан қандай йўللار, усуллар ва воситалардан фойдаланиб ўзларини ўзлари намоён қилаётганликларига эътибор бериш лозим.

Ўзбекистон республикасининг мустақилликка эришиши барча қадриятларнинг, жумладан ёш илмий мутахассислар фалсафий дунёқарашининг қайта баҳолашни тақозо этади. Инсон табият тараққиётининг тожи бўлса-да, у маънавий камолат борасида ўзини етук ҳисобламайди. Шунинг учун ҳам у умуман маънавиятга айниқса, фалсафага нисбатан чексиз эҳтиёж сезиб туради. Фалсафа, ҳақиқат, ҳиммат ва нафосат илми сифатида жаҳон халқларининг дарди, уларнинг қадр-қиммати ва орзу-умидларини чуқур ҳис этадиган фандир. Фалсафа фан тарзида таназзулга юз тутуши мумкин эмас. Чунки у ўз ривожини учун чексиз эҳтиёж ва имкониятларга эга. Инсоннинг фалсафа марказидан жой олиши, инсон эса ўз ҳаётининг маъноси ҳақидаги фикр ва мулоҳазаларга сайқал бериши уни фан ва амалиёт қадриятлари билан алоқасини мустаҳкамлайди. Фалсафа инсонни ўз-ўзини чуқур англашининг шакли, ўз-ўзини белгилаш ва камолатга етказиш режасидир. Фалсафа муаммолари инсон ҳаёти фаолияти жараёнларида туғилади ва рўёбга

чиқади. Фалсафа инсон фаолиятининг воситалари имкониятлари ва шаклларини ўзгартириб ва ривожланиб боришини ифода эта бориб, инсонни воқеликка бўлган муносабатларини, инсоннинг ўзини ҳам ўзгартириб боришини ифодалайди. Бинобарин, фалсафа конкрет тарихий характерга эга бўлган инсонийликни яратиш, камолатга етказиш ва сақловчи маънавий қадриятдир. Баҳолаш ва қайта баҳолаш моҳиятининг хусусияти баҳоланаётган ҳодисанинг аҳамиятини белгилашдир. Қайта баҳолаш муайян ҳодиса ва уни қуршаб турган муҳитни турли ривожланиш босқичларида баҳолашдир. Еш илмий мутахассисларнинг фалсафий дунёқарашини қайта баҳолаш ўта мураккаб ва масъулиятли иш бўлиб, зуғум ва ўзбошимчаликдан ҳоли, фақат илм ва диёнатга таянмоғи лозим. Чунки, фалсафий дунёқараш чиндан ҳам замоннинг фикрлар қовмида жамлашдан иборат.

Уни қайта баҳолаш тараққиётга ғов бўлиб келган ақидалардан воз кечиш, ҳаётбахш қадриятларни сақлаш, янги маънавий неъматларни яратиш демакдир. Шунинг учун ҳам мустақилликка эришган республикамиз ижтимоий камолат йўлида ижтимоий адолат, демократия ва инсонпарварлик фазилатларини ўзида ҳам этадиган фалсафага эҳтиёжи тобора ошиб бормоқда. Бу вазиятда зийиларнинг кўпгина вакиллари — олимлар, ёзувчилар, педагог ва журналистлар «фалсафа сўқишлари» бежиз эмас. Лекин, афсуски уларнинг кўпчилигига фалсафий илмийлик, малака, фалсафий фикрлаш услуби етишмаётганлиги тобора сезилмоқда.

Дунёқарашсиз на олим, на сиёсий арбоб, на шахс тарзида бирор кимса бўлиши мумкин эмас. Чунки шу дунёқарашсиз инсон ўзини бошқалар ва ўзини қуршаб турган олам билан муносабатларини белгилай олмайди. Фалсафа билан дунёқарашнинг объекти бир. Фалсафанинг дунёқарашдан фарқи шундаки, фалсафада дунёқараш юксак тизимга айланган, назарий асосланган бўлади. Шу тартибда фалсафани буюми илмий шаклланади. Шунинг учун ҳам фалсафа: Олам ва инсон; инсон ва олам; оламни билиш; олам буюмларини қадрлаш, олам буюмларини ўзгартиришни ўз ичига олади. Фалсафа моҳияти унинг функцияларида — ижтимоий фаолиятда намоён бўлади.

Фалсафа функциялари: дунёқараш функцияси ўз ичига фалсафий, мафкуравий, илмий инъикосни, ижтимоий гуманитар қарашларни шарҳлаш, танқидий ёндашиш, маданий-тарбиявий вазифаларни амалга ошириш борасида қадриятларни белгилаш ҳамда назария ва усул бирлигини таъминлашдир.

Методологик функцияси эса ўз ичига мантиқий билиш, уйғунлаштириш ва тизимга солиш, бирлаштириш, кашф этиш, конкрет фанлар билан алоқани шакллантиришни олади.

Фалсафа ўз объекти ва функцияларига кўра маънавий ҳаётимизни гули ҳисобланади. Чунки у мавжуд фанларни, жумладан, онтология, мантиқ, гносеология, антропология, фаолиятшунослик, сиёсатшунослик, ахлоқ, нафосат, иқтисод, проксиология (уддабуронлик) каби фанлар тараққиётини олий даражада ҳис этиш демакдир.

Бизнинг ягона йўлимиз ижтимоий ҳаётимизда беғоналашувдан қутулиб, мустақиллик орқали эркинликка чиқишдир. Бизда фалсафа илми инқирозга учрагани йўқ. Балки унга бўлган муносабатимизда йўл қўйган фалсафий фикрлар чайқовчилиги, ҳокимият олдидаги саждакорчилик ва нодонлигимиз инқирозга юз тутди.

Фалсафа чиндан ҳам фикрларда жамланган замон бўлса, унинг ривожланиши имконияти ҳам чексиздир. Шунинг учун ҳам фалсафада инсон муаммоси алоҳида шахснинг хусусиятларини эмас, балки уни маданият ва ижтимоий-тарихий жараёнларнинг субъекти сифатида бутунликда ўрганилади. Фалсафа мавжуд оламда инсон ўз-ўзини англаши, ўз ўрнини топиши, қадриятларни тўғри белгилаб, ҳаёт мазмунини аниқлаш илмидир. Биз товуқ олдин пайдо бўлганми, тухуми олдин

пайдо бўлганми, деган сафсатавозликни эслатувчи фалсафани нима бирламчи, нима иккиламчи, деган кишан сиртмоғидан қутултирувчи йўл топишимиз керак. Бинобарин, ёш илмий мутахассислар учун фалсафадан янги дастур яратиш даври келди. Ўзбекистон ёш илмий мутахассисларини фалсафадан номзодлик минимумига имтиҳон топширишлари учун тайёрланган дастуримиз 4 бўлимдан иборат.

Биринчи бўлим «Мустақил Ўзбекистоннинг тикланиши ва жаҳон цивилизациясининг фалсафий муаммолари»га бағишланган. Бу бўлим ўз ичига 7 та мавзунини олади: мустақил Ўзбекистонни жаҳон тарихий тараққиёти жараёнида тутган ўрни; жамият яхлитлигини фалсафий тахлили, меҳнат ва мулк фалсафаси, сиёсат фалсафаси, маданият фалсафаси, инсон қадриятларининг дунёси, ижтимоий тараққиёт ва унинг мезонлари (Тарихий жараёнларнинг кўп хиллиги ва инсониятнинг келажаги муаммолари).

Иккинчи бўлими «Фалсафа ва фанлар методологиясининг умумий муаммолари»ни ҳал этишга қаратилган. Бу бўлимда 5 йирик илмий жабҳа ҳал этилади. Фалсафа буюми ва фанлар методологияси, фан қиёфаси, фаннинг келиб чиқиши ва унинг ривожланишини асосий босқичлари, фанни тарихий ривожланишининг қонуниятлари, ҳозирги замон фанларининг фалсафий ва методологик муаммолари.

Учинчи бўлим «Фаннинг методологик ва дунёқараш муаммолари»ни таҳлил этишга қаратилган. Бу бўлимда табиатшунослик, техника, жамиятшунослик ва гуманитар фанларнинг фалсафий муаммолари таҳлил этилади.

Тўртинчи бўлимда «Фалсафа дунёқарашнинг олий кўриниши, фалсафанинг вужудга келиши. Фалсафа тарихининг асосий босқичлари» муаммолари ёритилади. Бу бўлимда шарқ фалсафаси, қадимги дунё фалсафаси, Урта Осиё фалсафаси, XVII—XIX аср Оврупо фалсафаси, XX аср Шарқ ва Ғарб фалсафаси таҳлил этилади.

Ёш илмий мутахассисларнинг фалсафий дунёқарашини шакллантиришдан, аввало ўзбек халқи қолаверса, ўзбек халқи билан ўз тадқиқини боғлаган ҳудудимиздаги барча миллатлар манфаатдордир. Чунки халқни жаҳон цивилизациясидаги кадр-қиммати ва салоҳияти унинг илми ва маърифатининг ривожланиш даражаси билан белгиланади. Ўз халқи манфаатларидан бегоналашмаган мустақил давлат учун бу — мутлақ ҳақиқатдир.

М. САЛОҲИДДИНОВ

СЕССИЯДА СУЗЛАГАН ЯҚУНЛОВЧИ НУТҚ

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг бугунги аҳволига бағишлаб ўтказилаётган сессиянинг қизғин ва бахсли кечаётгани мақсадга мувофиқдир. Эндиликда танқидга учрамаётган бирор бир соҳани топиш қийин. Жумладан, Ўзбекистонда гуманитар фанларнинг аҳволи бир қадар оғир, ҳатто ачинарли эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Узоқ йиллар давомида илмий тадқиқотларнинг айрим соҳалари ва етакчи мавзуларнинг давр талабига мос келмай қолгани бизни қайси соҳалар ва қандай мавзуларда чуқурроқ ишлашимизни белгилаб беради. Сир эмас ҳозирча янгича ишлаш олаяпмиз: аникроғи, рухиятимизда, тафаккуримизда янгилашни жараёни суст кечаётди. Фикримизга бундай оғир аҳволга тушиб қолишимизга фақатгина марказни ёмонлаб кўрсатиш унчалик ҳам тўғри эмас.

Бинобарин, қарийб саксон йиллик тарихимиз давомида фанимиз тараққиётида марказнинг ижобий таъсири ҳам катта бўлган. Аксарият олимларимизнинг марказдаги етакчи ҳалол заҳматкаш фан фидойилари кўли остида оёққа тургани ҳам рост. Утган тарихни ҳадеб қоралайвермасдан марказнинг фанни барча соҳалари, жумладан ижтимоий фанлар тараққиётига ўтказган салбий таъсирини ҳам асослаб илм-фан

даргоҳига кириб келаётган ёш олимларга тушунтириб беришимиз зарур. Чунки, марказ фан тараққиётини бевосита режалаштиришда иштирок этмаган, аксинча, маблағ билан таъминлашда қатъий интизомга риоя этилган эди. Барчангизда маълумки, ҳар бир тадқиқот институти фаннинг ички эҳтиёжларидан келиб чиқиб, режа тузишга киришарди. Гуманитар фанларда марказнинг кўрсатмаларига кўр-кўрона бўйсуниб бўлгани аниқ. Тўрт томондан социалистик онг, коммунистик онг, гартиявий онг, социалистик онла, социалистик муносабат, социалистик ҳуқуқшунослик, социалистик реализм деявериб қулоқлар батанг қилинган бир шароитда умумий оқимга қарши боришни хаёлга келтириш анча қийин. Шу боисдан кўпчилик олимлар бундай маҳдудликка ички қаршилиқ кўрсатган бўлсаларда, очиқ-ойдин кураша олмас эдилар.

Утган тарихимиз билан бир қаторда социализм ва социалистик назарияни ҳам бутунлай қоралаш инсофдан эмас. Давримиз мафкура-си янгиланар экан, анъанавийлик тамойилига амал қилиб социализмнинг илғор жиҳатларидан ҳам фойдаланиш мумкин. Шундай экан, асосан бир ёқлама — хом ашё етиштиришга мўлжалланган иқтисодий етарли ривожланмаган Ўзбекистоннинг келгуси иқтисодий заминига Туркия, Корея ёхуд Америка иқтисодий моделини тўғридан-тўғри кўчириб қўя олмаймиз. Ваҳолонки, Ўзбекистоннинг ўз ички имкониятлари, етарлича табиий бойликлари мавжуд. Шуларни ҳисобга олиб бу моделлардан оқилона фойдаланишимиз зарур. Республиканинг раҳбарияти фанимизнинг, жумладан, ижтимоий соҳанинг бугунги аҳволдан ташвишда, олимларимиздан умиди катта. Фанлар академиясига мустақиллик берилгач, табиийки раҳбариятнинг талаби ҳам кучая боради. Иқтисодий аҳвол қанчалик оғир бўлмасин, фундаментал билимларни кенгайтириш ва долзарб муаммоларни ечиш учун сарф-харажат зарур бўлса уни имкон борича кўтаришга шайдирлар.

Кун тартибидagi долзарб масала ижтимоий фанлар соҳасидаги илмий йўналишларни тўғри белгилашдир. Ишни шундай ташкил этайликки олиб борилаётган тадқиқотлар мустақил давлатимизнинг иқтисодий маданий тараққиётига ҳисса бўлиб қўшилсин. Бироқ ҳозирча бу орзудир.

Академиянинг Ўзбекистон Ишлаб чиқариш кучларини ўрганиш кенгашида кейинги бир неча йил ичида илмий-техника тараққиётини прогнозлаштириш устида иш олиб борилди. Бу ишлардан кимлар фойдаланяпти, уларнинг самараси қандай бўлди ҳеч ким айтиб бераолмайди.

Пахтачилик комплексидо олиб борилган ишлар ҳам кўнгилдагидек бўлмади. Битта институтда ишлаб туриб турли прогнозлар қилинди. Бир гуруҳ олимлар 6000000 млн тонна пахта етиштирамиз деса, бошқа бир гуруҳи эса ҳал этилиши жумбоқ бўлган Сибирь дарёларининг сув манбаларига асосланиб 8000000 тонна етиштириш керак деб тахмин қилдилар. Мабодо олимларимиз тахмин қилган миқдорда пахта етиштириладиган бўлса халқимизнинг тақдири нима бўларди, унинг соғлиғини сақлаб қола оламизми, сув ресурслари етарлими, йўқми, очиги булар устида пухта ўйлаб кўрилмади.

Таъналарни эса бутун академия эшитди. Долзарб соҳа ва етакчи мавзуларни белгилашда иқтисодий қийинчиликнинг вақтинча эканлигини ҳисобга олишимиз, бир икки йил чидаб беришимизга тўғри келади. Қисқаси, ҳамма нарса ўзимизга боғлиқ. Бу ерда кўтарилган бир-икки масала бўйича ўз фикримни билдирмоқчиман.

Ёшларнинг куч-қувватидан фойдаланишнинг мақбул йўллари излаб топайлик. Камина яқинда ўттиз беш-қирқ яшар фан докторлари билан узоқ суҳбат қилди. Уринбосарларимиз халқимизга хизмат қилишга шайдирлар. Уларнинг куч-ғайратлари, интилишлари ва имкониятларидан тўғри ва тўла фойдаланишимиз зарур. Мутахассислар тайёрлашда миқдорга эмас, сифатга эътибор қилиш янгича ёндашувнинг ажралмас қисмидир.

Мустақилликни мустақамлашда коллектив эътиборини долзарб муаммоларга қаратиш, тартиб-интизомни сақлаш, қабул қилинган қарорларни ўз вақтида бажариш ютуқларимизнинг гаровидир. Афсуски институтларимизда тартиб бузадиган, ўз вазифасига масъулият билан қарамайдиган ходимлар ҳам йўқ эмас. Бундан ташқари йиллар давомида дурустроқ илмий маҳсулот бермайдиган, битта ёки иккита паст илмий савияда мақола ёзиб, ўзларини фаннинг фидойиси қилиб кўрсатиб, ҳеч кимга гап бермайдиган ходимлар ҳам учраб туради. Институт директорлари бундай бекорчиларга ҳеч иккиланмасдан чора кўрсинлар, мабодо шикоятбозликка мойил бундай зотларнинг тилини қисқ қилиб қўймасангиз фанга салбий таъсир етказиши табиий. Келишнб олайлик бир институт таркибида мисол учун юз йигирмата эмас, етмиш беш — саксон илмий ходим ишласин, лекин самарадорлик юқори бўлсин.

Алифбо алмаштириш хусусида:

Зўрма-зўраки сингдирилган кириллицадан воз кечишимиз, имлони ўзгартиришимиз зарур, албатта. Бироқ 50—60 йил бурун бўлгани сингари халқнинг аксарият қисми саводсиз бўлиб қолишига йўл қўйиб бўлмайди. Демокчиманки, олимларимизнинг бундай мураккаб жараёндан четда туришлари мумкин эмас.

Мендан бурун сўзга чиққан тўққиз нафар нотиқларнинг кўпчилиги академия президиумининг ишларидаги нуқсонларни, шунингдек, айрим шахслар томонидан академияни тарқатиб, уни чет эллардаги сингари университетларга қўшиб юбориш таклифи илгари сурилаётганини ташвиш билан айтиб ўтишди.

Яқинда президиумнинг фармойиши билан махсус комиссия тузилиб, унда тайёр бўлган академия низомини кучга киритиш тартиби ва муҳлати ишлаб чиқилади. Уни амалга ошириш академия потенциалидан тўлароқ фойдаланишга кенг имкон яратади.

Қизиқсон укаларимизга шунини айтиб қўйишим керакки, ҳар бир давлатнинг фанини ўзига хос ривожланиш тарихи ва ўз миллий академияси бор. Академия давлатчиликнинг, жумладан миллий маданиятнинг ажралмас қисмидир.

Азизлар, сўзимни тугатар эканман мустақил Ўзбекистоннинг иқтисодий, сиёсий, маданий жиҳатдан гуллаб-яшнашига хизмат қилишини гизда ҳаммангизга куч-қувват тилайман.

ИЖТИМОИЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАР БУИЧА ИЛМИЙ СЕССИЯНИНГ ҚАРОРИ

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг ҳозирги республикаимиз мустақиллиги шароитида ривожланиши ва асосий вазифаларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг илмий сессияси илмий ходимлар, олий ўқув юртлари ўқитувчилари, мутахассисларнинг фаол иштирокида юқори талабчанлик асосида ўтди. Ялпи йиғилиш ва секциялар ишида социалистик қурилиш ва турғунлик йилларида иқтисодий-ижтимоий, сиёсий, тарихий, маданий жараёнларни ўрганиш соҳасида йўл қўйилган ҳамда илмий тадқиқот ишлари, фан ривожини КПСС сиёсий ғоявий талабларига тўлиғича бўйсундирилиши натижасида вужудга келган кўпол хато ва зиддиятларга объектив баҳо берилди. Ижтимоий-гуманитар институтлари тадқиқотларида шу муносабат билан вужудга келган бир ёқламалик, нообъективлик, тарихни нотўғри ёритиш далиллари кескин танқид этилди, илмий изланишларнинг реал ҳаёт, иқтисодий-сиёсий ривожланиш талабларидан узилиб қолганлиги таъкидлаб ўтилди. Бу хатоларни тўзатиш, дунё фани ютуқларини ўзлаштириш, мустақил Ўзбекистон Республикасининг изчил ривожланиш талаблари асосида кенг жаҳон тараққиётига кириб бориш масалалари атрофича муҳокама этилди.

Сессияда жамият янгиланиши шароитида ижтимоий фанларга нисбатан айрим янглиш ва нотўғри муносабатларнинг вужудга келиши, уларни камситишга бўлган интилишлар қораланди. Ижтимоий фанлар ҳар доим инсоннинг ижтимоий-сиёсий тарбияси, дунёқарашини шакллантириш ва фаол-жамоатчи қилиб етиштиришнинг асосий қуроли ва воситачиси бўлиб қолади.

Сессия илмий муҳокамада олға сурилган мулоҳаза ва таклифлар асосида қуйидаги қарорни қабул қилди:

1. Илмий сессиянинг яқунлари қўллаб-қувватлансин. Институтларнинг илмий-тадқиқот бўйича республиканинг мустақиллиги ва бозор иқтисодиёти масалаларини ўрганишга қаратилган устивор йўналишлари тасдиқлансин ва уларни амалга ошириш учун зарурий тадбирлар ҳаётага жорий этилсин (илова қилинади).

2. Бу яқунлар ижтимоий-гуманитар институтларининг илмий кенгашида кенг муҳокама этилиб, жамоа иштирокида кўриб чиқилсин. Институтларда илмий тадқиқот ишлар режаси, юқори малакали мутахассисларни етиштириш, қўлёзмаларни нашрга тайёрлаш ва чоп этиш каби масалалар қайта кўрилиб унга зарур янгиллик ва ўзгартиришлар киритилсин.

3. Ижтимоий-гуманитар институтларининг олимлари фаннинг долзарб масалаларни, республикамиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, маънавий ва маданий янгиланиш бўйича изланишлар олиб бориши ва кундалик матбуот, радио ва телекўрсатувларда ҳаётимизнинг турли соҳаларига бағишланган муҳокамаларда фаол қатнашуви таъминлансин.

4. Институтларнинг илмий тадқиқот режаларида миллий маданиятнинг асосий манбаи бўлмиш тарихий-маданий меросни янги талаблар асосида илмий объектив ёритиш, айниқса нотўғри ёритилган, сохталаштирилган саҳифалар ва оқ доғларни ҳамда хорижий шарқ мамлакатлари билан илмий-маданий алоқалар тарихини чуқур ўрганишга эътибор кучайтирилсин.

5. Ижтимоий-гуманитар фанлари бўлимига ҳозирги шароитда бўлим институтлари ўртасида ҳамкорлик ва ўзаро ёрдамни янада кучайтириш, уларни замонамизнинг долзарб илмий масалаларини ўрганиш ва ҳал этиш атрафида ривожлантириш чораларини амалга ошириш топширилсин.

6. Академия ижтимоий-гуманитар институтлари раҳбарларига олий ўқув юртлари билан алоқани мустаҳкамлаш, улар билан илмий координация ишларини яхшилаш, уларга илмий тадқиқот, дарслик қўлланмалари ва янги дастурларни тайёрлаш, мутахассислар етиштириш каби соҳаларда яқиндан ва фаол ёрдамни кучайтириш топширилсин. Бу масалалар илмий-текшириш режаларида, илмий кенгаш ишларида ўзининг изчил ифодасини топтоғи лозим.

7. Ҳозирда ижтимоий фанларни ўқитишга нисбатан вужудга келган айрим нотўғри муносабатларга чек қўйиш мақсадида ва бу фанларнинг таълим-тарбиядаги муҳим ролини назарда тутиб тегишли юқори ташкилотлар (президентлик Совети, Вазирлар Маҳкамаси, Олий таълим вазирлиги) олдига ушбу фанлар соҳасидаги ўқиш-ўқитишни яхшилаш, мутахассислардан тўғри фойдаланиш масалаларига эътибор кучайтирилсин.

Ижтимоий фан вакиллариининг ижтимоий ҳимоясини кўриб чиқиш тавсия этилсин.

Олий таълим вазирлиги қошида ЎЗР ФА ижтимоий фанлар институтлари вакиллари иштирокида ижтимоий фанларни ўқитиш билан боғлиқ бўлган барча масалаларни кўриб чикувчи Кенгаш (Совет) ташкил қилиниши тавсия этилсин.

Сессиянинг ташкилий қўмитасига ушбу масалалар бўйича юқори ташкилотларга махсус хат-мувожаатнома юбориш топширилсин.

8. Сессиянинг материаллари ЎЗР ФАнинг «Ўзбекистонда ижтимоий фанлар» ойнамасининг махсус сонларида нашр этилсин.

АХБОРОТ

ИЛМИЙ СЕССИЯНИНГ ИШИ ҲАҚИДА

Ўзбекистон Фанлар академияси Ижтимоий-гуманитар фанлар бўлимининг ташаббуси билан ташкил этилган «Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги ва ижтимоий-гуманитар фанларнинг вазифалари» мавзусидаги илмий сессия шу йил 2—3 июнь кунлари Тошкент шаҳрида бўлиб ўтди. Сессия республикаimizни мустақиллиги эълон қилиниши муносабати билан ижтимоий фанларнинг долзарб муаммоларини ҳал этилишига бағишланган. Илмий сессияда 500 дан ортиқ етакчи олимлар, вазирлик, идора ва жамоат ташкилотларининг ходимлари иштирок этдилар.

Сессияни кириш сўзи билан ЎзФА вице-президенти академик И. Искандаров очди*.

Ингилишда илмий маърузалар билан академиклар М. М. Ҳайруллаев, Ш. З. Урозаев, А. А. Асқаров, ЎзФА мухбир-аъзолари О. Х. Ҳикматов, А. П. Ҳожиев, А. Қаюмов, Ҳ. Пулатов, фил. ф. д. Т. Мирзаев, т. ф. д. А. Уринбоев сўзга чиқдилар.

ЎзФА Президенти академик М. Салоҳиддинов якуновчи нутқ сўзлади.

Ундан сўнг маърузалар муҳокамаси 8 секцияда давом эттирилди.

Фалсафа фанлари секцияси (раис — акад. М. Ҳайруллаев, муовин ЎзФА мухбир аъзоси А. Валиев, котиб — Д. Нуғмонов) қуйидаги тартибда ўтказилди.

Секция ишида Фалсафа ва ҳуқуқ институтининг ходимлари, бир қатор олий ўқув юртли фалсафа кафедрасининг мудирлари иштирок этдилар. Маъруза ва муҳокама-ларда 20 киши сўзга чиқди, савол-жавоблар, қизгин фикр алмашувлар бўлиб ўтди. Сўзга чиққанлар ичида Тошкент Иқтисод университети, Бошқариш институти, Театр санъатшунослик институти, Тошкент Давлат университети ва бошқа олий ўқув юр-ларининг кафедра мудирлари бор.

Секция ишида қуйидаги таклифлар ўртага ташланди:

— фалсафа соҳасида ўз ечимини кутаётган мунозарали масалалар, маслаҳат талаб долзарб муаммолар тўпланиб қолганлиги ва уларни тез ҳал этиш зарурияти алоҳида таъкидланди;

— бу долзарб ва маслаҳатли масалаларни ўз вақтида кўриб чиқиш учун тез-тез йиғилиб фикр алмашиб туриш ва бунинг учун маълум марказ зарурлиги, хусусан ЎзФА Фалсафа ва ҳуқуқ институтида Совет ёки шунга ўхшаш қандайдир жамоа ташкил этиш лозимлиги қайд этилди;

— институти иккига бўлиш — алоҳида Фалсафа институти ва Ҳуқуқ институтига ажратиш таклифи қўллаб-қувватланди ва бошқа собиқ иттифоқ республикаларида — Қозоғистон, Украина, Белоруссия, Грузия в. б. бу масала ҳал этилганлиги таъкидлаб ўтилди.

Муҳокамада қатнашган олимларнинг нутқларида фалсафа фанининг турли масалалари устида фикр юритилди, хусусан:

— фалсафа соҳасидаги илмий-тадқиқот мавзуларини кўриб чиқиш, янгилаш;

— олий ўқув юртлида фалсафа фанларини ўқитиш муаммолари;

— фалсафа фанлари бўйича дастурлар, дарслик яратиш ва бу ишда ҳамкорликни кучайтириш;

— жамиятшуносликнинг ёшлар орасида тарбиявий роли ва аҳамиятини ошириш масалалари.

Муҳокамада сессиямизнинг умумий қарорига шу масалани киритиш таклиф этилди:

— файласуфлар, умуман ижтимоий фан вакиллари ижтимоий жиҳатдан ҳимоя этиш — Олий ўқув юртлида олиб борилаётган нотўғри ишлар, соатларни қисқартириш, мутахассисларни бўшатилиш в. б. муносабатлар билан мутахассисларнинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш муҳим аҳамият касб этишлиги таъкидланди.

2) Республика олий таълим вазирлигига мурожаат этган ҳолда, ижтимоий фанларни, жумладан, фалсафани институтларда ўқитишни тартибга солиш билан боғлиқ бўлган масалаларни кўриб чиқиш ва чора-тадбирлар таклиф этилди.

Иқтисод фанлари секциясида (раис — ЎзФА мухбир аъзоси О. Ҳикматов, муовин — ЎзҚХФА мухбир аъзоси К. Хасанжонов, котиб — и. ф. н. Г. Ғофурова) 60 га

* Муаллифларнинг маърузаси ойнomaning ушбу сонида босилган.

яқин республиканинг етакчи иқтисодчи — олимлари иштирок этдилар. Секция ишида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Давлат маслаҳатчиси С. С. Саидқосимов қатнашди.

Секцияда 17 илмий маъруза эшитилди, шу жумладан проф. К. Хасанжоновнинг «Бозор иқтисодиётига ўтиш шариоитида Ўзбекистон Республикасининг ишлаб чиқарувчи кучларини ривожлантириш муаммолари», проф. А. Абдуганиевнинг «Ўзбекистон Республикасини иқтисодий мустақиллигини таъминлаш муаммолари ва иқтисодий назариянинг вазифалари», проф. Р. Қаримовнинг «Ўзбекистон иқтисодиётини тубдан ислоҳ этишнинг миллий дастури ҳақида», проф. Т. Нуруллаевнинг «Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ишлаб чиқарish тизимини қайта қуриш ҳақида», и. ф. д. С. Воҳидовани «Бозор иқтисодиёти шариоитига ўтиш даврида халқ ҳўжалигини ривожлантиришининг давлат томонидан бошқаришни ташкил қилиш масалалари», проф. А. Қодировни «Ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш стратегияси ва уни амалга ошириш бошқичлари», академик С. Зиёдуллаевнинг «Бозор иқтисодиёти шариоитида иқтисодий фан вазифалари», ЎзФА муҳбир аъзоси К. Бедриневни «Урта Осиё республикалари ва Қозоғистон ўртасидаги Республикалараро изланишлар муаммоларини ўрганиш ҳақида», проф. Р. Убайдуллаевнинг «Меҳнат бозорини аниқлашнинг баъзи бир услубий масалалари», проф. Е. М. Фатаховнинг «Бозор муносабатлари шариоитида Ўзбекистон Республикасининг минерал хом ашё ресурсларидан рационал ва комплекс фойдаланиш муаммолари», доцент М. Н. Ахундини «Ўзбекистоннинг инвестиция потенциаллари», проф. В. А. Непомняшчинин «Республиканинг ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техникавий ривожланишининг узоқ келажакка прогноз қилиш услуби», проф. К. М. Екубовнинг «Меҳнат унумдорлиги масалалари ва иқтисод фанининг вазифалари», и. ф. н. Р. Т. Толибжоновнинг «Ўзбекистон мустақил давлатининг бозор иқтисодиётига ўтиши муносабати билан халқ истеъмол молларига бўлган талабини ўрганиш», и. ф. д. Э. С. Тўхтаевнинг «Бозор муносабатларига ўтиш шариоитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг минтақавий муаммолари».

Секция ишининг охирида акад. И. Искандаров сўзга чиқди. Ҳозир республика учун қийин иқтисодий шариоитда олимлар иқтисодиётни бўҳрондан олиб чиқишининг турили йўлларини изламоқдалар. Иқтисодиёт фанлари олдида бир қатор янги вазифалар турирди, булар қуйидагилардан иборат:

- халқ ҳўжалигининг тармоқлараро тизимини илмий асослаб бериш;
 - мустақил Ўзбекистон Республикасини инвестицион сиёсатини назарий томондан асослаб бериш;
 - Ўзбекистон иқтисодиётини ривожланиш моделини ишлаб чиқиш;
 - нарх-наво ва солиқ солиш муаммолари;
 - миллий валютани жорий қилиш муаммолари ва бошқалар.
- Ушбу шариоитда барча иқтисодчи олимларнинг интилишларини бир ерга қаратиш лозим. Секция ишида ўзaro фикр ва мулоҳазалар алмашилди.
- Ҳуқуқ фанлари секциясида (раис — академик Ш. Э. Урозаев, муовин — ҳ. ф. д. А. Х. Саидов, котиб — Л. Қаримова) ҳам бир қатор институт, идора ва ташкилотлардан келган йирик ҳуқуқшунос олим ва мутахассислар ўз илмий маърузалари билан иштирок этдилар.

Ўзбекистонда давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги фанининг янги вазифалари, республиканинг давлат мустақиллигига эришуви, бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтилиши сабабларига оид фикр-мулоҳазалар билдирилди. Бунда ҳуқуқ фанининг ютуқларидан фойдаланилган ҳолда эскирган мавзуларни ўзгартириш ижтимоий-сиёсий ҳаёт тақозосига кўра янги давлат муаммоларини тадқиқ этиш лозим. Бу вазифалар ҳуқуқ фанларининг хусусиятларини инобатга олган ҳолда ҳал этилиши керак.

Аввало, давлат ва ҳуқуқ тўғрисидаги назарий билимларни янада ривожлантириш зарур. Давлат ва ҳуқуқнинг ҳозирги ўтиш давридаги ролини ўрганиш жиддий аҳамиятга эга. Бунинг учун кўпгина ҳуқуқий муаммоларни чет эл тажрибаси билан таққослаб ўрганиш лозим. Шунингдек, хорижий Осиё ва Шарқ давлатлари, турили тилдаги давлатлар, хусусан Ўзбекистон ва Туркия ҳуқуқий тизимларини таққослаб ўрганиш талаб этилади.

Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигига эришуви ўтмишдаги маънавий қадриятларга бўлган муносабатларини тубдан ўзгартириб, ўта бой давлат — ҳуқуқий тарихий тажрибани мукаммал ўрганишни, давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги аجدодларимиз қолдирган фикрларни илмий умумлаштириш катта сиёсий ва тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигига эришуви муносабати билан унинг Халқаро муносабатлардаги ҳуқуқий муаммоларини ўрганиш лозим.

Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтиш фуқаролик ва ҳўжалик ҳуқуқи фанини янада тараққий эттиришни талаб этади. Улар доирасида янги ҳўжалик тузилмаларининг ҳуқуқий ҳолатини, мулкрий, айниқса, хусусий мулк муносабатларини янги иқтисодий муносабатлар шариоитида шартномаларнинг роли каби муаммоларни ўрганиш олга сурилади.

Белгилаётган илмий-назарий, амалий муаммоларни яхшироқ ҳал этиш мақсадида Фанлар академияси таркибида мустақил Давлат ва ҳуқуқ институтини ташкил этиш лозим деб топилсин.

Тарих ва археология фанлари секциясида (раис — академик А. Асқаров, муовин — т. ф. н. Р. Сулаймонов, котиб — т. ф. н. М. Жўраев) акад. А. Асқаров қисқача кириш сўзида тарих фанининг ҳозирги аҳволи, ундаги тўсиқ ва камчиликлар, унинг кела-

жаги ҳақида умумий фикрлар берилганлиги, бугунги секция ишида эса тарихчи олимларнинг таклиф ва мулоҳазаларини эшитиш муҳим эканлигини ва шу асосда тарих фанининг мустақиллик шароитида устивор йўналишларини белгилаш зарурлигини қайд этди.

Маърузаларда академик Э. Юсунов, ЎзФА мухбир аъзоси А. Муҳаммадҷонов, ЎзФА мухбир аъзоси У. Исломов, т. ф. д. Ҳ. З. Зиёев, т. ф. д. Ҳ. Бобобеков, т. ф. д. Р. Г. Муҳминова, дорилфунун проф. А. Отаҷонов, т. ф. д. Ф. И. Исҳоқов, т. ф. д. Р. Нуруллин, т. ф. д. И. Олимов, т. ф. д. Р. Қаримов, америкалик ўзбек муҳожир, ёзувчи Рузв Назар, т. ф. д. Н. Содиқова, ТошДУ доц. С. Холбоев, т. ф. н. Н. Ҳабибуллаев, т. ф. н. С. Аъзамхўжаев, т. ф. н. Р. Сулаймонов сўзга чиқдилар.

Секция ишининг асосий хулосалари қуйидагилардан иборат:

— Ўзбекистон халқлари тарихини янгича талқин этиш асосида адолатли ёритиш, яқин йиллар учун энг муҳим ва зарурий устивор илмий йўналишларни таллаб олиш, илмий изланишлар олиб борилаётган илмий мавзуларни, йўналишларни шу куннинг талаби асосида қайтадан кўриб чиқиш лозим;

— ёш тарихчи мутахассисларни тайёрлашни тубдан ўзгартириш ва тақомиллаштириш шу куннинг талабидир. Айниқса, Ўзбекистон халқлари тарихининг қадимги ва ўрта асрлар даврини ўрганадиган, эски тарихий қўлёзмаларни ўқий оладиган мутахассис тарихчи ва этнограф мутахассислар етиштириш, ана шулардан етуқ илмий ходимлар, аспирантлар ва докторантлар тайёрлаш муҳимдир.

Адабиётшунослик секциясида (раис — фил. ф. д. Т. Мирзаев, муовин — фил. ф. д. Э. Қаримов, котиб — фил. ф. н. И. Самандаров) филология илмининг турли масалаларига бағишланган етти маъруза бўлди ва саккиз киши сўзга чиқди. Маърузаларда адабиёт назариясини, ўзбек адабиёти тарихини янгидан яратиш, бадийлик, адабиёт ва тасаввуф, адабиётлараро муносабат, янги давр адабиётининг шаклланиши муаммоларини тадқиқ қилиш масалалари муҳокама этилиб, қуйидаги таклифлар ўртага ташланди:

— Адабий мерос ва адабиётни ўрганиш матн (текст)дан бошланади. Матншунослик эса, Фанлар академиясида оқсаб келаётган соҳалардандир. Шунинг учун ҳам институтларнинг илмий йўналишига қараб, Алишер Навоий номидаги Адабиёт, Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлёзмалар, Беруний номидаги Шарқшунослик институтлари таркибиде матншунослик бўлимини очиш зарур;

— илмда эришилган натижалар асосида Президентлик девони ва ҳукуматга республикамизда маданий-маънавий ҳаётни яхшилашга оид тавсиялар бериб туриш керак;

— олимларнинг ижтимоий ҳимоясини янада яхшилаш зарур;

— бошқа соҳаларда бўлганидек, адабиёт ва санъатда ҳам Ислом мафқурасининг таъсири бир томонлама тақдир қилинмоқда. Шунинг учун ҳам бу масалага доир маълум бир дастур ишлаб чиқиш керак.

Тилшунослик секцияси (раис — ЎзФА мухбир-аъзоси А. Хожиев, муовин — фил. ф. д. Ш. Шуқуров, котиб — фил. ф. н. Н. Махкамов) ишида 56 киши қатнашиб, 7 киши мунозараларда иштирок этди.

ЎзФА мухбир аъзоси И. Қўчқортоевнинг «Мустақиллик ва туркология муаммолари», фил. ф. д. А. Абдуазизовнинг «Тил ўргатиш масалалари», фил. ф. д. Н. Маҳмудовнинг «Ўзбек алифбосини тақомиллаштириш масалалари», фил. ф. н. С. Қороевнинг «Истиқлол ва топонимика», ф. ф. д. Ш. Шуқуровнинг «Мустақиллик ва тил тарихини ўрганиш», фил. ф. д. Р. Доиёровнинг «Ўзбек терминологиясининг долзарб вазифалари», фил. ф. н. К. Назаровнинг «Ўзбек имлоси масалалари» каби маърузалар тингланди.

Секцияда билдирилган асосий таклифлар мазмуни:

— ўзбек ва бошқа тилларни ўргатиш сифатини ҳамда уларга бўлган талабни янада ошириш мақсадида Тил ўргатиш марказини ташкил этиш;

— ўзбек тили мутахассисларини тайёрлаш муаммоларини қайта кўриб чиқиш;

— ўзбек ёзуви муаммоларини ўрганиш илмий гуруҳини ташкил қилиш;

— давлат тилида иш юритиш ва ҳужжатчилик ишларини тартибга солиш гуруҳини ташкил этиш;

— терминларни, жой номларини тақомиллаштириш, тартибга солишни асосан мутахассисларга топшириш ва унинг илмий-амалий асосларини ишлаб чиқиш.

Манбашунослик ва хорижий шарқ тарихи секциясининг (раис ЎзФА мухбир аъзоси А. Қаюмов, муовин — т. ф. д. А. Ўринбоев, котиб — фил. ф. н. Б. Ваҳобова) ишида Шарқшунослик, Қўлёзмалар институтларининг илмий ходимлари ва Тошкент Давлат Шарқшунослик ўқув институти вакиллари иштирок этдилар. Секцияда ҳаммаси бўлиб 24 маъруза тингланди. Уларда, асосан қўлёзма асарларни асраш, илмий тадқиқ этиш, ўтмишимизнинг ўрганилмай қолиб кетган саҳифаларини ёритиш ҳақида баҳс этилди, ҳамда хорижий шарқ мамлакатлари тарихи, иқтисодиёти ва маданияти билан боғлиқ бўлган илмий йўналишларни республикамиз мустақиллиги эҳтиёжлари билан боғлиқ ҳолда тадқиқ этиш бориш каби муаммолар ҳақида фикр-мулоҳазалар билдирилди. Олимлар секцияда қуйидаги асосий фикрларни таъкидлаб ўтдилар:

— қўлёзмалар фондларини сақлаш, янада бойитиш, таъмирлаш, ўрганиш ва оммалаштириш ишларини барча соҳаларда ҳозирги замон талабларига мувофиқлаштириш; жаҳон китобхоналарида мавжуд бўлган Урта Осиё фан-маданияти тарихига оид нодир қўлёзма асарларни микрофильм нусхаларини олиб келиб, «микрофильмлар фонди» ташкил этиш;

— жаҳон қўлёзма фондлари ва шарқшунос олимлари билан илмий алоқаларни янада кенгайтириш мақсадида бизда тайёрланган қўлёзмалар феҳристарини шарқ ва ғарб тилларига таржималарини бажариб нашр этиш;

— нодир қўлёзма асарларини танқидий матнларини тузиш; таржима қилиш, уларни илмий изоҳлари билан нашр қилиш масалаларини тездатириш, айниқса, ислом тарихи ва у билан боғлиқ ҳар турли муаммолар, Темур ва Темирийлар, Бобурийлар даврига, Урта Осиё хонликлари ва уларни Россия томонидан босиб олиниши масалаларига оид ёзма манбалар ва ҳужжатларни илмий нашр этиш, шунингдек, Урта Осиё фан-маданияти намояндалари муҳим роль ўйнаган Бағдод академияси, Хоразм ва Самарқанд илмий мактаблари фаолиятини чуқур ўрганиш;

— хорижий шарқ давлатларининг ҳозирги аҳолига бағишланган асарлар тизimini вужудга келтириш, илмий изланишларда ана шу мамлакатлар билан Урта Осиё халқлари ўртасидаги савдо-иқтисодий, адабий ва маданий муносабатлар тарихини ёритишга алоҳида эътибор бериш, Урта Осиё давлатлари дипломатия тарихига оид масалалар юзасидан илмий тадқиқотларни яратиш, хорижий шарқ мамлакатлари ички муаммоларини ўрганишда исломнинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги роли ва мавқеига алоҳида эътибор бериш;

— мирзо Улугбекнинг таваллудига 600 йил тўлиши (1994)ни жаҳон миқёсда нишонлашга тайёргарликни кечиктирмай «Нижи жадиди Курагоний» асарининг русча таржимасини ва Самарқанд мактабига оид бошқа асарларни ўз вақтида нашр этиш учун ташкилий ва моддий шароит яратиш лозимлиги масаласига ЎзР ФА Президиуми эътиборини тортиш;

— Урта Осиёда араб ёзувидан илгари бошқа ёзувлар бўлганлигини ҳисобга олган ҳолда, бизгача етиб келган илк ёзма ёдгорликларнинг битилганлиги 2300 йил тўлишини нишонлаш.

Ёш илмий мутахассисларнинг дунёқарашини шакллантириш муаммолари секцияси (раис — ЎзФА мухбир аъзоси Ҳ. Пулатов, муовин — ф. ф. д. К. Мусаев, хотиб — Б. Хасанов) маъруз масалани фалсафа олимлари ва илмий-педагогик мутахассисларнинг фаол иштирокида муҳокама қилди. Муҳокамада 20 та фан докторлари, фан номзодлари, педагог — тарбиячи мутахассислар сўзга чиқдилар. Улар республикамиз мустақиллик сари дадил қадамлар билан кетаётган бир шаронгта ёш илмий мутахассисларнинг дунёқарашларини шакллантириш муаммолари юзасидан қатор қимматли фикрларни айтдилар; Фалсафа ўтмишида, ҳозир ҳам, келажакда ҳам кишиларни дунёқарашини шакллантиришда энг муҳим восита бўлиб келди ва бундан кейин ҳам ана шундай бўлиб қолади. Чунки, фалсафа мазмунинда инсоният — маданий тараққиётнинг бир бутун даври, қараш акс этади. Фалсафани инсон ҳаётидан, хусусан ёш илмий мутахассисларнинг кундалик ҳаётидан мутлақо ажратиб бўлмайди; фалсафа — инсониятнинг бир неча йиллик тарихий тараққиёти давомида яратилган кишилик маданиятнинг ажралмас таркибий қисmidир, фалсафа — инсониятнинг буюк маънавий бойлигининг синтезлашган мажмуасидир. Фалсафа, жаҳон, шу жумладан шарқ фалсафаси бир бутун аждоқлар томонидан яратилган маданий-тарихий мероснинг барча дурдоналаридан бекаму кўст фойдаланган ҳолда табиий техникавий, ижтимоий-гуманитар фанлар эришган улкан муваффақиятларига суяниш асосида шаклланиб ва ривожланиб бориш билан бир қаторда кишиларда, айниқса ёшларда олам ҳақидаги бир бутун, яхлит дунёқарашини шаклланишида назарий пойдевор вазифасини ўтайди.

Олимлар, мутахассис педагоглар чиқишларида шу нарса алоҳида уқритиб ўтилдики, фақатгина фалсафа фани ёш олимда фан ва умумбашариё муаммоларни билишда, жамият, инсон тафаккурининг объектив қонунларини билиш ва ўзлаштириш асосида мавжуд муаммоларни ечиш, реал амалий таъсир этиш йўлларини, дунё, ижтимоий муҳитни ўзгартириш, қайта қуриш йўл-йўриқларини қўрсатиб беради, шунингдек, воқеалар ривожланишини олдиндан кўришга, умуминсоний муаммоларни ҳал этишга ёрдам беради. Илмий фалсафий дунёқараш мазмунини шундаки, у дунё, воқелик қандай бўлса, уни шундайлигича, ҳеч бир ёт қўшимча ва уйдирмасиз, ҳеч қандай муболағасиз тушунтиради. Илмий фалсафий дунёқараш ҳамма фалсафий шу жумладан марксистик фалсафий қарашларини, идеалистик, диний қарашларни камситмайди, балки уларнинг илмий, тараққийпарвар, инсоний, ахлоқий лузимларидан фойдаланади. Илмий фалсафий дунёқараш, хусусан унинг методологияси фақат назарий жиҳатдан эмас, балки амалий жиҳатдан ҳам катта аҳамият касб қилади. Илмий фалсафий дунёқараш амалиёт учун, шу жумладан, ҳамма хусусий фанлар учун қўлланмадир. Илмий фалсафий дунёқараш барча фанлар, шу жумладан табиий фанлар билан алоҳида бўлади; Ёш олимларни умум илмий-фалсафий методология билан қўроллантиради, уларнинг илмий изланишига кўмаклашади, «Йўлчи Юлдуз» каби тўғри йўл-йўриқларни кўрсатиб беради. Бинобарин, илмий-техника ниқилоби ва жамиятимизнинг барча жабҳаларида содир бўлган ўзгаришлар давом этаётган бир шаронгта фалсафий билимларни янада чуқурроқ ўрганишликни ва уни янги шакл ва усулларини ва воситаларини қайтадан такомиллаштиришини давр тақозо қилмоқда.

Секция ишида қуйидаги хулосаларга эришилди:

— республикамиз истиқлол йўлини танлаб олган бир шаронгта, ёш илмий мутахассисларни тайёрлашни кенг қамровли давлат дастурини ишлаб чиқишни зарур деб толади;

— ёш илмий мутахассисларнинг дунёқарашини шакллантириш ва таълим-тарбия ишларини янги шакл ва усулларини ўзида мужассамлаштирган илмий фалсафанинг

аспирант ва ёш илмий тадқиқотчиларга мўлжалланган янги ўқув дастурини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ деб топилсин. (Янги дастур инсоният — фалсафий қадриятларини ўзида мужассамлаштирган жаҳон, шарқ, шу жумладан Ўрта Осиё фалсафий меросларини чуқур ўрганишга кенг ўрин бериш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда тузилсин);

— янги тузилган дастур асосида аспирант ва ёш тадқиқотчиларни номзодлик имтиҳонига тайёрлашнинг илмий-услубий жараёнларини такомиллаштириш ишлари Ўзбекистон Фанлар академияси фалсафа кафедраси зиммасига юклатилсин;

— ёш мутахассислар билан ҳорижий давлат олимлари ўртасида илмий-ижодий алоқаларни йўлга қўйилсин, ёш илмий мутахассисларни тайёрлаш ишларини ҳар тарафлама кучайтириш мақсадида чет тиллари кафедраси қошида чет тилларини ўргатиш марказини ташкил қилиш мақсадга мувофиқ деб топилсин.

Илмий сессиянинг якуновчи ялпи йиғилишида ЎзФА мухбир аъзоси И. А. Султонов сўзга чиқди. Олимнинг асосий хулосаси шундан иборат: «Охири вақтда ҳамма фанлар ўзларини специфик вазифаларидан узоқлашдилар, Туркистон мухторияти ва унинг ғоявий идҳомчилари бўлган жадидизм намояндаларига бизнинг мактаб ва олий ўқув юртлари дастурларида тегишли ўрин берилиши ва уларнинг номи абадийлаштирилиши лозим.

Тил ва ёзув масалаларини ҳал этишда биз аввалгидек шошма-шошарликка йўл қўймоқдамиз. Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги мавқеини мустаҳкамлаш, миллий тилимизни ҳаётимизнинг ҳамма соҳаларида кенг қўлланилишини таъминлаш билан бир қаторда, менимча, янги алифбога кўчишга шошмаслик керак, чунки бу жуда муҳим иш билан боғлиқ бўлган катта муаммолар туркуми ҳали илмий жиҳатдан етарлик ишланган эмас. Махсус обрўли илмий комиссия тузиб, хат ва имло масалаларини бундан кейин тузатишларга мухтож бўлмайдиган бир даражада ишлаб чиқиш учун бу комиссияга етарлик муддат бериш зарур».

Шундан сўнг ялпи йиғилишда секция раҳбарларини ҳисоботлари эшитилди ва илмий сессиянинг умумий қарори қабул қилинди.

Сессия ишини якунлаб, ЎзР ФА вице-президенти И. Искандаров ижтимоий-гуманитар фанлар ходимлари олдига турган мураккаб масалаларни атрофлича таҳлил этишни, республикаимизнинг бой потенциалдан фойдаланиб унинг мустақиллигини мустаҳкамлашга имкон яратишни, ва бу мавзудаги долзарб муаммоларни кечиктирмай республика даражасидаги илмий-амалий анжуманда муҳокама қилиниши мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлади.

Шу билан ЎзФА Ижтимоий-гуманитар фанларнинг республика мустақиллигидан келиб чиққан ҳолда фаннинг вазифаларига бағишланган илмий сессияси ўз ишини тавомлади.

К. К. Шоакромов

МУНДАРИЖА

«Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги ва ижтимоий-гуманитар фанларнинг вазифалари» мавзусидаги илмий сессиянинг материаллари

И. И. Искандаров. Кириш сўзи.	3
М. М. Ҳайруллаев. Жамиятни янгилаш даврида фалсафа фанининг муҳим масалалари.	6
О. Ҳикматов. Бозор шароитида иқтисод фанининг долзарб вазифалари.	11
Қ. А. Хасанжонов. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш муаммолари.	16
Ш. З. Урозаев. Мустақиллик ва ҳуқуқий тизимнинг шаклланиши.	20
А. Асқаров. Ўзбекистон мустақиллиги шароитида тарих фанининг вазифалари.	24
Т. Мирзаев. Ўзбек адабиётшунослиги олдидаги вазифалар.	30
А. Хожиев. Ўзбекистоннинг мустақиллиги ва ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари	33
А. Ўринбоев. Ўзбекистон мустақиллиги ва шарқшуносликнинг долзарб муаммолари.	37
А. Қаямов. Қўлзма меросни ўрганиш масалалари.	42
Ҳ. П. Пулатов. Еш илмий мутахассисларнинг дунёқарашини шакллантириш муаммолари.	46
М. Салоҳитдинов. Сессияда сўзлаган якунловчи нутқ.	54
Ижтимоий-гуманитар фанлар бўйича илмий сессиянинг қарори.	56

Ахборот

Қ. Қ. Шоакромов. Илмий сессиянинг иши ҳақида.	58
---	----

СОДЕРЖАНИЕ

Материалы научной сессии на тему: «Независимость Республики Узбекистан и задачи общественно-гуманитарных наук»

И. И. Искандеров. Вступительное слово.	3
М. М. Хайруллаев. Важные вопросы философской науки в период обновления общества.	6
А. Хикматов. Актуальные задачи экономической науки в условиях рынка.	11
К. А. Хасанджанов. Проблемы развития производительных сил в условиях перехода к рыночной экономике.	16
Ш. З. Уразаев. Независимость и формирование правовой системы.	20
А. Аскарров. Задачи исторической науки в условиях независимости Узбекистана.	24
Т. Мирзаев. Очередные задачи узбекского литературоведения.	30
А. Хаджиев. Независимость Узбекистана и актуальные вопросы узбекского языкознания.	33
А. Урунбаев. Независимость Узбекистана и актуальные проблемы востоковедения.	37
А. Каюмов. Вопросы изучения рукописного наследия.	42
Х. П. Пулатов. Проблемы формирования мировоззрения молодых ученых.	46
М. Салахитдинов. Заключительная речь на сессии.	54
Решения научной сессии по общественно-гуманитарным проблемам.	56

Хроника

К. Қ. Шаакрамов. О работе научной сессии.	58
---	----

Редакторы *М. Шамсутдинова, И. Маркман*
Технический редактор *Н. Абдурахмонова*

Регистр. № 000055. Сдано в набор 11.09.92. Подписано к печати 13.10.92. Формат 70×108^{1/16}. Бумага газетная. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. печ. л. 5,60. Уч.-изд. л. 5,5. Усл. кр.-отт. 5,81, Заказ 178. Тираж 600. Цена 2 р. 60 к.

Издательство «Фан» АН РУз: 700047. Ташкент, ул. Гоголя, 70.
Типография Издательства «Фан» АН РУз: 700170. Ташкент, проспект акад. Х. Абдуллаева, 79.

НАШИ АВТОРЫ

- Салахитдинов М.— академик АН Узбекистана, Президент Академии наук Узбекистана.
Искандеров И. И.— академик АН Узбекистана, вице-президент Академии наук Узбекистана.
Аскарлов А.— академик АН Узбекистана, директор Института истории АН Узбекистана.
Уразаев Ш. З.— академик АН Узбекистана.
Хайруллаев М. И.— академик АН Узбекистана, зав. отделом проблем культуры и человека ИФП АН Узбекистана.
Касимов А.— член-корреспондент АН Узбекистана, директор Института рукописей им. Х. Сулеймана АН Узбекистана.
Пулатов Х. П.— член-корреспондент АН Узбекистана, зав. кафедрой философии АН Узбекистана.
Хаджиев А.— член-корреспондент АН Узбекистана, директор Института языкознания АН Узбекистана.
Хасагджалов К. А.— член-корреспондент Академии сельскохозяйственных наук Узбекистана, председатель СОПСА АН Узбекистана.
Хикматов А.— член-корреспондент АН Узбекистана, директор Института экономики АН Узбекистана.
Мирзаев Т.— доктор филологических наук, директор Института литературы им. А. Навои АН Узбекистана.
Уруйбасов А.— доктор исторических наук, директор Института востоковедения им. Абу Райхана Беруни АН Узбекистана.

